

RECENZE

Petr KUBÍN

Svatý Vintíř. Poustevník, kolonizátor a diplomat

(= Opera Facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis. Historia et historia artium vol. XXV)

Praha, Katolická teologická fakulta, Univerzita Karlova, Ústav dějin křesťanského umění – Nakladatelství Lidové noviny 2016, 252 s., ISBN 978-80-7422-459-1.

Poustevník Gunther alias Vintíř, žijící na přelomu 10. a 11. století, není v české historické literatuře postavou neznámou. Jeho jméno má své místo v každé syntéze českých dějin daného období, obšírnější pojednání o jeho osobnosti však dosud představoval jen medailonek Jaroslava Kadlece v publikaci *Bohemia sancta* a pasáže v monografii o knížeti Břetislavovi I. z pera Barbary Krzemieńské.¹ Přes řadu parciálních studií (např. Michala Dragouna či Jana Royta o vintířovském kultu) předznamenala změnu pozornosti, věnované postavě poustevníka Vintíře, až Kubínova kniha *Sedm přemyslovských kultů*,² kde se autor zaměřil na genezi Vintířova kultu v době přemyslovské. Následně tentýž badatel připravil bilingvní edici Života sv. Vintíře.³ Petr Kubín si tak přichystal optimální základy k tomu, aby mohl předložit zpracování Vintířova života. Právě ten, nikoliv Vintířův kult, stojí v centru nové Kubínovy knihy, jak autor zdůrazňuje již v úvodu. Tento žánr si ostatně vyzkoušel již v biografii blahoslaveného Hroznaty.⁴

Zvolená koncepce není volbou autora, ale vychází ze stavu pramenné základny. Kubín akcentuje skutečnost, že Vintířův příběh vyniká (jeho slovy) v liduprázdné, resp. pramenů prázdné krajině střední Evropy přelomu 10. a 11. století, přičemž takových osobností, jejichž život lze prameny dokreslit, není prý mnoho. Podle Kubína si Vintíř stojí mnohem lépe než většina českých světců raného středověku. Naopak výrazně méně dochované prameny reflektují Vintířův kult, neboť ten se na rozdíl od kultu jiných světců nepodařilo prosadit obecně, ale zůstal omezen na okruh benediktinských klášterů. Představení historických pramenů, na jejichž základě lze rekonstruovat Vintířův život a působení, jakož i dosavadní odborné literatury tvoří úvodní pasáže knihy. Autor vyzdvihuje především dvě „biografie“, sepsané již během Vintířova života, resp. relativně nedlouho po jeho smrti. Postava mnicha a poustevníka Vintíře se krom toho objevuje v řadě dalších středověkých kronik a letopisů především říšské, ale také české provenience, i v pramenech úředního charakteru.

1 Jaroslav KADLEC (ed.), *Bohemia sancta: Životopisy českých světců a přátel Božích*, Praha 1990; Barbara KRZEMIEŃSKA, *Břetislav I.*, Praha 1986.

2 Petr KUBÍN, *Sedm přemyslovských kultů*, Praha 2011.

3 TÝŽ (ed.), *Legenda o sv. Vintířovi*, Praha 2014.

4 TÝŽ, *Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis*, Praha 2000.

Vlastní výklad o životě mnicha Vintíře koncipoval Kubín striktně chronologicky. Nejprve se tedy zabývá jeho původem – zde autor ještě naráží na limity pramenných opor. Přesto v daných pasážích rozporuje např. tradičně uváděný rok 955 coby datum Vintířova narození a argumentuje spíše pro dobu okolo roku 970. Zlomovým bodem Vintířova života byla jeho konverze, kladená do roku 1005. Ta logicky představuje další z témat, kterým Petr Kubín věnuje zvýšenou pozornost. Dalším uzlovým bodem Vintířova života je jeho působení v čele niederalšského probošství v Göllingenu. Až po této zkušenosti prodělal Vintíř podle legendistického podání skutečnou vnitřní konverzi, zřekl se světa mocných a s tím spjaté prestiže a stal se opravdovým následovníkem sv. Benedikta. Zde počíná poustevnická kapitola Vintířova života. Kubín pečlivě přibližuje výpověď středověkých pramenů, upozorňuje na místa, která představují žánrová topoi a snaží se odlišit také nánosy pozdější tradice jako např. v otázce Vintířovy šumavské poustevny. Za méně zdařilé pokládám pasáže, v nichž se autor věnuje založení kláštera v Rinchachu a s tím spjaté kolonizační činnosti. Stručnou kapitolku Kubín formuluje výhradně na základě písemných pramenů, je však otázka, nakolik je jejich svědectví relevantní a nakolik jde pouze o obvyklé monastické topos. V recentní odborné literatuře je tzv. klášterní kolonizace často problematizována a domnívám se, že i v případě Vintířova šumavského působení nelze bez opory v dalších disciplínách typu archeologie, historická geografie či sídlištní historie říci cokoliv jistějšího.

Poustevník Vintíř je v literatuře znám jako aktivní hráč na soudobém diplomatickém poli, nepřekvapí proto, že Kubín sleduje také tuto linii. Přisuzuje Vintířovi účastenství na východní politice Jindřicha II. a kloní se k názoru, že to byl právě „nás“ Vintíř, kdo podnikl misijní cestu k pohanským Luticům. Autor ovšem přiznává, že soudobé prameny o tomto mlčí a není tedy jisté, zda je identifikace konvrše Vintíře, o němž hovoří kronikář Děttmar z Merseburku, skutečně správná. Přesto Kubín soudí, že misijní cesta k Polabským Slovanům odpovídá kontextu vztahů mezi mnichem Vintířem a císařem Jindřichem II. Další mise, která je již tradičně spojována s Vintířovou postavou, je jeho cesta ke dvoru krále Štěpána do Uher. Událost popisuje již svatoštěpánská legenda z konce 11. století, pozdější Vintířova vita pak připojuje údaj o příbuzenství světce a uherského panovníka. Skutečný účel však neznáme, což opakuje také Kubín. Ten jako o důvodu Vintířovy uherské cesty uvažuje podporu nově založenému klášteru Bakonybél, jehož zasvěcení sv. Mořicovi by mohlo naznačovat vztah k Vintířovu Niederaltaichu. Proč se zde však angažoval přímo Vintíř, nevíme a přiznává to též autor. Kubín si ostatně zachovává sympatickou střízlivost v závěrech, když necítí potřebu vynést za každou cenu kategorický soud a připouští tak, že celá kauza Vintířova působení v Uhrách může být také jen narativní strategií, jak více oslavit (v první řadě) krále Štěpána. Kubín také rozporuje tradované mínění, že mnich Vintíř vystupoval jako rádce císaře Konráda II. ve věci války o burgundské dědictví mezi lety 1032–1034, jehož základem se stala chybně editovaná kronika z počátku 16. století.

Nejslavnější a obecně známou kapitolou Vintířova života je pak jeho angažmá ve vztazích mezi říší a českým knížectvím v době vlády římského krále Jindřicha III. Právě tato událost, resp. její negativní interpretace, s níž vystoupil František Palacký, vedla v konečném důsledku k tomu, že postava mnicha Vintíře vymizela z obecného českého historického povědomí. Petr Kubín v poslední velké tematické pasáži právě s vlivným Palackého pojetím

polemizuje, vykračující ve stopách Václava Novotného. Zasazuje Vintířovo jednání do kontextu soudobého dění a vymezuje se proti hodnocení šumavského poustevníka jakožto zrádce, který převedl německého nepřítele přes český pohraniční hvozď a přispěl tak k pokoření Přemyslovců. Kubín naopak vykresluje Vintíře jako obratného diplomata a pragmatického mediátora. Kubín také uvádí do střídavější roviny několik tradovaných hypotéz, které však nemají oporu v soudobých pramenech, jako např. myšlenku blízkého přátelství mezi Vintířem a českým knížetem Oldřichem, v okruhu břevnovského konventu pěstovanou ideu Vintířova kmotrovství Oldřichova syna Břetislava či hypotézu Barbary Krzemieńské, že Vintíř stál v čele Břetislavova poselstva, směřujícího začátkem roku 1040 za Jindřichem III.

Závěr Vintířova života tónuje v mlhách podobně jako jeho počátek. Historik je omezen především na výpověď hagiografických pramenů, přičemž není třeba pochybovat, že tyto pasáže, líčící Vintířovy poslední okamžiky, jsou z valné části literární fikcí. To hlavní, a sice Vintířův pohřeb v břevnovském klášteře, však potvrzují další písemné i hmotné prameny, jak českého, tak říšského původu. V závěru knihy se Kubín vrací ke svým starším pracím a stručně představuje Vintířův kult. Ten je prvně doložen na přelomu 11. a 12. století v nekrologiu Bernolda z Kostnice. Doklad české úcty se objevuje až v břevnovském breviáři z osmdesátých let 12. století. Už zde je však Vintířův svátek veden jako významné datum. Kubín klade důraz hlavně na Vintířův kult ve středověku, a třebaže vývoj vintířovské úcty sleduje až do 20. století, tyto pasáže už pojímá jako stručný epilog. Nezvyklým tahem autora či nakladatelství je pak skutečnost, že plný text práce je v knize obsažen také v německojazyčné mutaci.

Vintířovská monografie Petra Kubína tedy představuje tradičně koncipovanou biografii, sledující běh světcova života, resp. jeho klíčové okamžiky, odrážející se v dochovaných svědectvích. Kubín pečlivě shromáždil patrně všechny písemné prameny, přistupuje k nim kriticky poučen svým předchozím bádáním na poli středověké hagiografie a dobře se orientuje také v sekundární literatuře české i německé provenience. Nevelký rozsah knihy však zjevně ukazuje možnosti a limity takového konzervativního přístupu na poli raně středověkých dějin. Třebaže autor v úvodu konstatoval, že k osobnosti mnicha a poustevníka Vintíře existuje více historických pramenů, než je tomu v případě jiných soudobých světců, přece jen se ukazuje, že oněch svědectví není zase tolik, aby to historikovi umožnilo proniknout hlouběji za obraz, vykreslovaný legendisty. Což je ovšem obecnější problém, týkající se žánru biografii středověkých osobností jako celku. Zasluhou Petra Kubína je tedy k dispozici přehledné, doposud nejucelenější shrnutí životních osudů jedné nepochybně zajímavé osobnosti přelomu 10. a 11. století, práci však lze stěží vnímat jinak než jako pomyslnou tečku za autorovým předchozím bádáním, jehož vrchol představuje již zmíněná kritická bilingvní edice vintířovské legendy. Je možná škoda, že Petr Kubín nenavázal na svou knihu *Sedm přemyslovských kultů* a přece jen nerozvedl vintířovskou úctu (resp. tzv. druhý život blahoslaveného/svatého Vintíře obecně), jejíž historii až na práh moderní doby skicuje v závěru předložené knihy. Zde snad ještě zůstává prostor k nejspíše komparativnímu uchopení.

Josef Šrámek

Pod enigmatickým názvom *Castrum Salis* sa ukrýva stredoveký hrad na východnom Slovensku, ktorý sa spomína len v malom množstve prameňov. Hoci názov publikácie indikuje pomerne úzko špecifikovaný bod záujmu, Pavol Hudáček zasadil príbeh hradu Salis do celkového obrazu starších uhorských stredovekých dejín s prihliadnutím najmä na oblasť severného pohraničia Uhorska, kde sa nachádzali hranice s Poľskom a Rusou resp. Haličou. Autor s použitím veľkého množstva prameňov a literatúry poukazuje na to, že tento hrad, ktorý zrejme vznikol v 9. storočí, bol strategickým pohraničným bodom, najmä však je jeho vznik spojením so získavaním a distribúciou soli, dôležitej stredovekej komodity.

Práca je rozdelená na šesť kapitol, v ktorých autor postupne a podrobne mapuje osud predmetného hradu od najstarších čias (9./10. storočie) až po udalosti súvisiace s tatárskym vpádom 1241/1242. Prácu doprevádza mapová príloha. Východiskovými prameňmi sa stali dve kroniky: *Uhorsko-poľská kronika* a Anonymova kronika *Gesta Hungarorum*. Obidve kroniky zmieňujú i dotknutý hrad. Prvá kapitola najskôr mapuje problematiku najstaršieho stredovekého osídlenia regiónu, kde ležal hrad Salis. Tento región dnes poznáme pod názvom Šariš. Tu sa totiž rozprestieral i uhorský komitát resp. župa Šariš. Autor konštatuje to, že sa tu nekonal podrobnejší archeologický prieskum, ktorý by osvetlil i vývoj osídlenia. Názory na vývoj osídlenia Šariša sa totiž veľmi rôznili. Napríklad Václav Chaloupecký tvrdil, že severné Slovensko bolo ešte v 13. storočí pokryté lesmi a prakticky neosídlené. Výskum historikov i archeológov odhalil početné slovanské lokality s kontinuitou osídlenia. Problematickou však zostáva konfrontácia s naračnými prameňmi. Spomeňme najmä Kroniku anonymného notára kráľa Bela (III.) *Gesta Hungarorum*, podľa ktorej v priestore dnešného východného Slovenska a severovýchodného Maďarska vládol bulharský knieža Salan. Historická veda má za preukázané, že za touto postavou sa skrýva osoba veľkomoravského panovníka Svätopluka I. Otázne je, či meno za ktorým je Svätopluk „ukrytý“ – Salan, súvisí i s hradom Salis, s riekou Slaná (maď. Sajó) prípadne i hradom Slankamen (dnes Stari Slankamen, Srbsko), ktorý je taktiež spomenutý v kronike, pričom spoločným základom by mohlo byť slovo sol' (lat. sal, salis). Minimálne názvy Castrum Salis a Slaná, súvisia s prepravou soli a to tunajšej ale i dovezenej soli zo Sedmohradska, ako to Pavol Hudáček zdôvodnil a preukázal.

Anonymný notár písal svoje dielo na začiatku 13. storočia, využil však rôzne staršie pramene (stratené *Gesta Ungarorum Vetera*), na to aby opísal resp. skôr prikrášlil udalosti 9. a 10. storočia. Hoci zostane otázne, prečo lokalizoval Svätopluka do oblasti dnešného severného Srbska (jeho dvorec do obce Titel), alebo len na základe názvu Slankamen vytvoril či skôr odvodil meno Salan. Anonymova kronika však uľahčuje lokalizáciu hradu Salis. Historici ho stotožňovali i s hradom Šariš, ako však Hudáček udáva, hrad sa pravdepodobne nachádzal v Solivare (mestská časť Prešova) na vyvýšenine v polohe Várhegy (maď. hradný vrch), kde dnes stojí kostol svätého Štefana. Samotný názov Solivar je moderný a však vychádza zo stredovekého maďarského toponyma Sóvár – teda Solnohrad.

Hudáček takisto v úvodnej kapitole analyzuje osídlenie Slovanov v tejto oblasti a ich vzťahy s Maďarmi a to i v kontexte s ohľadom na získavanie či transport soli. Podľa všetkého totiž Maďari veľmi rýchlo prezvali kontrolu nad sedmohradskými soľnými baňami ako i nad soľnými žriedlami na východnom Slovensku a spolu s tým fakticky i kontrolu nad soľnými cestami. Tieto cesty – napr. zo Sedmohradska, ktoré existovali podľa všetkého už v 9. storočí, viedli na Moravu, prípadne i ďalej, majú pravdepodobne i staroveký pôvod. I samotný hrad Salis vznikol, buď v 9. alebo 10. storočí, v blízkosti ložísk soli i za účelom kontroly a distribúcie tejto suroviny. Čo sa týka hradu Salis, slovanské pomenovanie absentuje, hoci podľa všetkého nejaké jestvovalo, dochovalo sa však iba latinské a maďarské.

Druhá kapitola analyzuje hrad Salis a jeho zmienky v kronikách, predovšetkým v *Kronike anonymného notára* a v *Uhorsko-poľskej kronike*. Obe pramene vznikli na začiatku 13. storočia, vychádzajú však z rôznych starších prameňov, ktorými boli najmä stratené uhorské *Gesta* prípadne kráľovské anály z 11. storočia. Hudáček podrobne analyzuje obidve kroniky ako i stratené *Gesta*, predostiera i staršie názory na čas a miesto vzniku týchto prameňov. Je totiž pravdepodobné, že zmienky o hrade Salis v oboch kronikách sú staršieho pôvodu a pochádzajú zo starších uhorských prameňov. Je to napríklad zmienka o pobyte poľského panovníka Boleslava I. na hrade Salis po mierových rokovaníach s uhorským kráľom Štefanom I., ktorá sa nachádza v *Uhorsko-poľskej kronike*. V inej kapitole sa zase dočítame že Boleslav II. poľoval pri hrade Salis, na svojom území. Podľa všetkého ide o kontamináciu rôznych rozprávání, ktoré sa však primárne týkajú Boleslava Chrabrého. Hudáček analyzuje i toto spojenie Piastovcov s hradom Salis. Hoci existuje i „legenda“ o Boleslavovi II. ako o kajúcnikovi, je pravdepodobné, že po vyhnaní z Poľska sa uchýlil práve na hrad Salis. Piastovci totiž veľmi často zasahovali do uhorských vnútorných záležitostí, najmä v 11. storočí, pričom tie dynastické nevynímajúc. I tieto intervencie boli reflektované v uhorských kronikách.

Nasledujúca kapitola predostiera aké boli vzťahy Uhorska s Poľskom na konci 10. a začiatku 11. storočia. Vieme totiž, že Boleslav Chrabrý obsadil Nitriansko, hoci nepoznáme presné dôvody ani okolnosti. O svoj vplyv v Nitriansku v 10. storočí bojovali i Přemyslovci, hoci po roku 955 (bitka pri Lechu) sa Maďari trvalejšie usadili v priestore budúceho Uhorska a slovanskí veľmoži už uznali ich faktickú moc v tomto priestore. Hudáček ich nespomína, no s veľkou pravdepodobnosťou sa jednalo o rody Poznanovcov a Hontovcov, ktorých príslušníci stáli pri zrode Uhorského kráľovstva.¹ Priestor je venovaný i sobášom medzi Arpádovcami a Piastovcami. Predovšetkým to bol na konci 10. storočia sobáš Boleslava Chrabrého s neznámou príslušníčkou dynastie Arpádovcov. Pavol Hudáček prevratne prichádza s tým, že táto kňažná bola dcérou nitrianskeho kniežata Michala a nie veľkokniežata Gejzu, ako sa to väčšinou interpretuje. Boleslav mal záujem o Nitriansko, preto je pravdepodobné, že sa ho snažil získať i sobášnou politikou. Z tohto manželstva sa narodil syn Bezprim. Historici väčšinou tvrdili, že uhorské mesto (hrad) Veszprém (slovenský názov Vesprím) sa volá podľa Bezpríma. Hrad Veszprém i s rotundou svätého

1 Ján LUKÁČKA, *K otázke etnického pôvodu veľmožského rodu Hont-Poznanovcov*, *Forum Historiae* 4, 2010, č. 2, s. 1–13.

Juraja však zrejme existoval už v 9. storočí.² Táto otázka by si žiadala ešte hlbší výskum, nakoľko napr. Kronika Šimona z Kézy umiestňuje i Svätoplukovo sídlo do Veszprému.³ Hrad Salis sa stal svedkom všetkých týchto udalostí. Jeho význam spočíval i v strážnej funkcii uhorsko-poľskej hranice a bol zároveň najvýchodnejším strategickým bodom Nitrianskeho kniežatstva, integrálnej časti stredovekého Slovenska.

Štvrtá kapitola publikácie prináša podrobnú sondu do regiónu hradu Salis, najmä na základe informácií z Anonymovej kroniky. Anonymný notár Bela III. na základe stratených Gest totiž pravdepodobne zachytil situáciu tohto priestoru v 9. a 10. storočí. Už vtedy tu totiž existovali rôzne hrady, niektoré Maďari však zničili. Niektoré z týchto hradov (pôvodných slovanských hradísk) sa stali i komitátnymi sídlami, hrad Salis však medzi ne nepatril. Celá táto oblasť bola však popretkávaná kráľovskými dvorcami a tiež dynastickými majetkami, medzi ktoré často patrili lesy, kam chodili Arpádovci poľovať. Jedným z týchto majetkov bol i neďaleký Patak resp. neskorší Sárospatak (Blatný Potok), kde sa nachádzal kráľovský dvorec a neskôr sa tu usadili i zahraniční kupci. Hudáček i analýzou informácií dospieva k záveru, že anonymný notár mal podrobené informácie o tejto oblasti, ktorú zrejme poznal z autopsie. Anonymný notár zachytil aj vývoj severnej uhorskej hranice, kde stál hrad Salis ako jediný hrad v severovýchodnom pohraničí, natoľko dôležitý, že sa dostal i do predmetnej kroniky.

Ďalšia kapitola analyzuje funkciu pohraničia v stredovekom Uhorsku. Tieto pohraničné pásma (lat. *confinium*) boli často tvorené lesmi, prípadne i močiarimi. V prípade oblasti východného Slovenska to boli husto zalesnené severné Karpaty, ktoré oddelovali Uhorsko od Poľska a Rusi. Lesy ako také patrili do kráľovského regálu a slúžili príslušníkom dynastie na poľovačky. Hranice samotné boli často tvorené tzv. zásekmi (lat. *indagines*) a z krajiny sa vychádzalo iba cez tzv. krajinské brány. Hudáček na príklade vpádu cisára Henricha III. v 40. rokoch 11. storočia výborne ilustruje ako bolo Uhorska chránené a najmä to, že do samotnej krajiny bolo možné vstúpiť iba niekoľkými „bránami“, prípadne brodmi, ktoré boli však často ochránené zásekmi alebo aj prírodnými pomermi (lesy, močiare a pod.).

Na pohraničí takisto často stáli hrady. Na západe to boli napr. Bratislava, Mošon či Šopron. Na severovýchode to bol práve hrad Salis, ktorý kontroloval krajinské brány a nimi vedúce cesty. V stredovekom Uhorsku boli takéto cesty mimoriadne dôležité pretože pre-pájali mocenské centrá štátu ako boli Ostrihom, Stoličný Belehrad (hlavné mesto či hlavné sídlo kráľovstva ešte neexistovalo) i s kráľovskými dvorcami rozmiestnenými po celej krajine. V pohraničí jestvovali i dôležité trhové strediská. Cesty, ktoré spájali významné mestá, kde sa konali trhy, zachytili v 11. a 12. storočí arabskí a židovskí cestovatelia. Na strane 269 sa čitateľ dozvie, ktoré mestá spomína Al-Idrisí, ktorý pôsobil na dvore sicílskeho kráľa Rogera II.

Hudáček pri niektorých udáva otáznik – menovite pri lokalitách Abia a Bač. Názov Abia pri tom indikuje latinské pomenovanie Stoličného Belehradu – *Alba*. Bač je v tomto prípade lokalita v severnom Srbsku (Vojvodina), kde existoval komitátny hrad a takisto tu na krátku

2 Ján STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. II. vydanie, Bratislava 2016, s. 1755–177.

3 László VESZPRÉMY – Frank SCHAER – Jenő SZUCS eds., *Simonis de Keza. Gesta Hungarorum. Simon of Kéza. The Deeds of The Hungarians*. Budapest – New York 1999, s. 75, 77.

dobu (koniec 11. – prvá tretina 12. storočia) sídlil i arcibiskup.⁴ Takisto pri meste Mitrovica by bolo vhodnejšie uviesť plný názov, teda Sremska Mitrovica (taktiež Vojvodina, Srbsko).

V tejto kapitole sa čitateľ taktiež dozvie o preprave soli v Uhorsku. Na jej uskladnenie totiž slúžili len niektoré hrady. Napríklad to bol Slankamen, kde sa uskladňovala sedmohradská soľ dovezená po riekach Maroš a Tisa. Hudáček taktiež na niekoľkých príkladoch ukazuje aká bola dôležitá soľ pre uhorských panovníkov. Obchod s touto surovinou a jej distribúcia boli totiž i právne upravené (Zlatá bula Ondreja II., Dohoda z Beregu). Je veľmi pravdepodobné, že sedmohradská soľ sa vyvážala do Poľska a na Rus cez hrad Salis a taktiež sa tu skladovala. Na stranách 293–294 autor rozoberá i staršie názory, podľa ktorých, hrad Salis bol v Uhorsku jediný, ktorý dostal pomenovanie podľa miesta, kde sa nachádzala soľ (skladovala alebo získavala). Autor sa na tomto mieste mohol ešte vrátiť k dnešnej srbskej lokalite Stari Slankamen, ktorá ma podľa všetkého tiež svoj názov odvodený od soli.⁵ Možno by bolo vhodné porovnať Slankamen a hrad Salis, nakoľko to boli soľné sklady ležiace na dôležitých cestách.

Záverčná kapitola zhodnocuje vývoj pohraničia v 13. storočí, pričom autor rozoberá vývoj severnej uhorskej hranice a formovanie komitátov. V tomto priestore najskôr existoval veľký komitát zvaný *Novum Castrum*, z neho sa postupne vyčlenili menšie celky – napr. Šariš. Hrad Salis, ktorý patrilo do komitátu *Novum Castrum* mal predovšetkým strážnu funkciu. Okolo hradu sa taktiež rozprestieral kráľovský les a ležal tu kráľovský majetok (prédium) Šariš. Samotný hrad Salis mal i svoje územie a majetky, ktoré sa nachádzali medzi riekami Torysa a Topľa. Autor pri hľadaní paralel kráľovských majetkov spomína i predaj dynastického majetku, ktorý realizoval Koloman, brat uhorského kráľa Bela IV. Na strane 356 sa čitateľ dozvie, že ešte za života ich otca Ondreja II. bol Koloman kráľom „Ruthénov“ a kniežatom Slavónie a Belo bol sedmohradským kniežatom (!). Termín knieža sa však javí pomerne anachronistický. V prípade sekundogenitúry v arpádovskej dynastii je snáď vhodnejšie používať termín vojvoda. Termín *sedmohradský knieža* totiž poznáme až z pomoháčskej doby. Arpádovská sekundogenitúra však prechádzala rozmanitým vývojom, ktorého zhodnotenie ešte abscentuje. Hudáček ďalej rozoberá osídlenie oblasti okolo hradu Salis, predovšetkým dediny, ktoré patrili jeho hradného územia. Samotný hrad zrejme zanikol počas tatárskeho vpádu v rokoch 1241–1242. Tatári vtedy zničili mnohé hrady i mestá v priestore strednej i juhovýchodnej Európy. Hrad Salis už nebol obnovený, ako však Hudáček pripomína, jeho zánik mohol súvisieť i so spoločenskými zmenami v Uhorsku v druhej polovici 13. storočia. Z patrimoniálneho štátu so starými štruktúrami sa vyvíjalo už modernejšie kráľovstvo, kde sa formujú mestá i šľachta v pravom slova zmysle.

Pavol Hudáček predkladá veľmi zaujímavú prácu. Hoci titul napovedá jej úzkemu zameraniu, autor príbehom hradu Salis a severného pohraničia Uhorska načrtáva celistvý obraz o uhorských hradoch, komitátoch a v neposlednom rade i obchode so soľou, ktorý bol kľúčový pre tento hrad. Napriek drobným nezrovnalostiam sa jedná o výbornú prácu,

4 György GYÖRFFY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Budapest 1987, s. 210–213.

5 Alexander MADGEARU, *Salt Trade and Warfare: The Rise of the Romanian-Slavic Military Organization in Early Medieval Transylvania*, in: Florin CURTA (ed.), *East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages*, Ann Arbor 2005, s. 103.

ktorá by sa mohla stať inšpiráciou pre ďalšie publikácie. Práve *Castrum Salis* totiž ukazuje, že o stredovekom Uhorsku mnohé ešte zostalo nevytvorené.

Peter Bučko

Joachim von Fiore. Concordia Novi et Veteris Testamenti

Hrsg. von Alexander PATSCHOVSKY.

(= Monumenta Germaniae Historica. Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters, Bd. 28, 1–4)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2017, CDXXIX + 1497 s., ISBN 978-3-447-10679-5.

Vydávání spisů kalábrijského opata Jáchyma z Fiore († 1202) věnuje tento časopis průběžně pozornost, jak dokládají čtyři referáty z minulých let (ČČH 105, 2007, s. 741; ČČH 107, 2009, s. 889; ČČH 111, 2013, s. 644–646; ČČH 113, 2015, s. 225–226). Edici stěžejního Jáchymova díla sice již v roce 1927 ohlásil Herbert Grundmann, náročný projekt však po devadesáti letech uskutečnil až jeho žák Alexander Patschovsky, badatel spjatý s mnichovským institutem Monumenta Germaniae Historica a emeritní profesor kostnické univerzity. Až dosud měli badatelé k dispozici buď benátský tisk z roku 1519, anebo dílčí edici čtyř knih Concordiae E. Randolpha Daniela.

Místo prvního slova v názvu, tj. „Concordia“, se v některých rukopisech vyskytuje „Concordantia“, ani tento výraz však plně nevystihuje obsah díla. Záměrem autora bylo totiž v pěti knihách podat a na základě pěti premis vyložit i zdůvodnit tok dějin, přičemž prostřednictvím vlastní představy o světě zamýšlel dospět k závěrečným soudům morálně teologické, antropologické a společensky politické povahy. Těmito slovy postihuje náplň díla sám editor, jenž obsahu, výstavbě a ideji Jáchymovy Concordie věnoval tři sta stran prvního svazku. Podnětem k sepsání nejen tohoto, ale i jiných Jáchymových spisů byla obava z blížícího se konce světa v podobě katastrofy apokalyptických rozměrů. Jáchym byl přesvědčen, že mezi epizodami popsány ve Starém zákoně a ději v novozákonních dějinách církve musí existovat racionálně postižitelný soulad (*concordia*).

Nejprve však k Jáchymovým premisám. Podle první z nich je Bůh stvořitelem a pánem všehomíra a tím i pánem historie jak v jejím časovém průběhu, tak i v její strukturované skladbě, pro kterou Jáchym použil výrazu *textura*. Božství je podle druhé premisy třeba chápat v trojjednosti Boha Otce, Boha Syna a Ducha svatého. Přestože každá bytost z božské Trojice je všudypřítomnou, jejich působnost v dějinném dějišti podle Jáchyma odpovídá třem dějinným epochám (*status*). Ty, alespoň podle třetí premisy, společným božstvím navzájem korespondují a vytvářejí tak svorný soulad (*concordia*) umožňující opakování dějinných událostí v každé ze tří epoch. Klíč k pochopení principu historické rekapitulace poskytuje srovnání mezi ději Starého zákona a mezi dějinami církve zachycenými v Novém zákoně. Ke každé význačné události známé ze Starého zákona Jáchym nalézal odpovídající skutečnost z dějin novozákonní církve. Konečně podle páté premisy má Bohem stvořený svět daný řád číselně postižitelných relací a struktur, z jejichž proporcionalit lze vyvodit výslednou harmonii. Propočtem věků a generací před

Kristovým příchodem (3 x 14) Jáchym shledal stejný počet generací po této epochální události. A protože jedné generaci empiricky vyhradil třicet let, dospěl k fatálnímu letopočtu 1260, kdy podle něho mělo dojít buď k příchodu Antikrista, nebo k jinému rozhodnému dějinnému zlomu.

Kdo by se bez patřičné erudice spokojil s četbou pěti Jáchymových knih, anebo pouhým nahlédnutím do jejich edice, sotva by porozuměl tomu, co měl kalábrijský opat na mysli i na srdci. Naopak ani spolehnutí se na editorův podrobný výklad jednotlivých kapitol a částí čtenáři nedá přesnou představu o Jáchymovu textu. Alexander Patschovsky jako editor totiž ví o díle více než sám autor. Buď přímo v Úvodu prvního svazku, anebo v poznámkovém aparátu edice rozdělené do dvou následujících svazků upozorňuje na korelace a na možné či průkazné posuny významů pojmů v Jáchymově textu. Nespokojuje se přitom jen s parafrází obsahu, neboť souběžně zkoumá formální výstavbu a ideovou náplň díla. Není pak divu, že četba editorova komentáře je stejně náročná jako četba Jáchymova textu.

Není bez zajímavosti, že Jáchymova *Concordia* si jak od autora, tak i od editora vyžádala více než jedno desetiletí intenzivní práce. Zatímco editor vynaložil nezměrné úsilí, aby ve stovkách odkazů upozornil na *similia*, tj. obsahově shodná místa v patristické i jiné literatuře, Jáchymovou jedinou, avšak závaznou autoritou bylo Písmo svaté. Dokonce i výroky církevních Otců byly pro něj pouhým míněním (*opinio*). Odvolával se na ně jen ojediněle, což platí i pro sv. Augustina. V případě citací Řehoře Velikého zase nelze spolehlivě říci, zda Jáchym nevyužil Gratiánova Dekretu nebo obdobné sbírky s výroky autorit.

Velice složitou i časově náročnou úlohu pro editora představoval průzkum vysokého počtu 43 rukopisů, z nichž 26 obsahuje úplné dílo. Alexander Patschovsky věnoval tomuto svízelnému problému samostatnou knihu (viz ČČH 111, 2013, s. 644–646), a proto se v Úvodu zaměřil na vlastní ediční postup. Neméně důkladně již dříve prozkoumal Jáchymovy diagramy, z nichž deset je přímou součástí vydávaného spisu. První knihu uzavírá soupis pramenů a literatury spolu s obrazovou přílohou a konkordancí s edicí prvních čtyř knih, jež roku 1983 vydal E. Randolph Daniel. Tyto čtyři knihy tvoří v edici A. Patschovskyho druhý svazek, třetí pak je prvním kritickým vydáním páté knihy *Concordie*. Čtvrtý svazek doplňují rejstříky, z nichž nerozsáhlejší zahrnuje slovní zásobu. Vzhledem k významu, jež Jáchym z Fiore přikládal číselným vztahům, editor připojil též rejstřík formulací tohoto druhu.

Co říci závěrem? Jde o monumentální edici monumentálního díla, přičemž obojí se vymyká běžným měřítkům.

František Šmahel

Tomasz GAŁUSZKA

Henry Harrer's Tractatus contra beghardos. The Dominicans and Early Fourteenth Century Heresy in Lesser Poland

Kraków, Wydawnictwo Esprit 2015, 211 s., ISBN 978-83-64647-64-2.

Paweł KRAS – Tomasz GAŁUSZKA – Adam POZNAŃSKI (edd.)

Proces beginek świdnickich w 1332 roku. Studia historyczne i edycja łacińsko-polska

Lublin, Wydawnictwo KUL 2017, 292 s., ISBN 978-83-8061-367-6.

V posledních letech výrazně stoupl zájem polských medievistů o dějiny středověkých herezí. Je to svým způsobem paradoxní, protože pramenů, na jejichž základě je možné studovat pozdně středověké heretiky, působící na území dnešního polského státu, je jen velmi málo. Mladší badatelé dnes navazují především na studie nedávno zesnulého Stanisława Byliny, jenž v tomto ohledu nasměroval polskou medievistiku evropským směrem. Zacílení polských medievistů na hereze má však i svůj negativní rozměr. Vedle prací vskutku kvalitních vznikly též studie dosti problematické. Platí to jak pro kompilativní práci Piotra Czarneckého *Kataryzm włoski. Historia i doktryna* (2013), jež není založena na analýze pramenů, ale téměř výhradně vychází ze sekundární, byť moderní západní literatury (s deficitem neznalostí prací Amedeo Molnára). Mnohem horším případem je až na hranici vědeckého podvodu se pohybující kniha Magdaleny Ogórek *Beginki i waldensi na Śląsku i Morawach do końca XIV wieku* (2012), která v ní tvrdí, že objevila neznámé prameny, ačkoli jde o texty již dávno publikované Ignazem von Döllingerem či Alexandrem Patschovským. I zde se přitom jedná o práci výhradně kompilativní, bez jakýchkoli interpretačních inovací, pomineme-li autorčina ničím nepodložená tvrzení o existenci katarů ve Slezsku apod.

To, že pramenná základna může být při troše štěstí rozšířena, ukazuje edice traktátu *Contra beghardos* pražského dominikána z konventu sv. Klimenta Jindřicha Harrera. Samotný traktát objevil v roce 1969 Paweł Kielar. Vydání se však dočkal až o více než čtyřicet let později díky krakovskému historikovi Tomaszi Gałuszkovi v knize *Henry Harrer's Tractatus contra beghardos*. Podle jeho výzkumů Harrer sepsal tento traktát někdy mezi léty 1328–1334 na objednávku krakovských dominikánů, kteří se cítili být znepokojeni rozšířením vlivu beghardů v krakovské diecézi. Gałuszkou editovaný traktát není klasickým inkvizitorským textem. Ostatně nemáme žádné doklady o tom, že by Harrer působil v Čechách či někde jinde jako papežský inkvizitor. Gałuszkova kritická edice jediného dochovaného znění traktátu ve vratislavském rukopisu je doprovázena anglickým překladem latinského textu a souborem několika studií, jež představují anglický překlad již dříve polsky publikovaných editorových textů.

Nejdůležitější otázka, kterou Gałuszka řeší, zní, do jaké míry Harrerův traktát odráží náboženskou situaci v krakovské diecézi a zda reflektuje skutečný život zde činných beghardů. I když nemáme k dispozici žádné jiné jednoznačné – vyjma textů normativních pramenů – doklady o rozšíření beghardů v této oblasti, přesto dospěl Gałuszka k závěru, že informace, které Harrer získal s největší pravděpodobností od krakovských dominikánů, odpovídají realitě. Se samotnými krakovskými „beghardy“ se ale Harrer nikdy nesetkal

a stejně tak neměl k dispozici žádný výslechový protokol. To, co se o nich dozvěděl, konfrontoval s dobovou inkvizitorskou a teologickou, především tomistickou literaturou. Na základě této konfrontace se Gałuszka domnívá, že oni zbožní krakovští muži nejsou klasickými heretickými beghardy, odsouzenými papežskými bulami, nýbrž horlivými laiky, kteří propagovali radikální chudobu a soukromou individuální zbožnost, praktikovanou mimo zdi kostelů. Harrer jejich náboženské praktiky, například neprojeování horlivé úcty eucharistii, považoval za nesprávné, ale ani to, stejně jako jejich představy o individuálním přiblížení se Bohu prostřednictvím soukromé modlitby a askeze, nehodnotil jako striktně heretické. Důležité rovněž bylo, že konání těchto zbožných mužů neztotožňoval se sektou svobodného ducha, o jejíž existenci se ve 20. a 30. letech 14. století v teologickém a inkvizitorském prostředí nepochybovalo.

Jestliže Gałuszkou editovaný traktát *Contra beghardos* může odrážet skutečné náboženské praktiky v Krakově, resp. v krakovské diecézi, jen v omezené rovině, pak nově edičně zpřístupněný inkviziční protokol se svídnickými bekyněmi představuje jakýsi protipól vůči učeneckému dominikánskému textu.

Examen testium super vita et moribus Beguinarum z roku 1332 není neznámým textem. Ba naopak, díky edici Bolesława Ulanowského z roku 1889 patří k hojně využívaným pramenům k dějinám pozdě středověké inkvizice. K jeho novému, kritickému vydání vedlo Pawła Krase, Tomasze Gałuszkę a Adama Poznańskiego znovuobjevení rukopisu tohoto inkvizičního protokolu v archivu krakovské katedrální kapituly, jenž byl až do roku 2016 považován za ztracený. Druhým důvodem nové edice byla i skutečnost, že Ulanowski měl k dispozici pouze krakovský opis textu z 15. století a nemohl sáhnout k druhému rukopisu, který v roce 1955 objevil ve sbírce vatikánských konvolutů (Vat. Lat. 13119) dominikánský historik Vladimír Koudelka.

Nově připravená kritická edice je příkladem moderního a mnohovrstevnatého přístupu k vydávání středověkých textů. Editoři nejenže text inkvizičního protokolu doprovodili obsáhlým textově kritickým aparátem, ale zároveň do poznámkového aparátu včlenili i hojné věcné komentáře, které faktická znění výpovědí interpretují. Kritická latinská edice je v novém vydání rovněž doprovázena polským překladem. Na rozdíl od mnoha soudobých kritických edic však vydání *Examen testium* neulpívá na pouhém editování textu, ale předchází mu i obsáhlá historická a teologická analýza. To, že se kritický aparát v ojedinělých případech dubluje s úvodními studiemi, sice může čtenáře poněkud zarazit, rozhodně to ale není na škodu. Více iritující je naopak skutečnost, že tím Paweł Kras, autor pěti úvodních kapitol (poslední, šestou, věnovanou inkvizitorovi Janovi ze Schwenkenfeldu napsal Tomasz Gałuszka), neponechal příštím badatelům přílišný prostor pro další interpretace.

Jak vyplývá z Krasem představeného přehledu dosavadního bádání nad Ulanowského edicí *Examen testium*, byli si již badatelé přelomu 19. a 20. století vědomi, že se jedná o jedinečný text z prostředí střední a středovýchodní Evropy. Výpovědi svídnických bekyní podle mnoha historiků stejně tak vnesly nové světlo do našich představ o existenci – či neexistenci – sekty svobodného ducha. Na debatu o existenci této sekty, resp. o její možné reflexi ve výpovědích svídnických bekyní, kterou v 70. letech zpochybnil Robert E. Lerner, nově navazuje i Paweł Kras. V úvodních textech však v mnohém překračuje tuto

omezenou, byť velmi důležitou otázkou, a detailně se věnuje problematice bekyňství v Evropě druhé poloviny 13. a počátku 14. století. Nahlíží ji jak v rovině teologického diskurzu, tak v rovině disciplinačního dohledu církevních institucí a autorit, především viennského koncilu a papeže Jana XXII. Konfrontace teologického diskurzu s výpověďmi svídnických bekyň ho přivádí k odpovědi na otázku, co ze svídnické reality vskutku odráželo představy vysoce vzdělaných duchovních o bekyních. Je si přitom vědom skutečnosti, že papežský inkvizitor Jan ze Schwenkenfeldu rozhodně nebyl nestranným soudcem a že otázkami, které kladl vyslychaným bekyním, do značné míry ovlivňoval jejich odpovědi. Jen na okraj zatím dodejme, že Galuszka je naopak přesvědčen o tom, že inkvizitorovy otázky nebyly v některých ohledech návodné, a že tedy odpovědi bekyň v mnohém odrážejí jejich vlastní představy.

Inkviziční protokol dle Krase jednoznačně svědčí o skutečnosti, že svídnické bekyně byly přesvědčeny o tom, že praktikování radikální chudoby spojené s těžkou fyzickou prací bylo přímou cestou vedoucí ke spasení. Bekyně svůj společný život v uzavřené komunitě vnímaly jako kvalitativně vyšší ve srovnání s životem řeholníků a řeholnic, kteří odvrhli radikální chudobu a v jejichž společenství kontemplace vytěsnila tvrdou fyzickou práci. Svídnické bekyně byly rovněž přesvědčeny, že spásy je možné dosáhnout mimo magisterium církve, a že tedy není nutné účastnit se svátostí. Kras jejich chování a myšlení interpretuje jako vědomý antiklerikalismus, i když v konkrétních vyjádřeních svídnických bekyň se po mém soudu vědomé pohrdání či opovrhování církví a církevními institucemi nachází jen v omezené míře.

Na rozdíl od dřívějšího bádání položil Kras důraz na rozdíly mezi staršími sestrami a sestrami mladšími, z nichž mnohé, ač to není z protokolu vždy jednoznačně patrné, z bekyňského společenství vystoupily. Ono napětí mezi staršími a mladšími sestrami se promítlo i do samotného pramene. Ten na straně mladších sester registruje mnohá obvinění, jež Kras interpretuje jako výraz závisti či psychického a fyzického vyčerpání mladých sester. Ty totiž byly po příchodu do společenství nuceny odevzdat veškerý majetek, žít v přísných postech, v nuzných šatech a ještě k tomu byly podrobovány fyzickému trýznění, ať v podobě trestů od starších sester či v podobě asketického sebetrýznění. A k tomu celému přistupovala několikahodinová každodenní fyzická práce, bez přerušení v neděli a ve svátky, což samozřejmě inkvizitor traktoval jako přestupující nařízení církve. Na druhé straně se však tyto mladší sestry neúčastnily setkání starších sester s beghardy či náboženských rituálů v úzkém kruhu starších sester, a proto mnohdy fabulovaly a vrhaly na starší sestry nejrůznější obvinění, i když pro ně postrádaly přímé důvazy: Starší sestry obviňovaly z tělesného obcování s beghardy, z tajných lesbických vztahů, tvrdily o nich, že chudobu jen předstírají a pod nuznými šaty nosí kvalitnější oblečení, že se účastní bohoslužeb jen na oko, že chodí k umírajícím za účelem, aby od nich získaly peníze formou testamentu, či dokonce že zabíjejí děti sester nedodržujících sexuální čistotu.

Důležité jsou Krasovy reflexe, jak bekyně vnímaly samy sebe. Starší si byly velmi dobře vědomy skutečnosti, že žijí ve společenství, jež není oficiálně uznáno církví. Některé mladší sestry o tom prý naopak neměly plné povědomí. Starší považovaly své společenství za vyvolené, jež je po smrti uchráněno od očistcových muk, což prý byla i jedna z příčin, proč do společenství vstupovaly některé mladší sestry. Na základě výpovědí starších i mladších sester, že přinejmenším ve 20. a 30. letech bylo svídnické společenství ve styku s jinými bekyňskými domy, například

v Lipsku, Brně či Praze, vyvozuje Kras závěr, že se považovaly za součást širšího společenství. O tom má svědčit i skutečnost, že starší sestry samy sebe nazývaly „filiae Udyllindis“, resp. „unio filiarum Udyllindis“, přičemž onu Udyllindu Kras pronikavou kombinací ztotožnil s Odelindou z Piritz, zakladatelkou bekyňského domu v Kolíně nad Rýnem.

Největší pozornost však samozřejmě budí teologické názory svídnických bekyň, tedy pokud můžeme slovo teologické v dané souvislosti použít. Výpovědi sester týkající se teologických subtilit jsou totiž velmi lakonické. Jedna ze sester například tvrdila, že je již tak sjednocena s bohem, že o sobě může prohlásit, že to ona spolu s ním stvořila svět. Jiné sestry se domnívaly, že jsou dokonalé jako Panna Maria, protože i ona těžce fyzicky pracovala při vykonání různých služebných prací a že díky tomu se jí dostalo výsady být boží matkou. Další sestra hlásala, že Kristus při svém nanebevstoupení vzal s sebou svůj kříž a že na Golgotě zůstaly jen kříže lotrů. Díky tomu, že prostřednictvím chudoby, sebetřýznění a těžké fyzické práce dosáhly dokonalosti, věřily prý sestry, že se nacházejí ve stavu bezhříšnosti, že se nemusejí účastnit bohoslužeb, modliteb v kostele, ani přijímat svátost oltářní, stejně jako že nejsou poddány žádné světské moci a světským právům.

V očích inkvizitora se samozřejmě jednalo o heretické představy, které povětšinou spojoval s vírou a praktikami sekty svobodného ducha. O tom, že svídnické bekyně jsou stoupenkyněmi této sekty, byl Jan ze Schwenkenfeldu skálopevně přesvědčen. Oba autoři úvodních studií, Kras i Gałuszka, se v tomto ohledu domnívají, že při výsleších postupoval podle vzoru konstituce *Ad nostrum*, a že se tedy pokoušel v myšlenkovém světě svídnických bekyň ony ohlasy sekty svobodného ducha nalézt a doložit. Sestry samotné si však existence takovéto sekty vůbec nebyly vědomy (ostatně samy sebe za členky jakékoli sekty nepovažovaly) a dle svých tvrzení usilovaly pouze o asketický způsob náboženského života, jenž měl vést k duchovní dokonalosti. S tím lze jistě souhlasit.

Když ale Gałuszka konfrontuje výpovědi svídnických bekyň s názory inkvizitora Jana ze Schwenkenfeldu, tvrdí, že například jejich představy o vtělení boha, k němuž by prý došlo i bez toho, že by člověk zhřešil, nebyly herezí a podle tehdejšího učení je prý ani není možné považovat za teologicky bludné. Jednoduše řečeno, podle Gałuszky inkvizitor bekyně obviňoval z hereze neprávem. Po mém soudu si však Gałuszka jen nedostatečně uvědomuje, že pro Jana ze Schwenkenfeldu nebylo primární, co sestry hlásají a zda to už je či není hereze, ale především to, že nebyly duchovními osobami, řeholnicemi, nýbrž pouhými laiky. A právě proto jim nepřislušelo jakkoli teologizovat, jakkoli probírat náboženské subtility, hledat vlastní cesty duchovního zdokonalení. Laici měli podle inkvizitora činit jediné, podřizovat se magisteriu církve a církevním nařízením. To byl pravý důvod, proč Jan ze Schwenkenfeldu začal inkviziční vyšetřování, o němž bohužel nevíme, jak nakonec dopadlo (bekyně jsou ale ve Svídnici doloženy i ve druhé polovině 14. století). Laici praktikující mimo uznané a povolené církevní řády radikální chudobu, neúčastníci se na svátostech, popírající slavení církevních svátků a považující sama sebe za sjednocené s bohem, bezhříšné a rozhodně dokonalejší než všechny duchovní osoby, pro něho nemohli být ničím jiným než heretiky, v daném případě členy sekty svobodného ducha navázané na potulné beghardy.

Za poněkud problematické lze rovněž považovat jak Gałuszkova, tak i Krasova tvrzení o ovlivnění náboženských představ svídnických bekyň mystikou Mistra Eckharta.

Ve výpovědích svídnických bekyň totiž po mém soudu nenacházíme žádné stopy reflexe teologických subtilit. Ani jedna ze sester nemluví o mystickém sjednocení duše s bohem. Nic ve výpovědích rovněž nesvědčí o kontemplativním praktikování víry či o mystických vizích, reflektujících postupné snažení o takovéto sjednocení. Víra a cesta k dokonalosti svídnických sester je založena na ryze praktickém způsobu náboženského života, na askezi, odříkání, tělesném sebetřýznění a fyzické práci, avšak bez jakéhokoli vztahu ke kontemplaci. To, že sestry ve svých názorech dospěly k představě o dokonalosti a sjednocení s bohem, svědčí spíše o tom, že k tomu, po čemž toužili němečtí mystici s Mistrem Eckhartem na čele, přicházely vlastní a nezávislou cestou.

Stejně tak není možné po mém soudu z protokolu vyvozovat, že by Jan ze Schwenkenfeldu zaměňoval inkvizičního vyšetřování za univerzitní katedru a za teologický spor, jak to tvrdí Gałuszka. Inkvizitor nepolemizoval s nějakou subtilní teologií, která by v téměř univerzitní podobě kvetla ve svídnickém bekyňském domě, ale naopak odsuzoval názory vulgarizované teologie, k nimž některé sestry dospěly bez znalosti teologických či jakýchkoli jiných textů. Ostatně samy sestry se dívaly na duchovní osoby svrchu právě proto, že svoji učenost vyčetly z „telecích kůží“, jak říkaly, a právě vůči této pergamenové učenosti stavěly svůj vlastní život, založený na chudobě, odříkání a každodenní práci. Ovlivnění jejich života ať mysticismem či subtilními teologickými názory tedy považuji za nepravděpodobné. Mnohem více se mi zdá, že naopak onu subtilní teologickou učenost se jím snažil přisoudit inkvizitor, který ve svých očích názory bekyň jednoznačně spojoval s učením sekty svobodného ducha. Moderní historici by měli být opatrnější v hledání ozvuků skutečně učenecské či mystické teologie v myšlenkovém světě nevzdělaných laiků ženského i mužského pohlaví, kteří v konfrontaci se soudobou náboženskou realitou toužili po dokonalosti a nejrůznějšími cestami usilovali o spasení, o vykoupení z hříchů a – možná že především – o vysvobození z očišťovacích muk.

Martin Nodl

Lucie DOLEŽALOVÁ – Michal DRAGOUN – Jan CTIBOR (edd.)

Čítanka latinských textů z pozdně středověkých Čech

Praha, Scriptorium 2017, 355 s., ISBN 978-80-88013-50-1.

S *Čítankou latinských textů z pozdně středověkých Čech* se zájemcům o českou latinskou medievistiku dostává do rukou užitečná pomůcka nejen pro studium středověké latiny. V posledních letech se čím dál více ukazuje, že studium a interpretace latinských středověkých textů vyžaduje interdisciplinární přístup a mezioborovou spolupráci. To je i případ této publikace, do níž přispěla celá řada předních odborníků na středověkou literaturu a historii. Vzhledem k jejímu sborníkovému charakteru lze ale čítanku považovat nejen za učební text, ale i za ukázkou některých současných trendů v české medievistice. Velikým přínosem publikace je rovněž skutečnost, že většina materiálů, které se v ní nacházejí, doposud nebyla editována.

Publikace předkládá výběr neliterárních latinských pramenů. Ty byly dosud do obdobných příruček zařazovány spíše jen okrajově. Čtenář se tak jejím prostřednictvím ocitne

například v jídelně středověkého kláštera, dozví se, které pivo bylo ve své době populární, pozná, jak probíhala univerzitní disputace nebo jak vznikalo středověké kázání. Ukázky přitom byly vhodně zvoleny tak, aby byly nejenom reprezentativní pro určitý žánr nebo typ textu, ale aby měly rovněž potenciál zaujmout studenty i další zájemce a případně v nich vzbudit hlubší zájem o danou problematiku. Texty spojuje několik typických vlastností: vícejazyčný charakter a adaptování cizích předloh do českého prostředí. Některým textům je rovněž vlastní to, že u nich nelze přesně určit hranici mezi autorstvím a editorstvím.

Příspěvky jsou podle jednotného vzorce členěny na úvodní studii a latinské ukázky doplněné o český překlad. Úvodní studie ve většině případů obsahuje obecné informace o žánru nebo typu textu, doplněné o výklad ke konkrétní ukázce. Na závěr je vždy připojen seznam rozšiřující literatury k tématu. U některých textů bylo potřeba vymyslet, jakým způsobem je graficky zpřístupnit čtenáři, aby se v nich mohl dobře a rychle zorientovat. Pro pozdně středověké latinské texty, a to zejména ty neliterární, je totiž typické, že často obsahují interlineární glosy nebo postranní komentáře a mají neobvyklou grafickou úpravu. Přispěvatelé se s tím vyrovnali různým způsobem. Udržet jednotnost však bylo při takovém počtu autorů velmi obtížné, bez zásadnějších editorských úprav takřka nemožné. Čítanka proto působí trochu nejednotným dojmem.

Pokud jde o překlad ukázek, většina autorů se snažila spíše o doslovný převod originálu, jenž si neklade velké umělecké ambice, ale snaží se co nejpřesněji zprostředkovat dikci originálu, a to jak na úrovni lexikologické, tak syntaktické. Vzhledem k tomu, že se jedná primárně o publikaci určenou jako doplněk k výuce a studiu latiny, lze považovat tento přístup za zcela adekvátní. Překladatelé se v některých případech museli vyrovnat s obtížně srozumitelným latinským textem, vyžadujícím při převodu do češtiny notnou dávku fantazie a překladatelských schopností, aby se vyhnuli příliš krkolomným konstrukcím.

Příručka je rozdělena do patnácti kapitol podle žánrů a typů textů. Úvodní dvě jsou věnovány problematice řeholí. V první z nich se Karel Pacovský zabývá glosovanou a komentovanou řeholí sv. Benedikta (po 1401), která byla určena jedné z benediktinek kláštera sv. Jiří na Pražském hradě, Elišce, která patrně pocházela z rodu Valdštejnů. V úvodní studii se čtenář seznámí s historií Benediktovy řehole a jejím užíváním v ženských kláštřích. Vybrané úryvky ukazují, jak byla řehole, určená původně mužskému klášteru, adaptována pro klášter ženský. Ve druhé kapitole představuje Adéla Eberssonová zajímavý pramen – statuta kanonie řeholních kanovníků sv. Augustina v Roudnici nad Labem. V úvodní studii zasazuje autorka statuta do širšího historického a literárního kontextu, přibližuje okolnosti jejich vzniku a blíže komentuje vhodně zvolené a zajímavé ukázky z jejich klíčových míst.

Třetí kapitola otevírá tematickou oblast kalendářů, martyrologií a nekrologií. Michal Dragoun se tu snaží čtenáři přiblížit historii těchto tří typů pramenů a na konkrétních ukázkách představit, jakou měly podobu v pozdně středověkých Čechách. Na skutečnost, že zajímavé texty lze najít i na jiných médiích než jsou rukopisy, upozorňuje v příspěvku o nápisích na nástěnných malbách kunsthistorik Jan Dienstbier. Po krátkém úvodu do problematiky si pokládá otázku, zda nápisy, které v mnoha případech obsahují velmi neobvyklé lexikum, mohly být ve své době srozumitelné i méně vzdělaným čtenářům. První dvě ukázky, které zvolil, jednu z románské malby objevené v bazilice sv. Jiří na

Pražském hradě, druhou, pozdně středověkou z kostela sv. Jana Evangelisty ve Švihově, dokládají rozšířenost kultu sv. Kryštofa v Čechách. Třetí ukázka reprodukuje modlitbu ke sv. Jeronýmovi, jež se dochovala v kostele sv. Vavřince pod Petřínem v Praze na Malé straně.

Následuje rozsáhlejší kapitola, věnovaná problematice středověkých kázání, jednomu z nejrozšířenějších žánrů pozdního středověku. Sestává z příspěvků tří autorů, kteří se dlouhodobě specializují na analýzu středověkých kázání. Pavel Soukup se zabývá Husovými betlémskými kázáními a představuje dvě paralelní znění části kázání o pití alkoholu ze dvou dochovaných rukopisů, jež vychází z Husových podkladů. Jan Odstrčilík zase přibližuje čtenáři dva rozdílné latinské překlady Husovy České nedělní postily. Překlady jsou pozoruhodné zejména tím, jakým způsobem jejich autoři přecházeli mezi latinou a češtinou. Vojtěch Večeře pak na základě analýzy Kázání o večeři a utrpení Kristově (*Sermo de cena et passione Christi*) Jindřicha z Vildštejna ukazuje, jak vznikalo středověké kázání. Z příspěvku je dobře patrný pozdně středověký fenomén splývání autorství s editorstvím, který si čítanka klade za úkol představit svým čtenářům.

Další z kapitol se věnuje jednomu z prvních systematických děl české reformní teologie. Iva Adámková v ní čtenářům představuje spis Pravidla Starého a Nového zákona (*Regulae Veteris et Novi Testamenti*) Matěje z Janova († 1393). Jako ukázkou si zvolila teologický traktát O Antikristu (*De Antichristo*), ve kterém Matěj z Janova shrnuje svou teorii o podstatě Antikrista jako souhrnu všeho protikristovského a zároveň zastává názor, že se proroctví o Antikristově příchodu naplnila. V úvodní studii Adámková nejprve shrnuje vývoj daného žánru a představuje osobu samotného Matěje z Janova, stěžejní část příspěvku je pak věnována okolnostem vzniku díla a jeho analýze.

Téma příchodu Antikrista je také hlavní náplní apokalyptických proroctví, na něž se v následující kapitole zaměřuje Pavlína Cermanová. Čtenářům postupně představuje tři proroctví, která byla v českých zemích v dané době velmi rozšířená. První z nich, Francouzská lehkomyšlnost (*Gallorum levitas*), se šířilo v českém prostředí patrně zejména proto, že obsahuje zmínky o reformě církve. Jako druhou ukázkou autorka zvolila proroctví „Pojď se mnou v zarmoucení“ (*Vade mecum in tribulacione*), v němž Jan Rupescissa (asi 1310 – před 1370) popisuje utrpení, čekající v blízké době církev. Ve třetí ukázce, Výklad zjevení (*Expositio super Apocalypsim*), je představen spis tábořského teologa Mikuláše Biskupce z Pelhřimova (asi 1385 – asi 1459). Jeho exegetické dílo vykládá na základě Zjevení sv. Jana historickou situaci a dění v tábořské komunitě.

V další části čítanky Jana Zachová představuje Manifest tábořských hejtmanů z roku 1430. Jiří Petrášek se poté věnuje žánru polemiky, který ilustruje na protitábořské reakci na tento manifest s názvem Odpověz hlupákovi (*Responde stulto*), jejímž autorem je heidelberský teolog Mikuláš Magni z Javora (1355 – asi 1435). Autor vybral z Mikulášova díla úryvky: O odpustcích církve (*De indulgenciis ecclesie*), Disputace s heretiky (*Disputatio cum hereticis*) a Proti druhému artikulu pražskému (*Contra secundum articulum Pragensem*).

Následující dvě kapitoly jsou kolektivním dílem Lucie Doležalové a Jana Ctibora. Námětem první z nich je žánr listu, který zde reprezentuje dopis Oldřicha Kříže z Telče Tobiášovi do Tábora z roku 1477. V listu se Oldřich ptá na bližší okolnosti Husova upálení, zda byl mistr popraven kvůli přijímání pod obojí či zda došlo k zatmění Slunce během jeho

exekuce, nebo ještě před ní. Ve druhé z kapitol se autoři zabývají typem textu označovaného lat. *planctus* (pláč, nářek). Vysvětlují, že pod tímto označením se nejčastěji skrývá žalozpěv nad smrtí panovníka, milostný nářek nebo pláč Panny Marie nad mrtvým Ježíšovým tělem. Tento literární útvar neměl jednotnou formu, v některých případech mohl být veršovaný, jindy prozaický. Jako ukázkou si autoři vybrali Pláč nad Prahou (*Planctus super civitatem Pragensem*), v němž je personifikováno a oslovováno město Praha.

Nejrozsáhlejší část čítanky je zasvěcena naučné literatuře. Je rozdělena do šesti podkapitol, v nichž postupně Hanna Šedinová představuje žánr lexikonu, Barbora Kocánová univerzitní disputaci, Zuzana Silagiová komputistiku, Hana Florianová lékařské spisy, Jan Odstrčilík didaktické příručky a Lucie Doležalová společně s Janem Ctiborem umění paměti. Dnešní studenty latiny by mohl zaujmout zejména oddíl Jana Odstrčilíka, ve kterém představuje traktát O způsobu studia (*De modulo studendi*). Spis obsahuje jednak praktické rady pro studenty, jako jsou medicínské recepty či poučení o správné životosprávě, zahrnující varování před ženami a pitím alkoholu, jednak charakteristiku jednotlivých studijních disciplín, vedle sedmi svobodných umění, i filozofie, medicíny, práva a teologie.

Kapitola, jejíž autorkou je Hana Pátková, se zaměřuje na statuta cechu malířů a sklenářů na Starém Městě pražském z roku 1454. Statuta v širším slova smyslu jsou důležitým svědectvím o každodenním městském životě a komunitním charakteru středověké společnosti. Autorka představuje čtenářům dva paralelní dobové texty, jeden latinský a druhý český, které doplňuje o překlad do novodobé češtiny. Z pera Hany Pátkové pochází rovněž kapitola o textech hospodářské evidence, účtech a urbářích. Představuje tu berní knihu Starého Města pražského, z níž vybrala ukázkou o výdajích z berně roku 1429. Záznamy jsou psány latinsky, místy však autor přechází do němčiny nebo češtiny. Jako druhá ukáзка byl vybrán úryvek z urbáře statků pražského arcibiskupství, z doby kolem roku 1390.

Čítanku uzavírá kapitola, věnovaná písemnostem městské správy. Martin Musílek v úvodní studii vymezuje pojem městská kniha, zabývá se její historií a významem pro život městské společnosti. Jako ukázkou zvolil úryvky z knihy soudní s trhovými zápisy, vedené v kanceláři Starého Města pražského v období 1351 až 1367. Celou publikaci doplňuje užitečný rejstřík citovaných rukopisů a tisků a rejstřík osob.

Z výše uvedeného je patrné, že čítanka zahrnuje široké spektrum latinských textů a může být užitečná nejen studentům medievistiky, ale i historie a pomocných věd historických. Celkový dojem poněkud kazí skutečnost, že se editoři nesnažili důsledně sjednotit pravopisnou podobu jednotlivých příspěvků. To se projevuje např. při psaní velkých písmen u sakrálních jmen. Objevují se tak varianty „Boží“ i „boží“ (např. s. 113). I přes drobné výtky však čítanka působí přehledně a představuje nesporně velmi užitečnou pomůcku pro poznání latinského písemnictví pozdně středověkých Čech.

Michaela Falátková

Alena PAZDEROVÁ (ed.)

Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem, Tom. I.

(= *Epistulae et acta Cesari Speciani 1592–1598, pars I–III / 1592–1594/*)

Praha, Národní archiv 2016, 2073 s., ISBN 978-80-7469-045-7.

Tomáš ČERNUŠÁK (ed.)

Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611. Pars V

(= *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628. Tomus IV.*)

Praha, Academia 2017, 674 s., ISBN 978-80-200-2655-2.

Přestože čeští historikové raného novověku v současnosti stále více upírají pozornost k dříve opomíjené pobělohorské epoše, jejich neutuchajícímu zájmu se i na prahu 21. století nadále těší rovněž rudolfínská doba. Pod vlivem nových metodologických přístupů byla v nedávné minulosti zkoumána jak osobnost samotného císaře, tak i některé z výrazných mezníků jeho vlády.¹ Vznik podobných děl do velké míry umožnila existence nových pramenných edic, vypovídajících o přelomu 16. a 17. století. Výjimečné místo mezi nimi bezpochyby náleží zprávám papežských nunciů u císařského dvora, jejichž soubor se v posledních letech rozšířil i díky pilné ediční činnosti českých badatelů.

Když se v roce 1881 díky nařízení papeže Lva XIII. konečně otevřely historikům dveře Vatikánského tajného archivu, rozhodly se mnohé vyspělé evropské státy podpořit výzkum tamních písemností zřízením vlastních historických ústavů, které měly zaštitovat ediční zpřístupnění vatikánských pokladů. Jako první vznikl již v roce 1881 Rakouský historický ústav / Istituto Storico Austriaco (tehdy Istituto Austriaco di Studi Storici), následovaný o dva roky později Italským historickým ústavem (Istituto Storico Italiano). V roce 1888 přibýly do skupiny římských historických ústavů také Královský pruský historický ústav (Stazione Storica Prussiana) a Římský ústav katolicky orientované Společnosti Görresovy. Počáteční rivalita mezi jednotlivými institucemi, které spojoval zájem o dějiny Svaté říše římské, byla zčásti utlumena teprve v roce 1891 díky dohodě, v níž se rakouský a německé ústavy zavázaly k podílu na velkém edičním programu *Nuntiaturberichte aus Deutschland, nebst ergänzenden Aktenstücken*. Většinu raně novověkého období papežských nunciatur měly podle tohoto ujednání zpracovat německé instituce (od roku 1937 sdružené a přejmenované na Istituto Storico Germanico), zatímco Rakouskému historickému institutu bylo vyčleněno ke zpracování období let 1560–1572.² V meziválečné

1 Výběrově např. Jiří JUST, 9. 7. 1609, *Rudolfův Majestát, Světla a stíny náboženské svobody*, Praha 2009; Václav BŮŽEK (ed.), *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*, České Budějovice 2010 (= *Opera historica* 14); Ivo PURŠ – Vladimír KARPENKO (edd.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Praha 2011; Jaroslava HAUSENBLASOVÁ – Jiří MIKULEC – Martina THOMSEN (edd.), *Religion und Politik im frühneuzeitlichen Böhmen. Der Majestätsbrief Kaiser Rudolfs II. von 1609*, Stuttgart 2014; Václav BŮŽEK – Pavel MAREK, *Smrt Rudolfa II.*, Praha 2015.

2 Georg LUTZ, *Die Nuntiaturberichte und ihre Edition*, in: Reinhard Elze – Arnold Esch (edd.), *Das Deutsche Historische Institut 1888–1988*, Tübingen 1990, s. 87–121, zde s. 98–101;

době se k oběma institucím přidal rovněž Československý historický ústav v Římě (1923), jemuž na základě vzájemné dohody mezi zúčastněnými ústavy připadl úkol připravit kritické edice nunciaturní korespondence z období 1592–1628.³

Přestože od založení Československého historického ústavu uplynulo již téměř devadesát pět let, jeho výsledky v oblasti edičního zpřístupňování papežských nunciatur jsou velmi skromné.⁴ První svazky ediční řady nunciaturní korespondence, která nese název *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628*, sice vznikly již ve třicátých a čtyřicátých letech zásluhou Mileny Linhartové a Zdeňka Kristena, po roce 1948 byla ale činnost ústavu násilně přerušena komunistickou diktaturou.⁵ Slib, daný německým a rakouským kolegům, tak čeští historikové mohli opět začít plnit teprve po roce 1993, kdy byl nově otevřen Český historický ústav v Římě.⁶ Trvalo však ještě dlouhých dvacet let, než do ediční řady raně novověkých nunciatur přibyl první svazek. Stal se jím ediční počín brněnského historika a archiváře Tomáše Černušáka mapující korespondenci nuncia Antonia Caetaniho ze září 1608 až června 1609.⁷ S velmi krátkým odstupem následovala monumentální třísvazková edice korespondence papežského nuncia Cesare Speciana z let 1592–1594, kterou připravila pracovnice Národního archivu Alena Pazderová a další svazek dopisů Antonia Caetaniho z období od července 1609 do února 1611, jež publikoval Tomáš Černušák.

Ačkoliv oba ediční počiny mají jiného vydavatele, formální úprava prací Aleny Pazderové a Tomáše Černušáka se liší pouze nepatrně, a to barvou obálky či písmem užitým v poznámkách pod čarou. Vše ostatní vypovídá o tom, že se jedná o svazky téže ediční řady. Lze proto doufat, že také příští editoři a vydavatelé budou tento nastolený formát respektovat. Oproti svazkům, jež v meziválečné době a za nacistické okupace připravili Milena Linhartová a Zdeněk Kristen, se ale recenzované tituly výrazně různí, a to nejen svou vnější úpravou. Nejdůležitější změnu představuje jazyk, kterým se editoři obrací na čtenáře.

Alexander KOLLER, *Le nunziature di Germania e la loro edizione*, in: Matteo Sanfilippo – Giovanni Pizzorusso (a cura di), *Gli archivi della Santa Sede come fonte per la storia moderna e contemporanea*, Viterbo 2001, s. 109–131.

- 3 Jitka RAUCHOVÁ, *Československý historický ústav v Římě*, České Budějovice 2014.
- 4 Zatímco čeští historikové doposud připravili kromě recenzovaných titulů šest svazků nunciaturní korespondence, řada *Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken* do dnešních dní čítá více než 30 titulů zahrnujících období 1533–1635. Přehled svazků je zpřístupněn na <http://dhi-roma.it/nuntiaturberichte.html> (21. 1. 2018).
- 5 Milena LINHARTOVÁ (ed.), *Antonii Caetani nuntii apostolici apud imperatorem epistulae et acta 1607–1611 I–III*, Praze 1932–1946; Zdeněk KRISTEN (ed.), *Epistulae et acta Johannis Stephani Ferrerii 1604–1607 I*, Praze 1944.
- 6 Jaroslav PÁNEK, *Ad fontes. Český historický ústav v Římě (1994–2014) v kontextu českého bádání v Itálii a Vatikánu v 19.–21. století*, Praha – Roma 2014.
- 7 Tomáš ČERNUŠÁK (ed.), *Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611, Pars IV. (September 1608 – Junius 1609)*, Praha 2013 (= *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628*, Tomus IV.). Srov. např. mou recenzi *La rinascita della collana Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628*, *Bolletino dell'Istituto Storico Ceco di Roma* 9, 2014, s. 221–228.

Na rozdíl od svých předchůdců, kteří používali v záhlavních regestech i v poznámkách pod čarou latinu, zvolili Pazderová i Černušák pro svá sdělení němčinu.

Díky tomuto rozhodnutí ediční řada *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628* mnohem lépe odpovídá potřebám současných badatelů a navíc se vhodně doplňuje s moderními edicemi z Německého historického ústavu v Římě. Ty se ostatně staly pro oba české editory vítanou inspirací i v dalších ohledech (vnitřní členění, způsob utváření záhlavního registru, bibliografie...). Struktura obou edic je velmi podobná. Skládají se z úvodní odborné studie, oddílu věnovaného edičním zásadám, vlastní edice a doprovodných částí (seznamy zkratk a sigel, seznam archivních pramenů a bibliografie, osobní, místní a věcný rejstřík). Jednotlivé editované texty autoři po vzoru edic vydávaných Německým historickým ústavem rozčlenili do číslovaných odstavců a opatřili stručným záhlavním regestem. Poznámkový aparát je standardně rozdělen na poznámky věcné a textové.

Určité rozdíly v přístupech obou editorů lze vyzorovat především v úvodních studiích. Zatímco Černušák se spokojil s tím, že na základě editovaného pramene stručně představil Caetaniho působení na pražském císařském dvoře a nastínil hlavní tematické okruhy nunciovy korespondence (císař, Země koruny české, Svátá říše římská), studie, jež předchází edici Aleny Pazderové, je mnohem rozsáhlejší a je sama o sobě velmi záslužným počinem. Editorka se v ní pokusila zasadit nunciaturu Cesare Speciana do širokého kontextu současného českého i zahraničního bádání. Díky tomu její práce v mnohém překračuje pouhou analýzu editovaného pramene a stává se cenným příspěvkem k poznání osobnosti apoštolského nuncia a obecně papežské politiky přelomu 16. a 17. století.

Cesare Speciano Pazderovou nezajímá pouze jako nuncius u císařského dvora, nýbrž jako osobnost, jejíž charakter i kariéru spoluutvářela celá řada faktorů. Autorka se zmiňuje o jeho rodinném zázemí, studiích a především o přátelských vazbách k milánskému arcibiskupovi a reformátorovi Karlu Borromejskému, jenž zásadním způsobem vstoupil do Specianova života. Především díky jeho přízni se rodák z Cremony na počátku sedmdesátých let 16. století uchytil v papežských diplomatických službách. Přestože byl v roce 1584 jmenován také biskupem v Novaře, plnil i nadále spíše úlohu diplomata než církevního hodnostáře. První z výrazných vrcholů jeho kariéry nastal v letech 1586–1588, kdy byl papežem Sixtem V. pověřen vedením madridské nunciatury.⁸ Pobyt ve Španělsku Speciana ovlivnil natolik, že po celý zbytek života patřil k velkým obdivovatelům Ignáce z Loyoly a Tovaryšstva Ježíšova, církevních reformátorů a mystiků Terezie z Ávily a Jana od Kříže i španělského krále Filipa II. Výrazným způsobem se to projevilo v době jeho druhé velké mise, která jej v roce 1592 zavedla k císařskému dvoru. V Praze strávil šest let života a teprve v květnu 1598 se vypravil zpět do Cremony, kde byl až do své smrti v srpnu roku 1607 biskupem.

Poté, co Pazderová čtenáře seznámila s osobností hlavního protagonisty své práce, zaměřila se v úvodní studii podrobně na jeho činnost v čele papežské nunciatury u pražského císařského dvora. Určitý prolog k této části obstaraly pasáže, ve kterých se editorka zabývala procesem fungování papežské zahraniční politiky, a to se zvláštním důrazem na diplomatické

8 K tomu Natale MOSCONI (a cura di), *La nunziatura di Spagna di Cesare Speciano (1586–1588)*, Brescia 1981.

mise, vysílané do středoevropské habsburské monarchie a římsko-německé říše. Osobně vnímám tyto podkapitoly jako velmi zdařilé a věřím, že se stanou užitečnou pomůckou pro historiky, kteří se zabývají politickými a diplomatickými dějinami dané epochy. Svým obsahovým zaměřením se tento text vhodně doplňuje se starší prací Karla Stloukala a řadí se tak mezi zásadní příspěvky české historiografie k poznání papežské diplomacie konce 16. století.⁹

Největší část úvodního textu editorka přirozeně věnovala analýze témat traktovaných v korespondenci, kterou si papežský nuncius Cesare Speciano v letech 1592–1594 vyměňoval s papežem Klementem VIII. a římskými diplomaty. Autorka se znovu vrací k osobnosti cremonského biskupa, představuje čtenářům Specianův pražský dvůr, způsob fungování nunciatury i každodenní problémy, s nimiž se musel během svého pobytu v české metropoli vypořádat. Vedle zdravotních potíží způsobených chladným středoevropským podnebím se Speciano podobně jako většina raně novověkých velvyslanců potýkal s neustálým nedostatkem financí. Spokojeností jej však nenaplnňovala ani situace na pražském dvoře, kde se jeho snahy vesměs setkávaly s nepochopením císaře.

Obraz Rudolfa II., jež přináší Specianova korespondence, se výrazně neliší od ostatních dobových svědectví. Podle Speciana byl císař milovníkem klidu a inklinoval k přejímání těch názorů svých radů, které tento klid nenarušovaly. Nuncius často kritizoval císařovu nechuť k plnění státnických povinností i jeho laxnost ve věcech víry. Bez povšimnutí však nenechával ani Habsburkův zdravotní stav, především časté záchvaty melancholie, během kterých se panovník uchýlil do ústraní svých uměleckých sbírek. Ze záležitostí, které papežskému nunciu obzvláště ležely na srdci, se osobnosti císaře týkala hlavně otázka jeho chystaného sňatku se španělskou infantkou Isabelou Klárou Evženíí a nástupnictví v římsko-německé říši. V obou těchto případech nuncius jednal zcela v souladu se zájmy španělského krále.¹⁰

Z oblastí středoevropské habsburské monarchie upíral Speciano ve svých relacích největší pozornost k Českému království, které se mělo stát vzorem protireformační činnosti pro celou Svatou říši římskou. Ve svých zprávách si proto všímal nejen zdejšího náboženského vývoje, nýbrž věnoval pozornost také politické situaci. Obšírně komentoval například problémy, do nichž se čeští katolíci dostali v důsledku pádu nejvyššího hofmistra Jiřího Popela z Lobkovic. Velmi negativně je ve Specianových zprávách vykreslen nekatolický vicekancléř Kryštof Želinský ze Sebuzína (*heretico perfidissimo*), jehož nuncius vnímal jako jednoho z hlavních strůjců neúspěchu vlastního snažení. Edice Aleny Pazderové tak nepřímo potvrzuje již dřívější závěry Josefa Borovičky.¹¹

9 Karel STLOUKAL, *Papežská politika a císařský dvůr pražský na přelomu XVI. a XVII. věku*, Praha 1925.

10 V jedné ze zpráv španělské státní rady je ostatně Speciano označován jako „hombre muy plático, de grandes partes y muy aficionado al servicio de Vuestra Magestad...“ K tomu Ryszard SKOWRON et alii (edd.), *Documenta Polonica ex Archivo Generali Hispaniae in Simancas*. Nova series, Vol. I., Kraków 2015, s. 440.

11 Josef BOROVIČKA, *Pád Želinského. Obsazení nejvyšších zemských úřadů v Čechách v letech 1597–1599*, ČČH 28, 1922, s. 277–304.

Stranou zájmu Cesare Speciana přirozeně nezůstala ani situace na uherských bojištích patnáctileté války a politická jednání v římsko-německé říši, kde se hlavní události sledovaných let stal řezenský sněm z roku 1594. Velkou pozornost editorka v úvodní studii věnovala rovněž církevní politice v jednotlivých oblastech římsko-německé říše i zahraničně politickým aktivitám císaře, sahajícím od Moskvy až po Pyreneje. Pazderová přitom ve svém textu nejen objasnila příčiny a vývoj událostí zmiňovaných často jen v náznacích ve Specianově korespondenci, nýbrž pokusila se představit také stanoviska, jež k těmto záležitostem zaujímal samotný nuncius. Činí to v míře tak hojně, že si bez respektu k její práci bude jen stěží možné představit případnou biografii tohoto italského preláta.

Vzhledem k šíři témat projednávaných v nunciově korespondenci se editorka neubránila některým formulačním nedostatkům či drobným pochybením. Na s. XXXIV například píše, že nejprestižnější diplomatické místo pro středoevropské šlechtice představoval Řím, neboť zde císařský vyslanec zastupoval nejen císaře, ale i ostatní členy Rakouského domu, Rakouský dům (Casa de Austria) ale zahrnoval rovněž španělské Habsburky a ti měli v Římě vlastní zastoupení. Nesouhlasím ani s tím, že císařskému vyslanci v Římě náležela přednost před všemi vyslanci světských panovníků. Obávám se totiž, že tato teoretická přednost nenacházela v praxi přílišné uplatnění. Císařský vyslanec v Římě Francesco Gonzaga si v roce 1604 naopak stěžoval, že mu nebyly prokazovány stejné pocty jako tehdejšímu španělskému vyslanci.¹²

Není rovněž pravdou, že se Wolf Rumpf z Wielrossu ve sledovaném období uchýlil do augustiniánského kláštera sv. Tomáše proto, aby se tam věnoval exerciciím (s. CXXXV). Účelem jeho pobytu v klášteře bylo splnění noviciátu, jenž předcházela jeho přijetí do vojenského církevního řádu sv. Jakuba (Santiago). Ten měl být podle statut řádu sice vykonán v řádovém sídle Uclésu, středoevropští šlechtici si však tuto povinnost vynahrazovali právě pobytem u sv. Tomáše na Malé Straně.¹³ Poslední drobnou poznámku mám k informaci, že papežská nunciatura přesídlila do Prahy v roce 1583 (s. XLVIII). Ačkoliv se tento údaj opakovaně objevuje v pracích českých historiků přinejmenším od dob publikování Stloukalovy studie z roku 1928,¹⁴ přesun nunciatury do Prahy by si jistě zasloužil bližší objasnění. Vždyť nedávno publikovaná korespondence Orazia Malaspiny naznačuje, že nuncius dlouhodobě působil v Praze již několik let před tímto datem.¹⁵

I přes obsáhlost úvodní studie nemohla Alena Pazderová postihnout zdaleka všechny zajímavé informace obsažené ve Specianových dopisech. České historiky jistě velmi zaujme například způsob, jakým se papežská kurie po skonu Viléma z Rožmberka začala

12 K tomu Archivio di Stato di Mantova, A.G.C.S., busta 161–163.

13 Friedrich EDELMAYER, „*Manus manum lavat*“. *Freiherr Wolf Rumpf zum Wielross und Spanien*, in: Erwein H. Eltz – Arno Strohmeier (edd.), *Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa*, Korneuburg 1994, s. 235–252.

14 Karel STLOUKAL, *Počátky nunciatury v Praze: Bonhomini v Čechách v l. 1581–1584*, ČČH 34, 1928, s. 1–24; s. 237–279.

15 Alexander KOLLER (ed.), *Nuntiatoren des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce. Interim des Cesare dell'Arena (1578–1581)*, Berlin – Boston 2012 (= *Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken*, 3 Abt., 10. Band).

zajímat o jeho mladšího bratra a nového vladaře rožmberského domu. Nuncius Speciano na podzim roku 1592 několikrát navštívil Petra Voka v jeho pražském paláci, aby zjistil, jaké jsou příští plány jihočeského velmože. Vzhledem ke konfesijnímu postoji mladšího z Rožmberků se totiž v Římě právem obávali, že by mohl na rodových panstvích v budoucnu provádět takové kroky, které by ohrožily výsledky dlouholeté protireformační činnosti jeho bratra Viléma. Petr Vok však během vzájemných setkání Speciana ujišťoval, že proti jezuitům ani jiným představitelům katolické církve působících na jeho dominiích nehodlá nijak vystupovat. Rožmberkova odpověď byla přitom natolik vlídná a přesvědčivá, že si papežští diplomaté vzápětí kladli otázku, zdali by pána erbu červené pětিলisté růže nebylo možné přimět ke konverzi ke katolické víře. Ačkoliv Petr Vok z Rožmberka zdaleka nedisponoval takovou autoritou v české stavovské obci jako jeho starší bratr, zástupci kurie předpokládali, že by jeho příkladu mohli následovat mnozí další čeští bratři a nelegální Jednota bratrská by tak utrpěla těžkou ztrátu. Jelikož navíc bylo stále zřejmější, že Petr Vok nebude mít dědice, lze v pozadí jednání apoštolských diplomatů vytušit i boj o rozsáhlý rožmberský majetek. Především domnělé příbuzenské vazby, které poutaly Rožmberky k italským Orisniům, povzbuzovaly naději kurie, že by Petrovy jihočeské statky mohly skončit v katolických rukou. Očekávání papežských diplomatů ohledně konverze Petra Voka z Rožmberka navíc vydatně živily Marie Manrique de Lara a její dcera Polyxena, které papežskému nunciovi pomáhaly vytvářet strategie, jak Petra Voka, který v nunciových zprávách vystupoval jako hlupák a opilec, sblížit s římskou církví.

Právě v podobně rozmanitých a mnohdy subjektivně zabarvených výpovědích spočívá jedinečnost Specianových relací. Výjimečný je však rovněž jejich rozsah i způsob, jakým se uchovaly do dnešních dnů. Edice Aleny Pazderové, pokrývající léta 1592–1594, zahrnuje 868 písemností pocházejících z Vatikánského tajného archivu, Apoštolské knihovny i milánské Biblioteca Ambrosiana. Editorka tyto dokumenty publikuje v plném znění na 1953 tiskových stranách. Jen nunciova korespondence za rok 1594 přitom představuje více než osm set stran textu!

Dopisy papežského nuncia Antonia Caetaniho publikované v edici Tomáše Černušáka sice svým množstvím příliš nezaostávají (celkem 716 dokumentů z let 1609–1611 uložených ve Vatikánském tajném archivu, Apoštolské knihovně i římské Biblioteca Angelica), jejich rozsah je však mnohem úspornější. Ačkoliv také mezi Caetaniho korespondencí najdeme některé obsáhlejší dopisy, recenzovaný svazek je z velké části tvořen velmi stručnými zprávami a instrukcemi, které apoštolskému nunciovi zasílal kardinál Scipione Borghese. Samotné Caetaniho listy se totiž pro sledované období dochovaly jen v počtu zhruba stovky kusů, přičemž např. z období dubna až července roku 1610 máme k dispozici jediný dopis.

S paleografickou a jazykovou stránkou se oba editoři vyrovnali znamenitě, přičemž uspěli i tam, kde dřívější badatelé zklamali. V edici Aleny Pazderové proto občas najdeme doplnění či upravení mylných tvrzení, která se objevila ve starší edici Natale Mosconi.¹⁶ O pečlivé práci české editorky ostatně svědčí i fakt, že mnohé informace, obsažené ve

16 Natale MOSCONI (a cura di), *La nunziatura di Praga di Cesare Speciano (1592–1598) nelle carte inedite vaticane e ambrosiane*, I–V, Brescia 1961–1966. Je škoda, že Alena Pazderová tuto starší edici v úvodní studii své práce blíže nepředstavila.

Specianových dopisech, konfrontovala s dalšími prameny, především pak s tzv. *Avvisi di Praga*, jejichž znění často zmiňuje v poznámkách pod čarou. Jak Pazderové, tak i Černušákovi se navíc podařilo identifikovat většinu osob a míst zmiňovaných v pramenech. V rejstřících se je pak oba editoři následně pokusili stručně charakterizovat. Pazderová šla přitom v tomto ohledu o krok dále než její brněnský kolega a především u jmen některých diplomatů či dvorských hodnostářů se snažila uvádět také léta, kdy zastávali svůj úřad či hodnost.

I přes veškeré úsilí, které oba editoři vynaložili při sestavování rejstříků, se nevyhnuli drobným pochybením. V Černušákově edici například chybí odkaz na Jindřicha IV. Bourbonského (s. 397), u Pazderové na Alexandra Komuloviče (s. 1625) či na Cinzia Aldobrandiniho (s. 1770). V Černušákovu rejstříku i v edici je uváděn španělský vyslanec v Římě jako Francesco Gastón de Moncada, ve skutečnosti se ale jedná o Gastóna de Moncada y Gralla, II. markýze de Aytona a Gastón není diplomatovo rodové nýbrž křestní jméno. V jinak velmi dobře připravených rejstřících se jistě jedná o pouhé výjimky, při práci s oběma edicemi je ale třeba s podobnými nedostatky počítat.

Bez ohledu na tyto drobnosti patří oběma editorům obrovské uznání za jejich velmi kvalitně odvedenou práci, díky níž se nejen českým historikům dostávají do rukou prameny prvořadého významu, jejichž výpovědi posouvají dál naše poznání o přelomové době vlády císaře Rudolfa II. Českou historiografií může těšit, že Alena Pazderová a Tomáš Černušák hodlají ve své ediční činnosti pokračovat. Především díky nim lze totiž doufat, že seznam zpřístupněných svazků edice *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628* bude i v příštích letech utěšeně narůstat.

Pavel Marek

Marie RYANTOVÁ

***Konvertita a exulant Jiří Holík. Příspěvek k dějinám exilu
a problematice konverze v období raného novověku***

Pelhřimov, Nová tiskárna Pelhřimov 2016, 667 s., ISBN 978-80-7415-135-4.

Zájem Marie Ryantové o osudy Jiřího Holíka, člověka neklidného ducha, světoběžníka, katolíka konvertujícího k luterství a hledajícího proto pravou víru za hranicemi vlasti, narůstal postupně, až časem přerůstal v pravé zaujetí pro tuto zajímavou osobnost. Některé práce a útržky z biografie této interesantní postavy připomněla už starší literatura, ale do plného světla Holíka postavila právě až Ryantová. Učinila tak v několika odborných článcích¹ a nyní i v rozměrné česko-německé monografii, která obsahuje důkladnou úvodní studii a edici několika Holíkových děl.

Autorka doslova kráčela ve stopách svého protagonisty a pečlivě prohledala mnohé evropské knihovny a archivy (mj. v Erfurtu, Gotě, Drážďanech, Hamburku, Magdeburku i Rize), kde našla jeho ohlasy. Sám Jiří Holík nebyl skoupý na líčení svých životních osudů, ovšem, jak Ryantová zjišťuje, jeho osobní výpovědi je třeba brát s notnou dávkou

1 Srov. seznam použité literatury v této knize, s. 629–630.

kritičnosti. Jeho údaje o sobě samém jsou zjevně poněkud zkreslené, nesený touhou prokázat zřetelný odpor k vnucenému katolicismu a touhu po pravé (luterské) konfesi. Marie Ryantová v nich právem zjišťuje tendence patrné v tzv. revokačních kázáních, tedy fenoménu, který ona jako první připomněla v české odborné literatuře.² Mně osobně tento žánr připomíná i „běhy života“, jímž nekatoličtí exulanti z českých zemí prokazovali svá utrpení v otčině při příchodu do vyhnanství (především v pruských lokalitách).³ Nicméně není nutné pochybovat o tom, že se Holík v protestantismu „našel“ a zůstal mu věrný až do smrti.

Starší autoři tápali v určení místa Holíkova narození, podle nových zjištění jsou ale středočeské Mnichovice zcela nezpochybnitelné.⁴ Narodil se tu v roce 1635 v nekatolické rodině, ovšem dle všeho ne v luteránské. Podle svého vlastního tvrzení byl „odvlečen“ jezuity do jejich škol (1645–1646), kde vystudoval nižší studia – gymnázium, které zakončil řádně v nejvyšším ročníku – rétorice (1645). Bohužel, řádové jezuitské prameny jsou z této doby jen velmi kusé, a tak se o Holíkových studiích nelze dovědět nic přesnějšího. Poté se rozhodl vstoupit do řádu kazatelského – k dominikánům. Vystudoval teologii, dosáhl kněžského svěcení v Litoměřicích, poté působil např. v Klatovech, Brně a Plzni, kde vykonával i inkvizitorský úřad, zabavoval a ničil nekatolické knihy. Jejich četba se pak ale stala, alespoň podle jeho vlastního svědectví, podnětem k pochybování o římské víře a z místa svého opětovného působení v Litoměřicích se pokusil uprchnout (1666). Byl však uvězněn, odeslán do Prahy a pak Jihlavy. Vymohl si prý návštěvu rodičů, ale jednalo se více o záminku, aby získal možnost k útěku do Žitavy, proslulého útočiště českých exulantů.

Poté začal, už v pokročilejším věku, studovat v Mecce luterských studií – Wittenbergu. Záhy -nato se počal ucházet o místa kazatele, především mezi českými exulanty v Sasku, ale tato jeho činnost nebyla příliš úspěšná. Množily se stížnosti na jeho působení: krajané jej nemilovali a mezi německými věřícími údajně nemohl působit kvůli své špatné znalosti němčiny. Na to ostatně sám opakovaně upozorňoval. Obrátil se proto do další luterské země zaslíbené – do Švédska (1671), aby se posléze znovu imatrikuloval ve Wittenbergu (1673). V následujících dvou letech procestoval řadu míst v Sasku i na baltském pobřeží od Rostocku po Štětín. V letech 1674–1675 se opět odebral na sever přes Kodaň do Švédska a v roce 1678 se imatrikuloval na univerzitě v Královci. Od roku 1683 se pohyboval nejvíce v Pobaltí (dnešním Estonsku a Lotyšsku) a dle všeho zemřel v Rize v roce 1710.

Jak vyplývá z autorčiny analýzy, Holík asi opravdu nebyl skvělým kazatelem, ani správcem obce. Dokládají to stížnosti jeho farníků především z řad českých exulantů. Nebyl ani pozoruhodným teologem, o čemž svědčí i jeho spisy editované v recenzované knize, autorkou obecně označované jako náboženské. Tato díla jsou spíše nepřilíš umnou apologetikou a řemeslnou ukázkou polemické (kontroverzní) literatury. Nakonec Holík

2 Ryantová zde byla inspirována především dílem Alexandra Schunky (přehled jeho prací na s. 632–634).

3 Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Běh života českých exulantů v Berlíně v 18. století*, Praha 1999.

4 Ryantová uvádí (inspirována upozorněním J. Oulíka), že v roce 2009 byl v Mnichovicích zřízen park Jiřího Holíka z dotací Evropské unie. Jak vyplývá z následného vyličení životních Holíkových osudů, tentokrát Evropská unie přispěla skutečně na památku opravdového Evropana.

našel své poslání a skutečný *raison d'être* v péči o zahrady a v tomto oboru publikoval i původní díla.⁵

Jeho největší přínos je spatřován v pomologii. Při svých cestách na sever a severovýchod evropského kontinentu Holík zkoušel, jaké ovocné stromy lze nejlépe v těchto drsnějších podmínkách pěstovat tak, aby byl výnos co nejpříznivější. O nezanedbatelných úspěších Holíkova snažení na tomto poli svědčí fakt, že jeho „zahradnické“ spisy vycházely ještě dlouho po jeho smrti.

Podstatná část úvodní studie je v knize otištěna v německém překladu a následují perfektní edice Holíkových náboženských prací s vyčerpávajícím poznámkovým aparátem. Dílo *Behmisk klage-gråt*, které spatřilo světlo světa v Uppsale roku 1672 a bylo věnováno švédskému kancléři Magnusovi de la Garde, autorka zveřejňuje i ve starším českém překladu (Český pláč)⁶ Josefa Janka. Jistě není bez zajímavosti poněkud kuriózní Holíkovo naříkání nad odchodem „akademiků“ z Prahy po vydání Dekretu kutnohorského v roce 1410 (sic). Historie nebyla zjevně jeho doménou, protože by jinak věděl, že tehdy odešli z hlavního města Českého království sice „dobří Němci“, ale praví katolíci, zatímco ti, kdo směřovali k reformaci, naopak v Praze zůstali. Nejen v tomto Holíkově pojednání jsou patrné přejímky z více známé *Historie o těžkých protivenstvích církve české*, připisované Janu Amosi Komenskému. Z vlastních Holíkových prací je možno zjistit, že opravdu nebyl velkým teologem, ale jeho protikatolický zápal byl zjevně upřímný a vykazuje stopy jeho zřejmého temperamentu. Naproti tomu, jak Ryantová sama poukazuje, jeho němčina byla na dobové úrovni a zdaleka nebyla tak špatná, jak se snažil opakovaně tvrdit.

Marie Ryantová prokázala v knize nejen obrovskou píli a snahu po dosažení až neuvěřitelné heuristické úplnosti, ale také pozoruhodnou vědeckou erudici (nepřehlédnutelný je doslova mohutný poznámkový aparát, doprovázející text), schopnost nahlédnout i plného porozumění pro sledované téma. Kromě předestření Holíkových životních osudů a analýzy jeho prací se autorka snaží i o determinaci rozdílu mezi pojmy emigrant a exulant, o zobecnění situace konfesijního exilu i o hledání pohnutek, které vedly člověka 17. století ke konverzi. Kniha, zasvěcená Jiřímu Holíkovi, si jistě získá čtenáře nejen díky atraktivitě námětu, ale může inspirovat i k dalším analogickým výzkumům.

Ivana Čornejová

5 V recenzované knize předkládá Ryantová jen jejich výčet, editována nejsou kvůli značnému rozsahu. Zajímavé je zjištění, že tyto práce jsou akceptovány i moderní vědou. Je zcela pochopitelné, že zahradnické edice už kniha neobsahuje, protože jejich rozsah je příliš velký.

6 Celý titul tohoto dílka v českém překladu zní: *Český pláč, tj. krátká a pravdivá zpráva o žalostném stavu pravých evangelických křesťanů v Čechách ze soustrasti napsaná od Jiřího Holíka, zapuzených luterských Čechů církevního pastýře.*

Když dostane čtenář do ruky objemný svazek se syntetizujícím názvem *Barokní architektura v Čechách*, zaujme jej patrně nejdříve jeho fyzická podoba: hmotnost umocněná kvalitním papírem (tolik důležitým pro obrazový doprovod), počet stran blízký se číslu 770, velkorysý formát a pohled do klenby kostela sv. Maří Magdaleny v Karlových Varech na přebalu. Nakladatelství Karolinum, které knihu vydalo ve spolupráci s Univerzitou Karlovou, skutečně nešetřilo na technickém provedení publikace, již vévodí množství neobyčejných fotografií. Za ty patří velké uznání dvojici Vladimír Uher – Martin Micka, jejichž podíl na celé knize a kvalita provedených fotografií z nich činí plnohodnotné spoluautory a nikoli pouze vykonavatele vůle tvůrců hlavního textu. Mnohdy až ohromující dojem z obrazové části recenzovaného díla je zvýrazněn tím, že fotografie jsou většinou otištěny v černobílém provedení, které patřičně zdůrazňuje „čistotu“ architektonických linií a do značné míry filtruje rušivé vlivy pestrobarevného okolí.

Tematické vymezení knihy se může zdát poměrně jednoznačné: v centru pozornosti stojí architektura, nacházející se na geograficky jasně ohraničeném prostoru (Čechy), již autoři přisoudili adjektivum „barokní“. Definování předmětu zkoumání však s sebou přináší nejednu obtíž, které se autoři – snad záměrně – vyhnuli. Mnohé by mohla odhalit úvodní kapitola, jež měla přinést metodologické a terminologické vyjasnění, ale která zůstala v jakémsi polotovaru, jako by ji autoři psali pod časovým tlakem na samém konci práce na úctyhodném díle. Chybí zde hlubší vhled do diskuzí nad náplní pojmu „barokní architektura“ stejně jako evropský kontext debat, které věru nebyly pouze českým specifíkem. Pouhý výčet relevantní literatury a jejich autorů v úvodu při koncipování syntézy prostě nestačí.

Přítom řadu dílčích problémů dokáží autoři recenzovaného díla postihnout skrze historiografické exkurzy, jimiž doplňují jednotlivé kapitoly: ať už se jedná o debatu kolem Jeana-Baptisty Matheye (s. 177–178), o významu a inspiračních zdrojích dynamické barokní architektury (s. 249–251) nebo o recepci barokního minimalismu v českých dějinách umění v kontextu práce Františka Maxmiliána Kaňky (s. 348–350).

Rozdělení publikace podle významných architektů, seskupených do na sebe navazujících generací, není podle mého názoru nejšťastnějším řešením. Celek se tak až příliš rozpadá do kapitol a podkapitol, části jsou často definovány určitou osobností a ta dále jednotlivými díly. Publikace tak místo celkové fresky nabízí čtenáři spíše mozaiku životopisných medailonů složených z klasického schématu, v němž je popsán původ, školení a nejvýznamnější umělecká díla toho kterého významného architekta.

Závazný postup je učebnicově dodržován i při popisu architektonické tvorby, která je seskupena podle druhů staveb, jejichž podoba je vždy dokonale popsána: nejdříve exteriér a poté interiér. Nejzřetelněji se tento postup projevuje při pojednání o Kiliánu Ignáci Dientzenhoferovi, jež tvoří jistý vrchol knihy a je nejrozsáhlejší (88 s.). Recenzovanému dílu je třeba přiznat nespornou snahu a snad až úzkostlivou touhu po úplnosti. Kniha má pojednat všechny významné architekty a nesmí jí uniknout jediná významná barokní

stavba, pro niž je v ní předem připravena vymezená kolonka. Dílo tím však dostává výčtový až slovníkový charakter.

Každá generace architektů je uvozena krátkou statí z pera Víta Vlnase. Nutno říct, že Vlnasovy texty, které měly patrně v původním záměru uvést kontext příslušného období, patří nejen díky své vynikající slohové úrovni k nejcenějším pasážím celého díla. Vlnasovi se totiž daří spojit architekturu s příbuznými disciplínami výtvarného umění a také s celkovou dějinnou situací, a tím dává jednotlivým architektonickým dílům smysl. Při čtení Vlnasových „úvodních vhlédů“ se dokonce nelze ubránit přání, aby některá z příštích syntéz barokní architektury byla napsána podobným stylem celá. V tomto kontextu by možná stálo za úvahu, zda neměl být zvolen jeden hlavní redaktor obřímího díla, jenž by mu vtiskl ve výsledku jednotný ráz a snad také koncipoval celkový závěr, který recenzovanému svazku poněkud chybí.

Barokní architektura tvořila jeden celek s malířstvím, sochařstvím, ale také s divadlem či hudbou a je tudíž otázkou, zda ji lze z tohoto celku beze škod vypreparovat a pojednat samostatně. Autoři koncepce předložené knihy vidí spíše než jednotu všech těchto uměleckých směrů průsečíky mezi architekturou a příbuznými uměleckými obory. Propojení se sochařstvím, se štukaturou či s nástěnnou malbou však nejsou jen „souvislosti barokní architektury“, které lze vyčlenit na závěr knihy, nýbrž její bytostnou podstatou. Nejen Martin Mádl v tomto ohledu zcela na místě zmiňuje dobový ideál *bel composto* (s. 653). Ještě více to platí v případě zahrad a začlenění staveb do okolní krajiny, jak ostatně ukázala v poslední kapitole knihy Sylva Dobalová. Přitom právě větší ohled k širším souvislostem by mohl vést k položení otázek, jež by vnesly do výkladu tolik potřebnou dynamiku.

O tom, jak zásadní jsou správně položené otázky, ostatně vypovídají kapitoly o architektuře, spojené s osobou Albrechta z Valdštejna (autorkou Michaela Líčeníková) a o vídeňsky orientované architektuře z pera Martina Krummholze. Obě statí totiž pojednávají o zahraničních vlivech na české prostředí, o cestách, jimiž se k nám tyto vlivy dostávaly, a způsobech, jakými se projevovaly. V obou případech šlo o vlivy italské; ve druhém případě předávané přes vídeňské centrum. Jak Líčeníková, tak Krummholz přitom odhalují nové dimenze výkladu, které v ostatních částech knihy mnohdy chybí: jak významné byly samotné návrhy a nerealizované stavby, jak důležitá byla role stavebníka-zadavatele (ať už Albrechta z Valdštejna nebo Jana Adama Ondřeje z Lichtenštejna) apod.¹ Nikoli náhodou v obou zmíněných kapitolách překročili autoři nejednou hranice Čech a dali svému výkladu minimálně středoevropský kontext. Škoda jen, že tyto zahraniční vzory nebyly zahrnuty do jinak bohatého obrazového doprovodu, což vyložení chybí například v kapitole o Jeanu-Baptistu Matheyovi.²

Ale i do výkladu řízeného přesnými pravidly, od životopisných skic architektů až po popisy staveb, se dostaly otázky, které by mohly do budoucna předznamenat jiné pojetí dějin barokní architektury: jak se architekt vyrovnával se starším objektem a jeho

1 M. Líčeníková zmiňuje poměrně závažný fakt, že předním architektem valdštejských staveb byl Albrecht z Valdštejna sám. Srov. rec. dílo, s. 88.

2 Dokonce chybí i obrazový doprovod ke stavbám, které vznikly mimo Čechy a pocházely od pojednávaných architektů (výjimku tvoří klášter v Lehnickém Poli).

případným začleněním do nově konstruované budovy (případ lobkovické Roudnice nad Labem nebo malostranského chrámu sv. Mikuláše), jak si poradil s geologickým podložím, jak probíhalo „výběrové řízení“ na určitý projekt a jak se konkrétní stavba „rodila“ (případ Bayerových plánů pro břevnovský klášter), jak byla recipována soudobá teorie architektury a zda tato recepce dokázala ovlivnit konkrétní tvorbu (případ díla Abrahama Leuthnera) či jak fungovala dílna jednotlivých stavitelů (naznačeno v pasážích o Kryštofu Dientzenhoferovi). Tyto otázky však nejsou pojímány jako závažný problém *sui generis*, ale jen jako součást výkladu dané architektonické osobnosti, jako tematické odbočky.³ Možná, pokud by autoři trochu slevili z nároku na úplnost pojednávání látky, mohli by častěji na konkrétních příkladech staveb či jen jejich částí pojednaných jako *pars pro toto* proniknout do obecnějšího problému (viz rozbor průčelí kostela sv. Havla na Starém Městě pražském).

Stranou pozornosti stojí architektura „užitková“ a „funkční“, na niž je poukázáno pouze okrajově (u G. Broggia zmíněn most přes Labe v Litoměřicích, u Santiniho hospodářské dvory na plaském panství), ale také architektura efemérní a její vztah k architektuře „trvalé“. Jakkoli se vždy nemusí jednat z uměleckého hlediska o (současnými dějinami umění) vysoce hodnocená díla, své místo v české krajině dodnes barokní „užitková“ architektura má. Myslím, že lze upozornit na fakt, že kromě vrcholů barokního stavitelství vznikala v daném období a v barokním slohu také řada panských hostinců, špýcharů a sýpek, ovčínů a hřebčínů, mlýnů a v neposlední řadě i lidových stavení, jejichž ambice nebyly primárně umělecké. Tyto objekty přitom tvořily celkový kulturněhistorický obraz určitého panství jakožto základní společenské, hospodářské a politické jednotky barokních Čech.

Barokní architektura není pouze architektura monumentálních chrámů a šlechtických sídel, ale také drobná architektura v krajině či interiérové vybavení staveb (např. oltáře, náhrobky, křtitelnice, varhanní skříně). Je škoda, že s výjimkou kapitoly o Františku Maxmiliánu Kaňkovi (a to jen na s. 346–348) není těmto uměleckým artefaktům věnována pozornost, která by patrně – podobně jako v případě Kaňky – odhalila komplexnost tvorby barokních architektů. Kaňkova osobnost nás nutí i k dalšímu zamyšlení, tedy zda by součástí syntetické práce o barokní architektuře neměla být tematizována i barokní architektura, považovaná dnešními historiky umění z nejrůznějších důvodů za nevýznamnou. Ta přitom jistě převládala i v době tak umělecky potentní, jakou u nás bylo 17. a 18. století. Pohled na dějiny diskuzí o Kaňkově díle či docenění osobnosti Tomáše Haffeneckera až Mojmírem Horynou⁴ přitom naznačují, jak tenká byla a je hranice mezi historiky umění odmítaným a velebeným tvůrcem. Bohužel se ve výkladu nejen dějin výtvarného umění či architektury čtenář stále setkává do jisté míry s umělým rozdělením na umělce „významné“ a „méně významné“,

3 V tomto ohledu je škoda, že nejsou určité skupiny staveb pojednány souborně na základě své formální podobnosti. Například na zámky s oválným tělesem uprostřed tak čtenář narazí ve výkladu Alliprandiho či Augustona a musí složitě dohledávat jejich vazby.

4 Zejména Mojmír HORYNA, *Dvě skupiny sakrálních staveb Tomáše Haffeneckera*, in: Tomáš Sekyrka – Vít Vlnas (edd.), *Ars baculum vitae*. Sborník studií z dějin umění a architektury k 70. narozeninám prof. PhDr. Pavla Preisse, DrSc., Praha 1996, s. 178–187. Horyna zde navazoval především na své výzkumy v poutním místě v Hejnicích, o nichž publikoval studie již v 80. letech 20. století.

umělce „středoevropského, celozemského či naopak pouze regionálního“ významu. Kritéria této „významnosti“ přitom bývají subjektivní a přinejmenším dobově podmíněná. Je jistě sympatické, že se recenzovaná publikace snaží podobnému vnímání vzdírat (jak ostatně autoři deklarují v úvodní pasáži na s. 20), přesto se mu v některých případech neubránili.

Občas až příliš podrobné popisy staveb lze podle mého soudu s úspěchem suplovat kvalitními fotografiemi, které publikaci doprovázejí. V záplavě popisovaných detailů, kvůli nimž musí laik neškolený v dějinách umění neztídká sáhnout po odborném slovníku, se často ztrácí podstatný přínos osobnosti architekta: Čím vynikal (či naopak v čem zaostával) vůči svým současníkům, co bylo obecnějším rysem dobové tvorby a co jeho vlastní invencí, proč mu byl ex post vlastně přiznán status významného umělce a proč se tedy dostal do prestižního výběru. Pravda, složité prvky a tvarosloví, o němž jeho tvůrci předpokládali, že bude vnímáno spíše vizuálně než prostřednictvím psaného textu, vyžaduje složité vyjadřování. Občas však autoři díla kladou na čtenáře poněkud přehnané požadavky, když např. automaticky předpokládají znalost principu *Wandpfeilerhalle* (poprvé s. 67), rozdílu mezi boloňským a florentským půdorysem (s. 89) nebo odkazují na praemerovský okruh (s. 149). To s sebou pochopitelně přináší otázku, komu byla vlastně kniha určena.

Recenzované práci výrazně chybí sociální a také hospodářský rozměr architektury: barokní stavby zpravidla nebyly výrazem vůle jediné osobnosti, ale výsledkem často velmi ostrých debat mezi autorem plánu (architektem), jeho realizátorem (stavitelem) a zadavatelem (stavebníkem), jenž poskytoval tolik důležité peníze. Do výsledné podoby pak promlouvala i řada vnějších faktorů, například nadřízené politické orgány (městská rada, vrchnost či dokonce panovník) nebo řádová pravidla (např. u kapucínů). Kontext pro vznik určité stavby však byl ještě širší. Napětí mohlo panovat i uvnitř skupiny umělců a řemeslníků, kteří se podíleli na realizaci stavby. Většina slavných barokních architektů byla zároveň podnikateli a zaměstnavateli dalších osob, které tu více, tu méně vykonávaly jejich vůli. Vztah mezi architektem-projektantem a zedníkem či polírem přitom nemusel být pouze pracovněprávní či ekonomický, ale mohlo docházet také k vzájemnému ideovému ovlivňování, jak ostatně na několika místech vysvítá i z textu recenzované knihy.⁵ Té by rozhodně slušel alespoň jeden podrobnější popis geneze vybrané stavby ve formě *case study*, který by tyto sociální a ekonomické vazby jistě poodkryl. Až příliš velké zacílení na postavu architekta, jediného tvůrce, vede autory recenzované práce logicky k jeho hledání a tedy spíše k dlouhým diskuzím o atribuci jednotlivých staveb.

Velmi zajímavé by bylo rovněž sledovat používání v dané době nových technologických a konstrukčních postupů při stavbě často monumentálních budov nebo naopak uplatňování teoretických principů v architektonické praxi. Příkladem mohou být trident-ské předpisy pro vytváření exteriéru i interiéru barokních chrámů,⁶ stejně jako uplatňování

5 Např. vztah mezi Ottaviem Broggiem a Jakobem Schwarzem představený na s. 373 recenzovaného díla.

6 Srov. Johana BRONKOVÁ, *Problematika sakrality a sakrálního prostoru ve spisech církevních autorit kolem roku 1600*, dizertace, Ústav dějin umění FF Univerzity Karlovy, Praha 2007; TÁŽ, *Bellarmino – Possevino – Villalpando – dreierlei Auffassungen vom Sakralraum*, in: Petronilla Cemus (ed.), *Bohemia jesuitica 1556–2006 II*, Praha 2010, s. 1165–1180.

principů použitých u západoevropských zámků (např. ve Versailles) v případě české profánní architektury. S některými těmito obecnými a nanejvýš důležitými informacemi se čtenář setká až ve velmi úsporné kapitole Pavla Zahradníka (s. 597–601) či v textu Martina Krummholze o vnitřní dispozici zámeckých staveb (s. 603–611). Obě tyto stati měly být podle mého soudu rozsáhlejší a měly tvořit jakousi výkladovou mřížku, na niž měly být „zavěšeny“ příběhy jednotlivých objektů.

Je třeba mít na zřeteli, že barokní architektura nebyla pouhým tvarem, ale aktivně komunikovala se svým okolím: s ostatními stavbami v rámci urbanistického plánu (zásady renesančního a barokního urbanismu bychom přitom v recenzované práci bohužel hledali marně), ale také s lidmi, neboť byla většinou postavena právě pro ně. Až na výjimky se však v textu knihy nesetkáváme s dobovým hodnocením popisovaných staveb⁷ ani s popisem jejich každodenního provozu.

Baroko rozhodně nebylo dobou opuštěných a zamčených kostelů či rozlehlých zámeckých prostor bez života. Architektura ožívala ve slavnostech, odehrávaly se v ní však i všední okamžiky. Byla médiem, které mělo sdělit pozorovatelům určitou myšlenku (o velikosti a moci stavebníka, starobylosti jeho rodu apod.) nebo je přimět k určitému chování, což lze demonstrovat například na provázání ceremoniálu a architektury (viz výše zmíněnou kapitolu o dispozicích profánních staveb z pera Martina Krummholze). Totéž lze demonstrovat nejzřetelněji na potridentské sakrální architektuře, jejímž hlavním úkolem bylo přivést věřící blíže katolickému pojetí Boha.

Po faktografické stránce lze předloženou publikaci, přes některé drobné nepřesnosti,⁸ jen obdivovat. Autorům se podařilo shromáždit obrovské množství materiálu a utřídit ho nanejvýš systematicky. Není jistě nic udivujícího, když prohlásím, že jejich výklad je primárně uměleckohistorický. Myslím, že zde byl položen základ, na němž bude moct v budoucnu stavět koncepčně trochu jiná syntetická práce o barokní architektuře, práce kulturněhistorická,⁹ která dále rozvine některé naznačené otázky, spojí architekturu a další umělecké projevy do jednoho homogenního celku a bude vypovídat více o společnosti tvůrců a konzumentů barokního umění v Čechách.

Jiří Hrbek

7 Zde je třeba připomenout pasáž o vnímání plaského kláštera P. Mauriciem Vogtem (rec. dílo, s. 315).

8 Na rozdíl od jeho syna Karla Eusebia bych byl poněkud skeptický ke znalostem umění a architektury u Karla z Lichtenštejna (s. 67). Vsetín nepatřil mezi západomoravská panství (s. 74), Rombaldo Collalto byl spíše Valdštejnovým oponentem než spolupracovníkem (s. 101) a nevlastnil Březnici, nýbrž Brtnici (s. 111); na s. 500 je Rentzova rytina holdování Marii Terezii, nikoli jejího korunovačního průvodu; „korunní panství“ jsou v kontextu Sadské bezesporu panství komorní (s. 455).

9 Jako inspirativní lze na tomto místě zmínit rozsáhlou bibliografii autorů jako Jiří Kroupa, Petr Fidler, Thomas DaCosta Kaufmann a nejnověji také dvoudílné dílo o valdštejnské architektuře (Petr ULÍČNÝ a kol., *Architektura Albrechta z Valdštejna I–II*, Praha 2017).

Existuje jen málo odborných historických knih, kterým byla v nedávné minulosti věnována taková pozornost, jako právě recenzované publikaci. Anotace, komentáře i rozsáhlé analýzy z celého světa zaplňují virtuální prostor internetu, ale také recenzní rubriky prestižních odborných časopisů.¹ Zdánlivě nepochopitelné, uvážíme-li, že se jedná o poměrně stručnou publikaci, která má ambici popsat tak komplikovaný jev jako je katolické osvícenství, a to ještě v celosvětovém měřítku. Kniha ovšem upoutala globální odbornou veřejnost několika lákadly: je psána anglicky, vyšla v prestižním nakladatelství, zabývá se atraktivním tématem stojícím v popředí zájmu západní společnosti a konečně jejím autorem je historik dobře známý široké badatelské obci jako specialista na danou problematiku. Mnozí se mu nezdárají přisuzovat zásadní podíl na odkrývání katolických osvětců v Evropě i v Zámorí.

Ulrich L. Lehner v současné době přednáší na katedře teologie Marquette University v Milwaukee, má však za sebou též zkušenost z působení v Princetonu a Notre Dame.² Někteří recenzenti jej dokonce pokládají za „the foremost American scholar of Enlightenment Catholicism“. Sborník *Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*, který Lehner připravil s Michaelem Printym, vyvolal bohaté, místy rozporuplné reakce.³ Za pojednání o německých osvětcích benediktinech let 1740–1803 však Lehner obdržel *Gilmary Shea Award* za „nejvýznačnější a nejoriginálnější“ knihu o dějinách katolické církve, uveřejněnou v letech 2010/2011.⁴ Čtenáři, kteří ovládají německý jazyk, se v ní ovšem nedozvěděli mnoho nového. Osobně pokládám za zdařilejší autorovu publikaci o klášterních vězeních⁵ nebo jeho práci o archivu kláštera ve Straubingu.⁶ Lehner rovněž dosud editoval

1 Srov. alespoň některé z nich: <http://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=46126>; <http://www.catholicworldreport.com/2016/06/27/revisiting-the-the-catholic-enlightenment/>; <http://www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-26017>; <https://www.firstthings.com/web-exclusives/2016/03/the-catholic-enlightenment-yesterday-and-today>; <https://academic.oup.com/jaar/article-abstract/84/4/1175/2518899/The-Catholic-Enlightenment-The-Forgotten-History>; <http://thefederalist.com/2016/03/19/the-forgotten-history-of-the-catholic-enlightenment/>; <http://blog.acton.org/archives/85984-samuel-gregg-catholicism-and-the-enlightenment.html>; <http://regensburgforum.com/2016/06/01/trent-vatican-ii-and-enlightenment/>; <http://www.thepublicdiscourse.com/2016/10/17670/> (3. listopadu 2017).

2 Mj. *Princeton Institute of Advanced Studies, School of Historical Studies, Notre Dame Institute of Advanced Study/University* nebo německý *International Research Center for Comparative History of Religious Orders*.

3 Ulrich L. LEHNER – Michael PRINTY (ed.), *Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*, Leiden 2010.

4 Ulrich L. LEHNER, *Enlightened Monks. The German Benedictines 1740–1803*, Oxford 2011.

5 TÝŽ, *Monastic Prisons and Torture Chambers. Crime and Punishment in European Monasteries, 1600–1800*, Eugene, OR 2013.

6 TÝŽ, *Historia Magistra. Beiträge zur Archivgeschichte des Kollegiatstifts Straubing*, Nordhausen 2003.

třináct kolektivních monografií a příruček,⁷ z nichž je v našem kontextu nutno vzpomenout oceňovanou oxfordskou rukovět raně moderní teologie, u jejíhož zrodu stál a jejíž nadkonfesijnost prosazoval.⁸

Lehner tedy přistoupil k psaní recenzované publikace jako zkušený autor. V tematicky strukturované knize (např. náboženská tolerance, ženská práva, soupeření katolicismu s neevropskými kulturami, význam světců a zázraků pro náboženství nebo zotročení původních obyvatel mimoevropských území) si kladl za cíl nejen utřídit názory na fenomén katolického osvícenství, ale rovněž jej rehabilitovat (s. 2), což většina recenzentů (nejen katolických) vyzdvihuje jako inovativní přístup. Jako klad knihy je vnímán též její geografický záběr, který se neomezuje pouze na Evropu a severní i jižní Ameriku, ale zahrnuje také Asii (zvláště Čínu a Indii). Jak si ještě ukážeme, Lehner nezamlčuje ani záporné stránky katolických osvětců (slibuje to už na s. 13). Velkou pozornost věnuje jansenismu a jeho jezuitským odpůrcům. V každém případě se snaží dokázat, že většina osvětců nebyla protinábožensky zaměřená (jak nás přesvědčoval Peter Gay) a spíše „balancovala mezi rozumem a vírou“.⁹

Nakonec byli katoličtí osvětcové podle Lehnera vmanipulováni Francouzskou revolucí a náladami ve společnosti, které vyprovokovala, mezi papežství, jež bránilo samo sebe, resp. svoji minulost (s. 61), a antináboženské extrémisty. To katolické osvícence zcela zničilo (toto tvrzení je přítomno v celé knize, nikoli pouze v jejím závěru, srov. s. 15). Lehner tak nevypráví příběh s „dobrým koncem“, jako například Andreas Holzem.¹⁰ Publikace slibuje (s. 6) rozbít mnohá kliše (o vztahu katolíků k ženám, k jiným kulturám, jezuité nebyli mnohdy tmář [s. 21] apod.), avšak tyto hypotézy až příliš (jen náhodou?) zapadají do dnešní debaty o katolicismu, ekumenismu a roli papeže ve světě. Zde, myslím, leží klíč k celosvětovému úspěchu knihy.

K rozsahu a zaměření publikace je nicméně potřeba uvést, že se nejedná o práci určenou pro (evropské) historiky raného novověku, tím méně osvícenství, ale spíše o přehled problematiky pro magisterské studenty a doktorandy, příp. pro vážné zájemce z řad poučené americké veřejnosti. Tomu odpovídá i styl textu (s malým poznámkovým aparátem a bez pramenných odkazů), který je přístupný, jasný, bez zbytečných odboček a řešení komplikovaných otázek. Takový mají anglofonní intelektuálové rádi. Do přehlednosti má kniha ovšem daleko, na což poukázali i někteří anglosaští recenzenti (např.

7 Jeffrey BURSON – Ulrich L. LEHNER (ed.), *Enlightenment in Catholic Europe. A Transnational History*, Notre Dame, IN 2014.

8 Ulrich L. LEHNER – Richard MULLER – A. G. ROEBER (edd.), *Oxford Handbook of Early Modern Theology, 1600–1800*, Oxford 2016. Naopak Lehnerův soubor esejí *On the Road to Vatican II: German Catholic Enlightenment and Reform of the Church*, Minneapolis 2016, se nesetkal s tak kladným přijetím. Chyby v knize našel Marc R. Forster. Srov. jeho recenzi v *Journal of Jesuit Studies* 4, 2017, s. 701–703.

9 Peter GAY, *The Enlightenment: An Interpretation*, vol. 1: *The Rise of Modern Paganism*, New York 1966.

10 Andreas HOLZEM, *Christentum in Deutschland 1550–1850. Konfessionalisierung – Aufklärung – Pluralisierung*, Bd. 1, Paderborn 2015, s. 12–32.

Nicholas Gallagher). S Gallagherem se shodují v názoru, že kniha nemá jasného cílového čtenáře: odborníka neosloví, pro studenty je ovšem příliš složitá svou nejasnou strukturou a mnoha postavami, které nejsou blíže určeny. Na jazyku textu je poznat, že jej užíval autor neodchovaný anglosaskou školou, nýbrž německým vzdělávacím systémem. Domnívám se nicméně, že pro českého čtenáře se jedná spíše o výhodu.

Pozorný čtenář prací o osvětenství z poslední doby již mnoho let ví,¹¹ že osvícenci nebyli pouze protinábožensky zaměřeni jedinci a že se zdaleka nerekrutovali pouze z Francie nebo Skotska. Jestliže Lehner v recenzované knize ukazuje, že katolicismus římského stříhu nebyl nutně v protikladu s moderními proudy větší části 18. století, nenabízí čtenáři nic nového. Tuto skutečnost známe totiž dobře ze středoevropské literatury již dlouhá desetiletí.¹² Rovněž autorovo odvozování katolického osvětenství od tridentského koncilu (s. 3–7) je vcelku konvenční. Stejně jako upozornění, že někteří historikové hovoří o více osvětenstvích, nikoli pouze o jediném (s. 5). V tomto směru musím dát za pravdu německému recenzentu Florianu Bockovi z Thübingen, že kniha „je psána pro anglo-americký trh“, a proto je pro středo- a východoevropského čtenáře mnohem méně přínosná než pro amerického. Z knihy je též cítit přílišná snaha po zobecnění a po přesvědčení čtenáře, že katolické osvětenství je univerzální koncept, vyskytující se po celé planetě. Pramenně ovšem autor zůstává „věrný“ Evropě, což zčásti zpochybňuje jeho vlastní tvrzení o univerzálnosti.

Vě výkladu se objevuje mnoho zkratkovitých a nepodložených tvrzení, což ovšem při širokém záběru a zároveň skromném rozsahu knihy nemůže překvapit. Tak není například jasné, jak se liší katoličtí osvícenci od svých předchůdců ze 16. a 17. století (patřili k reformátorům katolicismu, nebo se spíše ztotožňovali s intelektuály upřednostňujícími rozum?). Zdá se (s. 46), že se Lehner přiklání k první variantě, když upozorňuje čtenáře na skutečnost, že katolické osvětenství bylo jen jedním z mnoha hnutí v dějinách pokoušejících se reformovat římskokatolickou církev. Katoličtí osvícenci přece jen nemohli držet pohromadě pouze skrze „přesvědčení, že katolicismus se musí zmodernizovat, jestliže má být napříště životaschopnou intelektuální alternativou k přesvědčivým argumentům protinábožensky smýšlejících osvícenců“ (s. 7).

Vadí mi rovněž – obdobně jako některým německým recenzentům, a na rozdíl od jejich anglofonních kolegů – příliš časté paralely 18. století a století 20., resp. 21. (např. s. 179). Diskutabilní je též tvrzení: „archivní prameny dokazují, že reformy tridentského

11 Srov. Jonathan SHEEHAN, *The Enlightenment Bible. Translation, Scholarship, Culture*, Princeton 2013, David SORKIN, *The Religious Enlightenment: Protestants, Jews, and Catholics from London to Vienna*, Princeton 2008, Jeffrey D. BURSON, *The Rise and Fall of Theological Enlightenment: Jean-Martin de Prades and Ideological Polarization in Eighteenth-Century France*, Notre Dame 2010, z částečně české produkce bych připomněl alespoň Ivo CERMÁN – Rita KRUEGER – Susan REYNOLDS (eds.), *The Enlightenment in Bohemia: Religion, Morality and Multiculturalism*, Oxford 2011.

12 Zmíňme alespoň Elisabeth KOVÁCS (ed.), *Katholische Aufklärung und Josephinismus*, Wien 1979; Harm KLUETING – Norbert HINSKE – Karl HENGST (edd.), *Katholische Aufklärung – Aufklärung im katholischen Deutschland*, (Studien zum achtzehnten Jahrhundert 15), Hamburg 1993.

koncilu, jež chtěly zlepšit morální život kléru, byly velice úspěšné“ (s. 28). Stejně tak výroky ohledně tolerance protestantů katolickými osvícenci nemají všeobecnou průkaznost (s. 48). Existují snad detailní analýzy z celé Evropy, neřku-li světa ohledně tohoto fenoménu? Domnívám se, že při současném stavu našich znalostí se nemůžeme k takovému výroku odvážit. Připočteme k tomu ještě fakt, že Lehner si z obrovského rozsahu látky vždy vybírá takové události, které se mu hodí pro podepření jeho základní teze: katoličtí osvícenci skutečně existovali, a dnes jsou neprávem zapomenuti.

Na druhou stranu mnoho Lehnerových postřehů je přínosných. Upozornění, že jezuité znali problémy a kulturu mimoevropských civilizací lépe než známí osvícenci Voltaire, Gottfried Wilhelm Leibniz, Christian Wolff (s. 118), patří k těm podnětnějším. Zajímavý je i názor, že zatímco osvětenští mniši obhajovali celibát jako prostředek ke kontrole počtu populace, sekulární osvícenci propagovali nekontrolovatelný populační růst (s. 29).¹³

Autor vyzdvihl rozdílný přístup k toleranci (s. 47). Správně zdůraznil, že intelektuálové 18. století obecně rozlišovali mezi osobní tolerancí (která byla katolickým osvícencům vlastní) a teologickou tolerancí (která byla pro mnohé i velmi osvěceni působící muze těžko stravitelná). Většina katolických myslitelů se podle Lehnera též neptala „Jak mohu být tolerantnější k jiným vírám?“, ale spíše „Je opravdu *nezbytné* ostatní víry tolerovat?“ (s. 48; kurzíva Lehner). Katolickým osvícencům vytýká necitlivost při pastoraci, nepřiměřený přístup k prostým posluchačům, které údajně zahrnovali sofistikovanými problémy (s. 152, 154), necitlivý přístup k žebrákům a lidem stojícím na okraji společnosti (s. 167, 170, 179) a neposkytování pomoci při řešení otázek otroctví (s. 205). Obviňuje je též z elitarismu a povýšenosti.

Všimněme si v knize ještě české „stopy“: Lehner ukazuje (anglofonnímu) čtenáři, znalému Nizozemí coby líhně osvícenců, také habsburskou říši, která je dle něj daleko lepším příkladem osvícenců a tolerance (s. 53–60). Snaží se dokázat, že Josef II. svými zákony osvícenství podporoval více, než si je podle Lehnera mnoho (patrně opět anglofonních) historiků ochotno připustit (s. 58). Připomínán je Joseph von Sonnenfels i Leopold Hay¹⁴ a ke slovu přicházejí i náboženské poměry v Čechách a na Moravě (s. 60–63).

Katoličtí osvícenci prý pokládali utrakvisty (též nazýváni husiti) za „tajné katolíky“ (s. 60). Na tuto „totally forgotten episode“ pak nahlíží jako na jednu z nejranějších ekumenistických snah v dějinách církve. Osvícenci v Čechách (nikoho nejmenuje) prý interpretovali dřívější názory katolíků na utrakvisty jako pomýlené, protože katolíci utrakvisty nechápali správně. Josefa Dobrovského, kterého autor zve jezuitou a vidí v tom ironii dějin, staví do role kritika protireformace a zastávce husitů (s. 61). Za husity se v 18. století přimlouval i lublaňský¹⁵ biskup hrabě Johann Karl Herberstein, ale papež jeho argumenty zcela zamítl, protože ohrožovaly postavení papežství. A konečně Lehner zmiňuje

13 Lehner zde odkazuje na práci: Augustin SCHELLE, *Über den Cölibat der Geistlichen und die Bevölkerung...*, Salzburg 1784.

14 Německý původ autora se projevuje i jeho psaním Hradce Králové za pomoci německého ekvivalentu „Königgrätz“ (s. 59), což není v anglicky psaném textu, který dodržuje současnou podobu toponym, obvyklé. Připojení „Bohemia“ na vysvětlenou, kde se dotyčné město nachází, na situaci nic nemění.

15 Lehner používá německý název „Laibach“.

i „českého opata“ Ottu Steinbacha z Kranichsteinu jako obhájce náboženské tolerance (1785), nebo „piaristu Mikuláše“¹⁶ Voigta, který prý viděl Husa jako „zcela katolického“. Vzpomíná i Caspara Royka¹⁷ coby autora výroku: „Katolíci by neměli pojímat protestanty jako heretiky, ale jako bratry“ (s. 61). Podle Lehnera se však veškeré naděje na usmíření mezi katolíky a utrakvisty v Čechách rozplynuly po roce 1789 vinou papežství, pro které bylo katolické osvětenství „nebezpečnou směsicí historického relativismu a podezřele pokrokové doktríny“ (s. 62). Dvě strany pak Lehner věnuje tzv. Moravské církvi (Moravským bratřím), která pochopitelně kolegy v USA nemálo zajímá.

Recenzi mohu tedy uzavřít konstatováním myšlenky, která mne napadla již při čtení předchozích Lehnerových publikací: autor záslužně zprostředkovává postupy a závěry středo- a zčásti i východoevropské historiografie anglofonním čtenářům, kteří dnes v jiných (a zvláště malých) jazycích dosti pokulhávají, a proto jsou pro ně závěry Lehnerových knih objevné. V daleko menší míře to však platí pro poučného čtenáře na východ od Rýna. Recenzovaná kniha je tak dalším potvrzením známého rčení „Kolik jazyků umíš, tolikrát jsi člověkem“, které pro historika platí dvojnásob. A neplatí to jen pro historika s malým národním jazykem, ale jak dokazují Lehnerovy publikace, též pro kolegu majícího za svůj první jazyk *lingvu francu* současnosti. A ještě o jedné věci recenzovaná kniha vypovídá: a sice jak obtížné, ne-li nemožné je napsat globální historickou knihu pro všechny.

Jakub Zouhar

Dušan UHLÍŘ

Čas kongresů a tajných společností

Praha, EPOCH 2017, 437 s., ISBN 978-80-7557-087-1.

Jedním z nepřehlédnutelných důsledků současného způsobu hodnocení vědy v České republice je nadprodukce odborných knih, z nichž řada sice splňuje formální kritéria kladená na tento typ prací, ovšem po obsahové stránce některé kvalitativně pokulhávají. Někdy je dokonce ani nelze označit za dobrá populárně naučná díla převlečená do vznešenějšího, tedy odbornějšího, hávu, neboť postrádají to, co je pro literaturu faktu nanejvýš důležité: schopnost představit širší čtenářské obci vybraná historická témata přehledným a čtivým způsobem. O to vzácnější je situace, kdy nová publikace sice svojí formální podobou náleží k literatuře faktu, ovšem po obsahové stránce z této škatulky v pozitivním slova smyslu vybočuje.

Právě toto je případ nejnovějšího literárního počínu moravského historika Dušana Uhlíře, jenž se rozhodl seznámit čtenáře s dramatickými událostmi postnapoleonského období evropských dějin let 1815–1830, ve kterém významnou roli sehrála snaha některých Evropanů o dosažení politických změn ve jménu liberalizace a demokratizace tehdejších vládnoucích režimů. Toto úsilí však naráželo na odpor mnoha panovníků, a proto byly opoziční síly nejednou přinuceny uchýlit se do ilegality. V rámci tajných společností, spolků a sekt pak šířily své myšlenky a připravovaly spiknutí s cílem změnit či dokonce zcela

16 Zde překvapivě česká podoba jména.

17 Ten se těší v současné německé historiografii obzvláštní pozornosti.

zlikvidovat stávající politický systém. Většina těchto pokusů však ve sledované době skončila neúspěšně, neboť byly buď odhaleny ještě ve stádiu příprav, nebo potlačeny v momentě, kdy se protistátní debaty transformovaly do otevřené revoluce. Tento souboj mezi vládami a nespokojenými poddanými byl natolik závažný, že ovlivnil i fungování mezinárodních vztahů, když přinutil evropské mocnosti reagovat na tento problém společným rokováním na čtyřech kongresech z let 1818 až 1822. I proto je název knihy *Čas kongresů a tajných společností* zcela výstižný.

Neméně logické je i vymezení zkoumaného období, které je vhodně ohraničeno na straně jedné pádem francouzského císaře Napoleona I. a vytvořením nového politického pořádku na Vídeňském kongresu v letech 1814–1815, na straně druhé pak červencovou revolucí ve Francii z roku 1830, která podnítila několik dalších více či méně úspěšných pokusů o politické změny i v některých dalších evropských státech. Tato revoluční vlna z počátku 30. let byla vyústěním dříve akumulované nespokojenosti části evropské populace sahající mnohdy do doby Vídeňského kongresu, případně ještě za něj. Rozhodnutí autora věnovat se právě tomuto půldruhému desetiletí je možné považovat současně i za chvályhodný počín, protože se stále jedná o období nacházející se mimo hlavní proud zájmu českých historiků a současně k němu vychází i málo překladů zahraniční knižní produkce. To je samozřejmě škoda, neboť nedávné dvoustleté výročí Vídeňského kongresu zaznamenalo mimo Českou republiku velký ohlas a vedlo k rozmnožení kvalitní odborné literatury nejen k této významné historické události, ale také k dějinám první čtvrtiny 19. století.

Uhlířova práce tento neutěšený stav do jisté míry napravuje, a to velmi přehledným, srozumitelným a v neposlední řadě mimořádně čtivým způsobem. Rozsáhlý text je rozdělen do pětadvaceti kapitol, což přispívá k čtenářově snadné orientaci v poměrně složité problematice představené na rozsáhlém teritoriu, neboť autor se nevěnuje jednomu či dvěma regionům, nýbrž všem oblastem Evropy, ve kterých docházelo k vážnému pnutí mezi vládami a opozicí. K přehlednosti zde slouží i to, že výklad není veden striktně po časové přímce, nýbrž že autor bere ohled i na jednotlivé regiony, kterým logicky vyčleňuje ucelené části své knihy, často i několik po sobě jdoucích kapitol. V jejich rámci se pak nebojí sáhnout k flashbackům, kdy se vrací zpět v čase, aby vysvětlil vývoj v daném státě či oblasti, pročez jako průvodců nejednou využívá i některých významných osobností.

Jestliže v první kapitole slouží Vídeňský kongres, který představoval mezník mezi napoleonskými válkami a následným obdobím míru, jako ideální výchozí bod celého příběhu, pak v té následující autor umně používá jednoho z nejvýznamnějších účastníků kongresu, Talleyranda, k analýze účasti Francie a současně i k jednomu z mnoha v knize přítomných návratů v čase, v tomto případě do období Velké francouzské revoluce a zejména prvního císařství. Talleyrandova kariéra tak autorovi slouží jako historická sonda, nezbytná pro pochopení francouzských dějin a opozičního hnutí po roce 1815. Těm jsou věnovány ještě kapitoly pět a šest, jmenovitě zasvěcené odporu části francouzské společnosti proti restaurovanému bourbonskému režimu. Odpor se projevil mimo jiné protivládními konspiracemi v tajných spolcích. Jak autor správně zdůrazňuje, jejich cíle měly primárně republikánský charakter, zatímco odkaz Napoleona I. po roce 1815 uvažoval. Absence bonapartismu jako reálné politické síly ve Francii pak autor využívá k jistému vychýlení

z hlavní dějové osy, a to směrem k otazníku, který visel nad smrtí Napoleona I. v roce 1821. Je však nutné dodat, že se jedná o odbočku pro čtenáře nanejvýš atraktivní.

Mezi výše uvedené části jsou včleněny kapitoly tři a čtyři. První z nich se zabývá Svatou aliancí, jejíž prohlášení bylo podepsáno v září 1815 a která se brzy stala symbolem protikonstituční politiky mnoha evropských států, vedených Ruskem, Rakouskem a Pruskem. Autor v této kapitole volí střizlivější přístup k hodnocení jejího významu v praktické rovině mezinárodních vztahů, než je v české historické produkci běžné, přesto lze polemizovat s tvrzením na straně 52, že Svatá aliance byla jedním ze dvou pilířů mezinárodního systému po roce 1815. To je však spíše interpretační záležitost. Poté autor přesouvá svoji pozornost na osobu rakouského ministra zahraničí Metternicha. Tento údajný „kočí Evropy“, což je známá, třebaže poněkud nadsazená Metternichova přezdívka použitá i pro název čtvrté kapitoly, je zde stejně jako Talleyrand využit k retrospektivnímu pohledu, v tomto případě na situaci Rakouska před rokem 1815.

Po výše zmíněném exkurzu do francouzských reálií se děj přesouvá přes sedmou kapitolu, věnovanou setkání evropských velmocí na prvním ze čtyř postnapoleonských kongresů v Cáchách v roce 1818, z Francie do Německa, aby ve třech následujících kapitolách bylo analyzováno téma raného německého nacionalismu. Zrod tohoto hnutí má kořeny v období napoleonských válek, se kterým je také spojen mýtus osvobozeneckých válek Němců proti Napoleonovi. Tento mýtus autor oprávněně zpochybňuje, aby poté čtenáře uvedl do problematiky studentských celoněmecky orientovaných spolků, takzvaných buršenshaftů. Jeden z jejich členů, Karl Ludwig Sand, v roce 1819 zavraždil tehdy známého dramatika Augusta von Kotzebue. Autor velmi správně hodnotí příčiny Kotzebuovy smrti, která byla po více jak jeden a půl staletí schována pod nánošem tendenčních tvrzení jako důsledek dramatikova údajného reakcionářství a špionáže pro cara.

Nepopiratelným a zásadním důsledkem tohoto incidentu byla reakce německých panovníků v podobě Karlovarských dekretů, kterými byly ještě roce 1819 omezeny univerzitní, spolkové a tiskové svobody v Německu, což zde nevyhnutelně vedlo k utlumení politického života. Je však otázkou, zda není poněkud přehnané autorovo tvrzení ze strany 149, že v důsledku těchto dekretů skončil i „veselý společenský ruch“, kdy „družná atmosféra ustoupila podezřívavosti“ v důsledku policejního špiclování a lidé hledali apolitické útočiště v klidu rodinného krbu. Zde by však bylo vhodné tuto biedermeierovskou tendenci kontextualizovat šířeji, a to spíše jako společenskou reakci na téměř čtvrtstoletí trvající války s revoluční a napoleonskou Francií než jako důsledek často přeceňované perzekuce německých vlád.

Z Německa je čtenářova pozornost vedena skrze Rakousko, kde byly velmi silně potlačovány projevy jakéhokoliv protirežimního smýšlení, na Apeninský poloostrov, který byl, na rozdíl od dnešní doby, politicky rozdroben mezi několik států. Někteří italští panovníci navíc nerespektovali ducha nové doby a vládli způsobem, který vyvolával odpor mnoha jejich poddaných. Ti se pak sdružovali do tajných spolků, z nichž dodnes nejznámější jsou karbonáři. Konspirace tajných společností zde vedla k revolucím v Království Obojí Sicílie a Piemontu v letech 1820–1821, o kterých tehdy jednali zástupci velmocí na kongresech v Opavě a Lublani a které byly nakonec potlačeny vojenskou intervencí Rakouska (kapitoly jedenáct až šestnáct). Někteří z těch, kteří brojili proti stávajícímu politickému řádu v Itálii,

dokonce skončili ve věznici na Špilberku. Tomuto neutěšenému místu a několika jeho nedobrovolným obyvatelům věnuje autor celou sedmnáctou kapitolu, ve které zúročil své hluboké znalosti brněnských realit.

V jižní Evropě čtenář setrvá i na stránkách dalších tří kapitol, líčících osudy revolucí ve Španělsku a Portugalsku a povstání Řeků proti turecké nadvládě. Na Pyrenejském poloostrově došlo k těmto událostem v roce 1820, v Řecku pak o rok později. O neúspěchu liberálů ve Španělsku rozhodl kongres ve Veroně z roku 1822, který posvětil vojenskou intervenci Francie. Ta rozhodla o vítězství kontrarevoluce v Madridu. V Portugalsku naopak přítomnost britské válečné flotily umožnila dosažení kompromisu mezi panovníkem a liberální opozicí. A konečně Řekové díky intervenci tří z pěti evropských velmocí dosáhli na počátku 30. let úplné nezávislosti na Osmanské říši. Jak v Portugalsku, tak v Řecku se na stranu těch, kteří toužili po politických změnách, postavila tehdy nejliberálnější velmoc: Velká Británie. Jak však autor dokazuje v jednadvacáté kapitole, velmi trefně nazvané „Neklidné ostrovy“, tajné protivládní konspirace s násilnými cíli se nevyhnuły ani jí. Zde ovšem nakonec k žádné revoluci nedošlo, a to ze dvou důvodů: z krátkodobého hlediska pomohla bdělost policie, z dlouhodobého pak parlamentní reforma z roku 1832.

Na rozdíl od Portugalců a Řeků se žádné politické změny nedočkali ani Rusové a Poláci, žijící pod nadvládou cara. Těm jsou věnovány předposlední tři kapitoly, které líčí neúspěšné konspirace ruských a polských tajných spolků proti samodržaví. Pokud již došlo k projevům otevřené neposlušnosti, jak se stalo především v případě povstání děkabristů z prosince 1825, nebylo pro cara příliš obtížné je zlikvidovat.

Knihu uzavírá pětadvacátá kapitola, sloužící jako stručný exkurz do dalšího revolučního víru let 1830–1831, kdy svoji nespokojenost s převládajícími pořádky dali jako první velmi hlasitě najevo obyvatelé Francie. Jejich úspěch z posledních červencových dnů vedl nejen k výměně panovnické dynastie na francouzském trůně a důležitým ústavním změnám, ale také k revolucím v Belgii, Itálii a Polsku. S většími ohledy pak vůči svým panovníkům vystoupili i poddaní v některých německých státech.

Jak je z obsahu patrné, autor vsutku pokrývá všechny oblasti Evropy, ve kterých je možné vysledovat významnou politickou konspiraci proti stávajícím režimům. To vše navíc zasazuje do širšího rámce vojenských, hospodářských a sociálních dějin přelomu 18. a 19. století. Kromě výše uvedených marginálních výtek vyloženě interpretačního charakteru se v textu nevyskytují žádné faktografické chyby, což je u takto tematicky široce pojaté práce více než úctyhodné, ovšem na druhou stranu pochopitelné, neboť se jedná o výsledek autorova celoživotního zájmu o dějiny napoleonské a postnapoleonské Evropy, kterým věnoval i některé své dřívější publikace.¹ I díky tomuto zájmu a současně znalosti několika cizích jazyků mohl Uhlíř pro současnou knihu čerpat z velmi široké pramenné základny. Ta obsahuje nejen nejnovější produkci zahraničních odborníků, ale i dokumenty z několika evropských archivů. Výběr z použitých pramenů a literatury, uvedený na konci monografie, je svým rozsahem pro literaturu faktu pozoruhodný, ovšem přesto se stále

1 Dušan UHLÍŘ, *Slunce nad Slavkovem*, Třebíč 2010, původně Praha 1984, a TÝŽ, *Slezský šlechtic Felix Lichnovský*, Praha – Litomyšl 2009.

skutečně jedná o „pouhý“ výběr toho nejvýznamnějšího, co autor ve svém dosavadním badatelském úsilí k této době prostudoval.

Závěrem lze konstatovat, že nejnovější historický exkurz profesora Dušana Uhlíře je nanejvýš fundovaným, zajímavým a čtivým pokusem o zhodnocení sice krátkého a v českém prostředí polozapomenutého, avšak rozhodně ne bezvýznamného období evropských dějin. Bezpochyby se jedná o mistrný způsob popularizace minulosti, který může zaujmout nejen laickou veřejnost, ale také studenty historie a profesní historiky.

Miroslav Šedivý

Lothar HÖBELT – Johannes KALWODA – Jiří MALÍŘ (edd.)

Die Tagebücher des Grafen Egbert Belcredi 1850–1894

(= Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, Bd. 114)

Nach editorischen Vorarbeiten von Antonín Okáč.

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag 2016, 1138 s., ISBN 978-3-205-20067-3.

Autentické konzervativní politické a historické myšlení s nádechem věčné platnosti a stálé nejistoty zároveň bylo a je u nás Popelkou. Minulá i současná česká společnost nerada čte a poslouchá muže, kteří psali a říkali nahlas skeptické, kriticky nepřijemné soudy o nás samých a měli vyhraněný názor i na minulé děje. Bylo jich vždy poskrovnu a i jejich politická praxe se málokdy ohlížela na většinové názory a myšlení. Jedním z takových mužů minulosti, který byl spojen pupeční šňůrou s habsburskou monarchií, katolickou Moravou a její konzervativně smýšlející aristokracií byl hrabě Egbert Belcredi, který žil v letech 1816 až 1894. I profesionálním historikům moderní doby vytane na mysli při vyčtení jména Belcredi spíše postava Egbertova mladšího bratra Richarda, který byl v letech 1865 až 1867 rakouským ministerským předsedou. Richardovo působení ve vysoké politice nebylo nikterak šťastné, což i bratr v denících charakterizoval jako ministrování „bez energie“. S jeho jménem bude asi již navždy spojeno sistování Schmerlingovy ústavy v roce 1865 a nakonec i vážná vnitropolitická krize po drtivé rakouské porážce u Hradce Králové o rok později. Řešení této hluboké vnitropolitické a státoprávní krize bylo ale císařem přenecháno, jak známo, nikoliv zdrženlivému moravskému aristokratovi Richardu Belcredimu, ale nerakušanovi, bývalému saskému ministerskému předsedovi a Bismarckovu protihráči Friedrichu Ferdinandu Beustovi.

Nicméně Egbert Belcredi do politiky také významně zasáhl. Nebyl sice nikdy, tak jako bratr, ministerským předsedou, ani ministrem nebo místopředsedou. Byl „jenom“ poslancem moravského zemského sněmu a předsedícím moravského zemského výboru a také členem poslanecké sněmovny říšské rady, kde náležel více méně zcela formálně do tzv. českého klubu a zde se mimo jiné podílel na vyhodnocení ankety o dělnické otázce. Do otevřených státoprávních bojů se tak jako například smečenský pán hrabě Jindřich Clam Martinic či děčínský Leo Thun-Hohenstein s ústavověrnými liberály nikdy nepouštěl. Přesto byl označován dobovým německým liberálním tiskem za státoprávníka, federalistu, feudála či klerikála. Tyto a jiné z hlediska liberálů pejorativní nálepky byly přisuzovány ve

vrcholné liberální čře jejich konzervativním politickým odpůrcům z českých zemí za jejich politické a státoprávní názory. Za nimi ovšem stála, jak se po roce 1879 ukázalo, mlčící většina prostého katolického obyvatelstva českých a alpských zemí. Tato mlčící většina, která výrazně promluvila do parlamentní politiky po úpravě volebních řádů v roce 1882, kdy svrhla dle Belcrediho mínění „velkopřemyslnicko-židovské“ panování německých liberálů a jala se – už jen v Předlitavsku – napravovat „škody“, které dle jejich soudu liberálové napáchali v živnostenské a sociální politice.

Hrabě Egbert Belcredi nebyl jistě ani vyloženým klerikálem, natož (podle vídeňského liberálního tisku) zatvrzelým feudálem. Vždyť to byl právě on, kdo na zasedání moravského zemského sněmu v roce 1848 navrhl zrušení šlechtických titulů. Nebyl ani příznivcem českého nacionálního programu, když opět za revoluce v roce 1848 jasně deklaroval nesouhlas s pražskými peticemi a vždy se zasazoval za samostatnou moravskou politiku vůči Vídni, respektive císaři a za uskutečnění voleb do frankfurtského národního shromáždění na území českých zemí. Byl především moravským patriotem, který rozuměl a četl česky, a který se jako zámecký pán v Líšni u Brna a v Jimramově na Českomoravské vysočině, kde jeho rodina vedla po roce 1781 vzornou náboženskou toleranční politiku, dovedl vždy solidarizovat s „venkovským lidem“. Vždy usiloval (nejen na tomto malém prostoru rodinných velkostatků) o smíření mezi náboženstvími, třídami a stranami (rodinná hrobka Belcrediů se nachází v Jimramově vedle propojeného katolického a protestantského hřbitova).

Jak píše Lothar Hoebelt, jeden z vydavatelů Belcrediho deníkových záznamů, ve skvěle koncipované předmluvě, mnohé premisy českého politického programu a českého národního myšlení posuzoval tento moravský konzervativce, jak jinak, zcela skepticky, což platilo o účelu pasivní rezistence českých poslanců vůči říšské radě a také o národoveckých představách o vlastní minulosti. K tehdy živým debatám o důsledcích porážky protestantů na Bílé hoře a divokým spekulacím, co by nastalo, kdyby Katolická liga byla poražena a Fridrich Falcký by ovládl české země, dodával, že, kdyby se tak stalo, už by byly české země přeci dávno „germanizovány“ anebo by sdílely v horším případě osud polabských Slovanů. Jeho nejvěrnějším spojencem nebyl dle deníkových záznamů nikdo z moravských a českých aristokratických soukmenovců, protože sám sebe definoval jako „aristokrata rodem, demokrata smýšlením“, ale nakonec jen a jen moravský venkovský katolický lid, respektive místní faráři a sedláci. Ti bez řečí, důsledně a vytrvale dovedli vzdorovat „omnipotentnímu“ státu, tedy všemocné moderní státní byrokracii a všeobecné (městské) pokrokářské euforii, která opět podle Belcrediho deníkově zaznamenaného nočního přemýšlení, nakonec dovedla společnost v habsburské monarchii na počátku 80. let 19. století na pokraj skutečné „sociální revoluce“.

Není proto divu, že Egbert Belcredi ctil ze současníků především ideologa moderních katolíků barona Karla von Vogelsanga a svého času šéfredaktora listu Vaterland a také rudého prince Aloyse Liechtensteina a se sympatiemi sledoval i Luegerův vídeňský politický vzestup. Umíral v době, kdy mu po desetiletích (nejen deníkových) lamentací, zoufání, ale i obrovských výdajů na vydávání konzervativně katolického tisku („Vaterland“ ve Vídni, „Hlas“ v Brně) a vyloženého pesimismu k výsledkům vlastního konání (*Das Blatt ist zu gut und das Publikum zu dumm*) konečně i politická každodennost dávala za pravdu,

že „odklon od křesťanství“ byl zastaven, že sociální politika byla a je nutnou součástí státní politiky, že liberálové byli poraženi a jejich strany se rozpadly a že na jejich místo kromě nacionalistů a sociálních demokratů nastupovali sebevědomí křesťanští sociálové a agrárníci, tedy (konečně) politicky probuzený katolický venkov, kterému věnoval své nemalé intelektuální a organizační síly například zakládáním četných politických spolků a tiskovin. Zkrátka a dobře, jeho zcela konkrétní politické předsevzetí z konce sedmdesátých let 19. století, které svěčil nejen deníku, a které zcela jednoduše znělo, „wir müssen die Bauern mobil machen“, se stalo v 90. letech 19. století skutečností.

Druhým neméně „smutným hrdinou“ této edice je učitel, historik, archivář, v 50. letech 20. století závozník či později dokumentarista geologické služby a hlavně i za socialismu praktikující katolík Antonín Okáč (1908–1986). Jeho nezměrným úsilím v době trestající jakékoliv veřejné projevy katolicství vznikl přepis Belcrediho deníkových zápisků a jeho bohaté korespondence napříč stavy a dobou. Antonín Okáč, který si až po studiích na brněnské Masarykově univerzitě (jeho učitelem byl například Rudolf Urbánek) rozšířil intelektuální a praktické obzory i o germanistiku a učitelství na středních školách, pilně přepisoval deníky, a to i v době, kdy jeho pětičlenná rodina dřela – i v důsledku zcela osobně motivované nepřízně kolegů z brněnské pobočky Historického ústavu ČSAV – bídu a kdy jeho žena psala ze zoufalství dokonce manželce prezidenta Antonína Zápotockého Marii (marné) dopisy o pomoc. Jeho osud byl v mnohém tak podobný životnímu a profesionálnímu údělu Františka Kutnara, ovšem s tím rozdílem, že z rozsáhlého historicko-archivního výzkumu mohl Antonín Okáč publikovat v dobách politického tání většinou jen části či střípky textů, popřípadě v omezeném neprodejném nákladu a někdy i pod vypůjčeným jménem, což se nakonec týkalo i zhotovených prepisů a kritické interpretace Belcrediho deníků.

Pěti Okáčových synů a nyní i tří rakouských a českých zkušených editorů-historiků, vyšlo jeho nevydané obří ediční dílo v parádní špičkové úpravě v prestižním německo-rakouském nakladatelství Böhlau. Až nyní, po mnoha desetiletích přináší široké badatelské veřejnosti množství nových poznatků ze zákulisí císařské politiky (například odkrývá pozadí vzniku tzv. Říjnového diplomu z roku 1860) či církevní (spory s olomouckým arcibiskupem kolem oživení Velehradu jako poutního místa či udělování kardinálských klobouků), sněmovní a parlamentní či vydavatelské politiky (zvláště s ohledem na snahu udržet konzervativní hlásnou troubu listu *Vaterland* při pravidelném životě, což se nakonec po padesát let dařilo).

Z Belcrediho deníků sice vyzařuje především zklamání z neustálého lidského selhávání, z nevzdělanosti urozených i neurozených vrstevníků, přinášejí ale zcela zásadní poznatky a odkrývají nové souvislosti pro řešení zcela kardinálních otázek moderního historického výzkumu. Mezi ně patří začlenění aristokracie do porevoluční společnosti, skutečná tvář liberálního panování (jeden citát z deníku za všechny: „Pokud chce někdo skutečně užívat svobody, volají liberálové okamžitě policii“), vznik politické veřejnosti na venkově, dodržování či ohýbání ústavy v politické praxi rakouského parlamentarismu, obtížné prosazování nejhlubších základů státní sociální politiky alespoň pro továrenský a hornický proletariát, mnohovrstevnaté formování křesťansko-sociálního tábora či

komplikovaný vztah mezi českou a moravskou politickou reprezentací.

Z hlediska kritického editorského vkladu nelze edici v podstatě vůbec nic vytknout. Poznámky pod čarou vysvětlují dokonale a v úplnosti dobové personálie a příbuzenské a jiné vztahy, poměry u císařského dvora nebo v prostředí rakouské i evropské aristokracie, názory církevních kruhů či liberálních politiků. Nechybí ani překlady hojných (a již pozapomenutých) řeckých a latinských citátů s přesným odkazem na dílo a autora. Jedinou chybičku lze po přečtení celé obří edice odhalit jen v jedné poznámce pod čarou v názvu titulu znojemských konzervativních novin (místo Znaimer Beobachter je na s. 23 uveden Botschafter), a to je také vše.

S touto edicí je radost pracovat, a to i díky vynikajícím vstupním studiím z pera profesora vídeňské univerzity Lothara Hoebelta (Edgert Belcredi – „pravý“ konzervativce) a profesora Masarykovy univerzity Jiřího Malíře (Okáčův precizní biogram) a také díky jmennému rejstříku a jedinečnému bibliografickému přehledu vydaných pozůstalostí a odborných děl týkajících se „šlechtického“ výzkumu. Co jediné může ztížit masové využití této edice badateli nejen 19. století, je pouze a jenom její velmi exkluzivní cena.

Milan Hlavačka

Martin MINAŘÍK

V národních barvách. Akcionářský pivovar na Smíchově v letech 1869–1945

Pelhřimov, Nová tiskárna Pelhřimov 2017, 368 s., ISBN 978-80-7415-158-3.

Jak prozrazuje již podtitul recenzované knihy, jsou jejím tématem dějiny smíchovského pivovaru v době od jeho založení do konce druhé světové války. Autor publikace patří mezi mladé hospodářské a sociální historiky a daným tématem se zabýval delší dobu. Dal si za cíl především „obohatit českou historiografii o komplexní pojednání založené na moderních metodách oboru dějin podnikání (business history), zasazující strategii firmy... do interakce s konkurenčním a širším sociálním prostředím“ (s. 10). Tento cíl se mu podle názoru recenzenta povedlo zdařile naplnit.

Pro obsahovou strukturu knihy zvolil autor řazení tematické a chronologické. To první je prezentováno dvěma kontextualizačními kapitolami. První z nich se zabývá tradicemi pivovarnictví. Analyzuje vývoj technologií vaření piva, velikost pivního trhu a jeho proměny, symbolický význam hospody a samotného pití piva v české společnosti. Druhá z kapitol („Češi a Němci v habsburské monarchii“) seznamuje čtenáře se základními trendy vývoje česko-německých vztahů, do nichž zásadní měrou promlouvala vedle politických událostí (vnitropolitického i zahraničně politického charakteru) česká hospodářská emancipace, jejímž výrazem bylo i založení smíchovského pivovaru.

První dvě kapitoly otevírají prostor pro následující čtyři, které jsou řazeny chronologicky podle základních etap vývoje pivovaru a představují obsahové jádro knihy. První z nich („Založení Akcionářského pivovaru na Smíchově“) se zabývá vznikem firmy. V předchozí kapitole vylíčené obecné národnostní poměry aplikuje na prostředí samostatné obce Smíchova. V něm docházelo pozvolna k růstu českého živlu, zejména v nejnižší volební kurii. Politická převaha tak byla na německé straně a jedním z cílů

založení Akcionářského pivovaru byla snaha o získání zastoupení ve vyšších kuriích, což se podařilo. Autor přesvědčivě dokládá vyhraněnou národností pozici nového podniku, který z této skutečnosti od počátku vycházel při tvorbě jedné ze svých základních strategií značky. Následující tři kapitoly se odvíjejí od chronologického vývoje. Jejich názvy byly zvoleny velmi vhodně a obsahují základní sdělení o daném období: „Etablování na trhu a základní směry podnikatelské strategie (roky 1869–1891)“, „Mezi největšími pivovary monarchie (léta 1891–1918)“ a „Pivovarskou jedničkou (roky 1918–1945)“.

Tematicky se kniha zabývá všemi aspekty fungování smíchovského pivovaru. Recenze se zaměří na ty nejzajímavější: První z nich je majetková struktura společnosti a z ní vyplývající mechanismy vnitřního rozhodování a obsazování správní rady a vedení. Minařík pečlivě mapuje vývoj statutárních orgánů (správní rady a valné hromady) během sledovaného období. Stanovy společnosti důsledně cílily na středostavovské skupiny. Možnost hlasovat na valné hromadě byla omezena na určitý počet držených akcií, což eliminovalo drobné akcionáře. Sílu těch velkých naopak limitoval maximální možný počet hlasů jednoho akcionáře na valné hromadě (akcie přes tento limit již z hlediska hlasování nic nepřinášely). Ačkoli to vlastníci obcházeli (hlasovali jménem např. svých příbuzných, kteří drželi další akcie), za celou dobu se nikomu nepodařilo ovládnout většinu a tento stav ani nikdy nehrozil. Autor správně podotýká, že to bylo jedno z klíčových rozhodnutí, které pivovar uchránilo od (z hlediska národnostního profilu společnosti nechtěného) zájmu vídeňských velkobank. Ty by z ekonomického hlediska jistě měly o prosperující společnost velký zájem (s. 177). Akcie byly cíleně roztržštěné a akcionáři museli chtít nechtě hledat kompromisy. V případě smíchovského pivovaru byly tyto kompromisy však natolik efektivní, že by se spíše dalo hovořit o synergickém efektu.

Druhou důležitou oblastí zájmu autora byl národnostní profil společnosti. Ta vznikala jako česká, měla na tom založeno odůvodnění svého vzniku a existence (samozřejmě vedle primárního úkolu vařit pivo). Ve správní radě nezasedla ani jedna osoba německé národnosti až do druhé světové války (kdy se tak událo po zásahu okupační moci, s. 316). Tuto nacionální profilaci pivovar úspěšně využíval jako jednu z klíčových obchodních strategií a postavil na ni svou značku – pít smíchovské bylo výrazem národního cítění. Minařík k tomu správně poznamenává, že se tak pivovaru téměř od počátku podařilo dosáhnout dnešního vysněného cíle marketingových strategií – hluboké identifikace zákazníka s produktem (s. 81–82, 351). Ostatně raketový růst pivovaru v 90. letech odstartovala spektakulárně úspěšná účast na jubilejní zemské výstavě, odehrávající se roku 1891 ve vyhraněné nacionální atmosféře (s. 122–142).

Další zajímavou oblast představují ekonomické výsledky firmy a její podnikatelská strategie. Z hlediska výsledků nelze hovořit o ničem jiném, než o masivním úspěchu. Kromě jediného roku neskončil pivovar nikdy ve ztrátě, v drtivě většině sledovaného období se mu dařilo zvyšovat produkci (ve třicátých letech se dopracoval do pozice jedničky na trhu, propad v prvních krizových letech byl ve srovnání s konkurencí marginální). Správní radě se po celou dobu dařilo přesvědčit akcionáře o ponechání části čistého ročního zisku (obvykle minimálně ve výši 20 %) ve firmě a pivovar tak ke své expanzi většinou nepotřeboval krytí úvěry. I přesto díky poměrně velmi malému akciovému kapitálu (v poměru k produkci,

resp. tržbám) dosahovaly dividendy v procentuálním vyjádření až astronomických hodnot (nezřídka i kolem 80 % nominální ceny akcie, s. 322). Je zvláštní, že tato skutečnost nijak zásadně nenarušila pověst smíchovského jako „proletářské desítky“, která byla postavena zejména na vynikajícím poměru mezi kvalitou a cenou. V důsledku tohoto vnímání a zdůrazňování české nacionální orientace firmy nemusel pivovar nikdy nijak zásadně bojovat o zákazníky nebo se uchýlovat ke strategiím dumpingových cen či jiných výhod pro hostinské (jako jiné pivovary). Minařík na několika místech zdůrazňuje pozoruhodnou skutečnost, že pivovar spíše naopak často nové zájemce z řad hostinských odmítal, protože nechtěl, aby si blízko sebe konkurovaly dvě hospody se smíchovským pivem. Stejně tak mu velký zájem umožňoval snadno nahradit hostinské, kteří od něj odešli, což se však nestávalo příliš často.

Smíchovský pivovar patřil již na počátku 20. století mezi největší pivovary monarchie, v Československu byl dlouho po měšťanském pivovaru v Plzni dvojkou na trhu. Ve 30. letech se během hospodářské deprese vyšvihl na pozici jedničky. Minařík již dříve ve svých pracích skvěle analyzoval strategii poskytování úvěru hostinským, které přineslo pivovaru snovou expanzi právě ve 30. letech, kdy jiné pivovary od tohoto nástroje v důsledku krize naopak ustupovaly.¹ V recenzované publikaci autor toto téma opět rozebírá a dovedně začleňuje do líčení celkového vývoje firmy.

Poslední pro recenzenta velmi zajímavou oblastí výzkumu je přístup k technologickým inovacím. Smíchovský pivovar se prakticky po celé sledované období držel strategie technologického následovnictví (nechával tedy nové technologie vyzkoušet napřed konkurenci a projít lety zkoušek, během nichž se ukázal jejich opravdový přínos a trvanlivost). Tuto taktiku opustil až ve druhé polovině 30. let, kdy se naopak stal jedním z nejmodernějších pivovarů minimálně ve střední Evropě. Technologické následovnictví se tedy dlouhodobě bohatě vyplatil a pivovar může být ukázkou toho, jak i firma, která není na špičce inovací, může velmi dobře prosperovat (s. 352).

Hodnocení recenzované knihy vyznívá veskrze pozitivně. Publikace zdařile používá metody moderních hospodářských a sociálních dějin. Autor vycházel z velkého množství archivního materiálu, dobového tisku i odborné literatury. Jeho závěry jsou cenné zejména tím, že si na jedné straně uvědomuje atypičnost vývoje smíchovského pivovaru, ale současně správně identifikuje rysy společné celému pivovarnickému průmyslu a onen „specifický příběh“ do těchto rysů zdařile zasazuje. Některé závěry jsou vynikající a do značné míry překvapivé (např. zmiňované analýzy strategie technologického následovnictví či hostinského úvěru) a nabourávají tak u neodborníků vžitou představu o pivovarnictví jako oboru, v němž se mnoho nového neděje. Přínosná je také profesní analýza osobností ve správné radě. Ta ukazuje, že se jednalo o příslušníky především vyšších středních tříd, odkrývá však také, že se obvykle jednalo o skutečné elity nejen pivovarnického oboru.

Máme-li hovořit o slabších místech publikace, je to podle názoru recenzenta poněkud upozaděné vnímání některých zajímavých, poněkud kontroverzních aspektů fungování

1 Martin MINAŘÍK, *Manažerský sen. Expanze firmy v době hospodářské krize. Příklad Akciového pivovaru na Smíchově*, in: Eduard KUBŮ – Jindřich SOUKUP – Jiří ŠOUŠA (eds.), *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století: cyklický vývoj ekonomiky v procesu graduující globalizace*, Praha - Pelhřimov 2015, s. 303-316.

smíchovského pivovaru. Tak například část zakladatelů nové firmy zakoupila rok před jejím založením budoucí pozemky. Ty následně prodali pivovaru za dvojnásobnou hodnotu v podobě akcií. Byl to od nich samozřejmě podnikatelský risk (pivovar mohl i zkrachovat), nominálně však získali z investice během jediného roku dvojnásobný výnos. Připočteme-li k tomu skutečnost, že tržní cena akcií se již po první dekádě začala pohybovat na úrovni vyšší, než byla cena nominální, a zohledníme-li velmi nízký akciový kapitál smíchovského pivovaru, generující při velkých ziscích dividendy ve výši desítek procent, jednalo se o obchod bezpochyby výhodný. Autor však tuto transakci téměř neanalyzuje (s. 53).

Stejně tak by bylo vhodné věnovat větší prostor chování smíchovského pivovaru vůči konkurenci. To bylo totiž často značně tvrdé a dalo by se dnešními slovy označit i za využívání (nikoli zneužívání) dominantní pozice na pražském trhu. Je to zjevné např. z postoje pivovaru vůči kartelovým dohodám. Před první světovou válkou, kdy měl pivovar téměř naplněné kapacity a prostor pro expanzi výroby byl omezený, byl jedním z iniciátorů a zastánců kartelové dohody. Naopak za první republiky, kdy neustále zvyšoval výstav piva, se změnil v odpůrce podobných smluv a podřídil se jim až po zásahu státu. Byl to od vedení akciové společnosti (myslící na zájmy firmy) logický a správný postup, je však současně nepochybné, že vůči slabším hráčům na trhu postupovala firma v podstatě bez ohledů.

Kniha Martina Minaříka *V národních barvách* patří mezi zdařilé počiny. Doporučit ji lze nejenom zájemcům o pivovarnictví, ale obecně badatelům v oblasti hospodářských, sociálních dějin a speciálně dějin firemních. Publikace úspěšně zaplňuje dosavadní mezeru v bádání, obsahuje řadu překvapivých informací a silných závěrů.

Jan Slavíček

Jan ŠIMEK

Historie školních budov. Od tereziánských reforem po současnost

Praha, Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského 2016, 268 s., ISBN 978-80-86935-35-5.

Publikace, u jejíhož zrodu stála jak erudice a zájem autora, tak bohatství dosud nevytěženého obrazového materiálu, fotografií a stavebních plánů, znamená další zdravý průlom do stále přetrvávající situace, kdy pod pojmem dějiny školství byly a jsou rozuměny převážně dějiny učitelstva. V úvodu knihy *Historie školních budov. Od tereziánských reforem po současnost* autor jasně definuje předmět svého studia a přístup: zajímá ho „fenomén školních budov z hlediska jejich funkce, tedy coby prostoru pro realizaci vzdělávacího procesu“ (s. 10). Vzhledem k tomu, že se jedná o první takto koncipovanou a vymezenou práci, soustředil se Jan Šimek jen na budovy základních škol.

V periodizaci spisu vyšel z proměn školství daných legislativou. Práce, zahrnující období od tereziánské školské reformy po rok 1989, je tak rozdělena na pět částí, přičemž poslední tvoří stručné pojednání o školní architektuře po sametové revoluci. Autor se soustředil na vývoj školské architektury v českých zemích, nicméně přihlédl i k vývoji na Slovensku, ba zařadil krátký exkurz do bavorských škol na konci 18. století, kde využil

zdravotního katechismu Bernarda Christopa Fausta v německých originálech i českých překladech (u nás s touto problematikou pracuje Daniela Tinková)¹.

Velmi kvalitní a široká heuristická základna (sopsis pramenů a literatury čítá plných sedm stran), obsahující normativní prameny, prameny úřední povahy i prameny statistické, včetně oněch z konce 18. století, memoárovou literaturu vydanou i nevydanou, pedagogická a architektonická periodika. Autor shromáždil velký objem obrazového materiálu, fotografií, dobových kreseb a vzorových plánů škol (bezděky tak připravil půdu badatelům, kteří by se rozhodli zabývat vývojem školské stavební dokumentace od posledních desetiletí 18. do začátku 21. století). Těžil ze sbírek svého domovského Národního pedagogického muzea a knihovny v Praze, jakož i ze sbírek Národního archivu, několika státních okresních archivů, rozličných knihoven i soukromých sbírek. Bohatý a typologicky rozličný pramenný materiál, jeho kvalitní kritika a velmi dobrá orientace v sekundární literatuře umožnily zkoumat zvolenou problematiku v širším historickém kontextu.

První část „Období ‚staré školy‘ (1774–1869)“ vychází primárně z tvořivého vytěžení Felbigerovy *Metodní knihy* z roku 1775 (tento postup naznačil v roce 2013 Michal Kneblík)², kde se Šimek soustředil na pasáže zmiňující nároky na školní budovu, ať „školní světnici“ či učitelův příbytek ve školní budově. Sáhl rovněž k vytěžení v českém prostředí v podstatě neznámého spisu uherského evangelického kazatele a učitele Gabriela Balšoviče. Pokud se týče dalšího legislativního dokumentu souvisejícího se školstvím, zákona z roku 1805, autor se soustředil na představy o školních budovách obsažených v XIX. oddílu Politického zřízení obecních škol. Je to zřejmě v historiografii českého školství poprvé, kdy byl historiky nepříliš oblíbený zákon analyzován z tohoto hlediska. „Tvrdá“ fakta obsažená v legislativě a dalších normativních pramenech, v úředních pramenech včetně školních kronik, jsou doplněna údaji obsaženými v memoárové literatuře. Autor pracoval nejen s notoricky známým veršovaným životopisem a školními deníky J. J. Ryby, či vzpomínkami Františka Weniga, K. V. Adámka, ale použil i děl dalších, méně známých autorů. Pozornost věnoval jak školám ve velkých městech (v případě Prahy vychází z pozapomenutého díla J. Dolenského), ale i menším městským školám, které opět analyzoval z hlediska jejich funkce a reálného života v jejich zdech.

Druhá kapitola cílí na „Období ‚nové školy‘ (1869–1918)“. Autor oprávněně ocenil význam Hasnerova zákona, a to nejen pokud se týká výstavby školních budov. Ze stavebního hlediska byly novinkou např. zemské subvence a zákon o zřizování škol z roku 1870, jenž mj. počítal, opět v souvislosti se zněním Hasnerova zákona, s výstavbou tělocvičny. Autor přehledně uvádí všechny důležité změny související se změnami ve společnosti: ideu městské školy jako „paláce vzdělanosti“, ale i proměny venkovské školy. Konkrétní situaci po vydání Hasnerova zákona dokládají v oblasti školského stavebnictví stavby „z úředního donucení“ i autentické reakce jazykově české učitelské veřejnosti, která k zákonu zaujala vesměs negativní

1 Daniela TINKOVÁ, *Tělo, obraz duše*, in: Milena Lenderová – Vladan Hanulík – Daniela Tinková (eds.), *Dějiny těla. Prameny, koncepty, historiografie*, Červený Kostelec 2013, s. 111–130. Zde i další literatura.

2 Michal KNEBLÍK, *Škola mezi disciplínou těla a ducha. Triviální školy v Čechách 1774–1800*, in: M. Lenderová – V. Hanulík – D. Tinková (eds.), *Dějiny těla*, s. 131–148.

stanovisko. Příznačná je rovněž informace o „vzorové škole“, poprvé představené na Světové výstavě ve Vídni v roce 1873: Je ale opravdu možné tvrdit, že v českých zemích získala tato myšlenka ohlas spíše v německojazyčných oblastech? Definitivní odpověď by mohl přinést další výzkum této zajímavé problematiky. Autor k němu učinil první krok, když v předložené publikaci věnoval přiměřenou pozornost i menšinovému školství.

„Tradice a moderna: školní budovy v meziválečném a poválečném období (1918–1948)“ je název další kapitoly. Vznik samostatného československého státu nepřinesl v oblasti organizace školství v podstatě žádné změny. I zde nadále platily rakousko-uherské normy, přijato bylo jen několik dílčích opatření. Platila i stará nařízení týkající se školních budov, neměnily se ani stavební zákony. To, co (nejen) školní architekturu významně ovlivnilo, byly radikální změny ve stavebních materiálech a moderní stavební styly, především funkcionalismus. A samozřejmě i fakt, že se stavbám školních budov věnovala řada renomovaných architektů. Postupující medikalizace společnosti pak přinesla zvýšený akcent na hygienu v podobě zavedení prezouvání a šaten na odkládání svrchního oděvu, situovaných na chodbu. Autor si rovněž všímá různých konceptů dispozičního řešení školních budov a oživení koncepce „vzorné“ školní budovy, s níž tentokrát přišli učitelé. V období první republiky to bylo reformní pedagogické hnutí a z něj vycházející nové nároky na školní budovy, jež našly své místo v představách Reformní komise při Škole vysokých studií pedagogických a ve vzniku „pokusných reformních škol obecných“.

Čtvrtá kapitola „Období socialistické školy (1948–1989)“ přibližuje „hlubokou orbu“, která v souvislosti s převratem v roce 1948 poznamenala všechny oblasti soukromého i veřejného života. Projevila se i ve školství, potažmo v architektuře školních budov, v nichž bylo třeba počítat mj. s nově zřizovanými školními družinami. Velikášskému nápadu „jednotné školy“ odzvonily hospodářské potíže, vzdělání bylo opět zkráceno a jeho kvalita nezadržitelně klesala, což neřešily další, často arbitrarně přijímané reformy. Zatímco školy stavěné v prvních poválečných letech byly ještě ovlivněny myšlenkami meziválečné reformní pedagogiky, od konce 40. let, kdy se školská výstavba stala součástí pětiletok, jež plánovaly grandiózní počty nových školních budov, bylo třeba sáhnout k typizaci celých školských objektů. Znamenalo to „provádění staveb podle jednotných zásad pedagogických, hygienických a architektonických“ (s. 222). Později šel vývoj od monobloků k pavilonovým typům, resp. koncentrovaným blokům škol. Typizace tuto oblast architektury výrazně poznamenala, přesto se i v tomto období objevovaly ojedinělé experimentální projekty. Navzdory velkým investicím, které směřovaly do školství, se nepodařilo úplně odstranit nedostatek učeben, jenž byl až do roku 1989 řešen střídavým vyučováním. Možno doplnit, že druhým řešením byl „vývoz“ děti z přeplněných městských škol do učeben zrušených škol v nejbližších vesnicích.

Čtvrtá kapitola je, stejně jako kapitoly předcházející, logicky členěná, čtivá a zajímavá, nicméně zde čtenář postrádá onu mnohovrstevnatost výpovědi – chybí zde totiž svědectví pramenů osobní povahy. Otázka, jaký byl postoj samotných učitelů (nikoli postoj veřejně prezentovaný, postižitelný v jásavých referátech denního, stavovského i odborného tisku či ve školních kronikách: učitelé epochy reálného socialismu disidenty rozhodně nebyli), ať k typizovaným objektům, tak k ojedinělým experimentům. Odpověď by patrně

přinesly objektivní vzpomínky učitelů působících v druhé polovině 20. věku. Písemné patrně ještě neexistují, možná by se nabízelo využití ústních výpovědí pamětníků.

Publikaci uzavírá stručný nástin vývoje v „Období po roce 1989“. Autor nabízí přehled legislativních změn, které přinesla demokratizace společnosti; důležitá byla decentralizace školské správy provedená v rámci reformy veřejné správy. Typizace školních budov přestala být závazná, přesto, až na výjimky (Hovorčovice, okres Praha-východ, Líbeznice v okrese Praha-východ), nevznikly objekty, které by budily pozornost (případně diskusi či protesty).

Pozoruhodná a bohatá obrazová dokumentace, která celou publikaci provází, je provázaná s textem, nikde nepůsobí samoučelně. Cenné informace přináší i pečlivě zpracované popisky. Knihu, důkladně a čtivě analyzující zatím nezpracovanou problematiku v dlouhém trvání, lze považovat za mimořádně cenný příspěvek k dějinám školství nahlížený vítanou optikou dějin hmotné kultury.

Milena Lenderová

Jiří HNILICA

Fenomén Dijon. Století českých maturit ve Francii

Karolinum, Praha 2017, 510 s., ISBN 978-80-246-3514-9 (brož.),
ISBN 978-80-246-3528-6 (pdf).

V knize *Fenomén Dijon* se Jiří Hnilica rozhodl zpracovat osudy českých (československých) sekcí na francouzských středních školách v Dijonu, Nîmes a Saint-Germain-en-Laye od jejich počátků (od vzniku samostatného Československa) do současnosti. Pozornost věnoval i obdobím 1940–1945, 1948–1965 a 1974–1989, kdy politická situace vedla k přerušení jejich působení. Autorovi nešlo jen o postižení vývoje těchto významných činitelů česko(slovensko)-francouzské spolupráce, o vysvětlení vývoje studijních plánů, problémů a osudů absolventů, ale i o vyvrácení některých mýtů, „které se pojí s česko-francouzskými vztahy 20. století“ (s. 10). Jeho cílem bylo „podat pokud možno úplný obraz historie českých (československých) sekcí na pozadí česko(slovensko)-francouzských kulturních vztahů v průběhu celého století jejich existence – od založení roku 1920 do současnosti“ (s. 11). Snaha vřadit existenci a působení sekcí do širšího vývoje mezinárodních politických, kulturních a částečně i ekonomických relací, výzkum „kulturního“ rozměru zahraniční politiky a diplomacie, srovnání vývoje školských systémů a formování elit prostřednictvím střední školy dává této publikaci v podstatě rozměr syntézy. Nezanedbatelná je rovněž třetí rovina výzkumu, postižitelná v šesté a především v osmé kapitole, na jejímž konci stojí kolektivní biografie studentů-„sektářů“, sledování jejich původu, postojů a osudů po složení maturity na některém z těchto francouzských lyceí.

Na první pohled upoutá velmi široká heuristická základna. Autor vytěžil archivní prameny francouzské (Archives du Ministère des affaires étrangères, Centre des archives diplomatiques, Archives d'Institut d'Études slaves, francouzské regionální archivy nacházející se v Dijonu a Nîmes), archivy české (Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Národní

archiv Praha, Archiv hlavního města Prahy atd.), slovenské i archivy soukromé. Své zdroje rozšířil o rozhovory s pamětníky, informace z dobových novin a časopisů, z memoárů politiků i umělců, z dobové literatury. Rozsáhlý je i soupis sekundární literatury české, francouzské i anglické provenience.

Spis je členěn do osmi kapitol, vedle nichž obsahuje úvod a syntetizující závěr. První kapitola „Francie a Československo: kultura, školství, politika“ je rekapitulací vývoje politických a kulturních vztahů a vojenské spolupráce mezi novým československým státem a Francií. Autor tuto problematiku zkoumá v širokém kontextu mezinárodního vývoje po první světové válce. Pracuje se symbolickým a kulturním kapitálem Francie v českém prostředí, současně poukazuje na nejednoznačnost přijímání tohoto obrazu Francie, a to jak některými politickými stranami, tak částí veřejnosti. Zdůrazňuje, že to byli právě absolventi československých sekcí, kteří si vytvořili k česko-francouzským vztahům, především na konci 30. a ve 40. letech dvacátého století, kritičtější postoj. Všimá si institucionalizace organizačního a finančního zajištění vzájemné spolupráce, propagace Československé republiky ve Francii a naopak. Pozornost věnuje i klíčovým osobnostem této kulturní výměny, především Ferdinandu Špiškoví, a roli Francouzského institutu v Praze.

Druhá kapitola „Od burgundské révy k české maturitě“ analyzuje peripetie zřízení první středoškolské sekce při Carnotově lyceu v Dijonu v roce 1920. Autor vysvětluje důvody, pro které byl zvolen právě Dijon: byly jednak geografické (relativní blízkost k československým hranicím), jednak zde hrály roli „vztahové vazby“ (s. 56; zájem představitelů místní správy a ekonomických struktur o střední Evropu). Právě vznik zdejší sekce je opředen nejasnostmi a různými klíši, která autor uvádí na pravou míru. Druhým z center byl Saint-Germain-en-Laye, městečko poblíž Paříže, ve zdech jehož zámku byl zpečetěn osud Rakouska-Uherska. Sekce na zdejším dívčím gymnáziu byla otevřena na počátku školního roku 1923/1924 na základě dijonského modelu. Založení třetí sekce v jihofrancouzském Nîmes bylo, na rozdíl od předcházejících sekcí, „nímskou iniciativou, kterou československá strana pouze vyslyšela“ (s. 65). Důvod byl nasnadě – v Nîmes se narodil Ernest Denis. Prvních dvanáct československých studentů sem přijelo v říjnu 1924. Nímská sekce se postupně stala nejpočetnější. Specifické místo zaujímal sekce v Angoulême, která vznikla při tamním Collèges des jeunes filles, neposkytovala tudíž plnoprávnou maturitu a v průběhu vývoje se zde objevila celá řada problémů. Autor si všimá i návrhů na založení dalších sekcí, které ale nebyly realizovány.

Třetí kapitola „Nová elita první republiky“ připomíná, že primárním cílem existence sekcí bylo zformovat novou, frankofonní a republikánskou elitu, k čemuž mělo mj. přispět poznání francouzského vzdělávacího systému. V tom byli zajedno politické kruhy i pedagogové. Někteří z nich ale kritizovali fungování sekcí z výchovného aspektu – odmítali vytržení mladých lidí z domácího prostředí předtím, než je jejich národní vědomí upevněno, a narušení průběhu středoškolského studia. J. Hnilica si všimá i problematiky stipendií, jeho výše a mechanismu výběru stipendistů. Objevné jsou jeho poznatky týkající se kritérií výběru studentů, jejich předběžného vzdělání a místa původu. Historici vzdělanosti ocení komparaci československého a francouzského vzdělávacího systému, kdy francouzský, zaměřený na selektivnost a rozvoj studentovy individuality, se poměrně výrazně lišil od československé reality, akcentující demokratičnost a kolektivnost vzdělání.

Ke studiu patřil i život na internátě, spočívající v povinnosti respektovat striktní pravidla a smířit se s omezováním osobní svobody. I v tom se francouzský vzdělávací systém lišil od československého. Francouzská maturita byla podstatně obtížnější než československá, což, jak autor na několika místech dokazuje, studentům působilo problémy. V této kapitole se nacházejí cenné biogramy sekčních správců (Bohuše Tenory, Miloše Sovy, Viktora Kripnera, Aloise Krušiny aj.). Díky využití typologicky různých pramenů autor osudy těchto zajímavých osobností doslova objevil. Jen pro úplnost připomeňme, že Miloš Sova (o něm s. 85 et passim) učil na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy praktické kurzy francouzštiny ještě ve druhé polovině 60. let; jeho studenti o zajímavé minulosti svého učitele bohužel vůbec nic nevěděli.

Čtvrtá kapitola „Symbol tradice v neklidných dobách“ je zaměřena na konec 30. let, na život sekci během dramatických událostí, které vedly k zániku republiky. Autor přibližuje nejistotu a obavy „sekcionářů“ během této hluboké krize frankofilství, jejíž vyústění je postavilo před problém, zda se vrátit domů, či zda – v případě chlapců – bojovat ve Francii, eventuálně volit ještě jinou alternativu. Rok 1938, jak autor dokládá, byl přitom rokem prohlubující se československo-francouzské spolupráce.

Pátá kapitola „Proměněná tvář česko-francouzských vztahů“ sleduje období druhé světové války a prvních poválečných let optikou československo-francouzských vztahů. Analyzuje a vysvětluje okolnosti znovuotevření francouzských sekcí po skončení války. Politická a ekonomická (růst cen vedl k růstu nákladů na studium) situace se v obou zemích lišila, v obou ale byla podstatně horší, než v meziválečném období. Do vývoje zasáhl destruktivně únor 1948, jenž přinesl mj. personální čistky na československých ministerstvech. Frankofilství získalo negativní konotaci. Francouzská strana počítala s pokračováním spolupráce, československá nikoli. Studenti byli donuceni k návratu a konec sekcí byl oficiálně oznámen 9. listopadu 1948.

Šestá kapitola „V soukolí kulturní diplomacie“ sleduje postupné zhoršování vzájemných vztahů. Na základě analýzy především diplomatických pramenů dokládá autor vznik nesmlouvavé československé ofenzívy proti všemu francouzskému. Součástí toho tažení bylo i pronásledování, kriminalizace a věznění československých abiturientů francouzských lyceí. Mírné oteplení nastalo v polovině 50. let, ale konkrétní výsledky (např. více francouzštiny vyučované na středních školách) přicházely pomalu, zcela v duchu pomalého ústupu studené války. Nesporným přelomem byl nástup Čestmíra Císaře, jednoho z dijonských absolventů, přesvědčeného frankofila, na místo ministra školství; stejně postoje zastával jeho nástupce Jiří Hájek, který podepsal návrh na obnovení sekcí, iniciovaný Císařem.

První skupina dvanácti nových studentů dorazila do Dijonu 12. října 1966. Ná sledovali další, kteří se vydali do Nîmes a Saint-Germain-en-Laye. Právě tato generace studentů měla příležitost zažít rok 1968 ve dvou rozměrech: jako „francouzský“ (květnové studentské bouře, které přešly v silný sociální protest a posléze v předčasné volby) i jako „československý“, který měl neméně dramatický průběh a podstatně horší vyústění. Autor využil vzpomínek „sekcionářů“, kteří se po návratu z prázdnin roku 1968 vraceli sice do koedukovaných a relativně svobodnějších francouzských ústavů, ale s vlastní hořkou

zkušeností invaze „spřátelených“ armád a nejistými vyhlídkami. Bylo v logice věcí, jak autor dokládá, že normalizace znamenala opět zhoršení francouzsko-československých vztahů. Najít argumenty pro ukončení činnosti sekcí nebylo pro normalizátory nikterak obtížné – oháněli se především znepokojivou úrovní „politickovýchovné práce“ (s. 300), jakož i faktem, že sekce na francouzských gymnáziích neměla žádná ze „spřátelených“ zemí.

Sedmá kapitola „Hlubiny, meandry, proměny“ analyzuje situaci, jež nastala po uzavření československých oddělení na francouzských středních školách v červenci 1973. Uzavření bylo již třetím v pořadí, na rozdíl od předcházejících ale neznamenalo radikální přelom ve vztazích mezi oběma státy v 70. a 80. letech. Pro francouzskou stranu byla hlavní starostí „frankofonie“, která byla páteří francouzské zahraniční politiky i ve vztahu k demokratickým zemím. Zdálo by se, že akcent na kulturní, případně hospodářskou spolupráci by tuto koncepci umožňoval. Ideologické aspekty ale vzájemné vztahy nadále výrazně zatěžovaly a neblaze se projevovaly mj. v učebnicích cizích jazyků. Povědomí o českých sekcích se ale udržovalo (nikoli překvapivě) ve všech třech francouzských městech, ale (překvapivě) i v českém prostředí, nejen v tom frankofilském či frankofonním. Československá výzva k prohloubení vzájemných vztahů z května 1984, navazující na oficiální vládní návštěvy a konečně cesta Françoise Mitteranda do Prahy v prosinci 1988 umožnily, aby byl československý postoj k Francii méně „obežretný“.

Pád komunismu převedl vzájemné vztahy opět na normální platformu. Autor analyzuje neúspěch snahy prohloubit hospodářskou spolupráci mezi oběma státy a stereotypy, které o české (československé) realitě ve Francii stále kralovaly. Pokud se týče výuky cizích jazyků, vzdělávací pole postupně ovládla angličtina. Tato skutečnost měla vliv i na jednání o obnovení českých sekcí ve Francii. Československé sekce byly otevřeny na lyceích v Dijonu (pro chlapce, později se proměnila na sekci smíšenou) a Nîmes (pro dívky). Autor se věnuje organizačním změnám, financování sekcí, vývoji počtu studentů, změnám ve vybavení internátů, změně sociální role maturity. Samostatně se vyvíjela slovenská sekce na gymnáziu v Bordeaux, kde na Université Michel de Montaigne fungoval od roku 1967 jeden z prvních slovenských lektorátů ve Francii. Politický vývoj na Slovensku ale činnosti sekce nepřál a poslední studenti z Bordeaux odešli v roce 2013. Příčinou, jak autor konstatuje, byl oboustranný nezájem. Ze stejných důvodů byly ohroženy i sekce české, které, aspoň jak se zatím zdá, zůstaly zachovány.

Osmá kapitola „Srovnávací osudy“ vychází z prosopografické metody (autor využívá této metody spontánně, bez opory autorů, kteří vytvořili její pravidla) a usiluje o sestavení kolektivní biografie představitelů jednotlivých generací „sektionářů“. Určuje kategorie, které charakterizovaly „sektionáře“ či „sektionářku“ a které je možno považovat za distinktivní znaky kolektivní biografie. Podle J. Hnilici jimi byly soudržnost a kolektivní život, kdy kolektivismus lze považovat za jednu z výrazných charakteristik českých studentů, dále silné formativní zážitky, specifika jazyka, jakéhosi „newspeaku“, kterým se v sekcích hovořilo, „nostalgii“ v kolektivním vzpomínání. Autor analyzuje další osudy meziválečných „sektionářů“, jejich další studia a profesní kariéru. Biogramy „sektionářů“ jsou začasť v hlavních rysech podobné a dokreslují představy o proměnách elit v Československu. Je příznačné, že generaci studentů, kteří přišli do Francie po roce 1945 a z nichž celá čtvrtina

skončila v emigraci, studium na francouzských středních školách v komunistickém režimu leckdy diskvalifikovalo.

Bohatá faktografie, podrobená minuciózní kritice (opravme snad jen informaci uvedenou na s. 10: označení „česká přínaležitost k Západu“ použil Ivan Pfaff v názvu své publikace vydané roku 1996), kvalifikovaná exposé o vývoji mezinárodních souvislostí, v nichž se autor velmi dobře orientuje a která zpravidla tvoří úvod ke každé kapitole, vyžadují soustředěnou pozornost čtenáře. Hutný text je ale ožívován četnými citáty z úředních i osobních pramenů, fotografiemi, grafy, tabulkami a mapkami, takže je v konečném důsledku velmi čtivý.

Není pochyb o tom, že globální cíl, který si autor předsevzal, pochopit „fenomén Dijon“ (s. 12), byl více než naplněn.

Milena Lenderová

Maciej GÓRNY

Wielka Wojna profesorów. Nauki o człowieku (1912–1923)

Warszawa, Instytut Historii PAN 2014, 384 s. + obr. příloha, ISBN 978-83-63352-33-2.

Varšavský historik Maciej Górny je v české historické obci relativně dobře známý, byť – podle mého názoru – ne tolik, kolik by si zasloužil. Jeho knižní prvotina pojednávající o české marxistické historiografii byla dobře přijata,¹ kupodivu se ale nedočkala českojazyčné mutace. Ani ve svých dalších monografiích zahrnujících geograficky již podstatně větší část Evropy nepouštěl Górny ze zřetele české aspekty.²

Platí to také pro jeho nedávno na stránkách ČČH recenzovanou knihu o prvních fázích první světové války, napsanou společně s Włodzimierzem Borodziejem,³ stejně jako pro samostatné dílo zaměřené na příbuznou problematiku s výmluvným názvem *Velká válka profesorů. Vědy o člověku (1912–1923)*. Autor v ní svým pojetím na předchozí monografii v leccem navazuje, mimo jiné v chronologickém vymezení, v němž velký světový konflikt propojuje s bezprostředně předcházejícími balkánskými válkami i s poválečnými mírovými jednáními a přetrvávajícími vojenskými konflikty ve středovýchodní a východní Evropě. Rozšiřuje tím dosud dominující západoevropské pojetí Velké války o pohled, který by také nám měl být bližší, byť se „předehra“ i „dohra“ první světové války týkala českých zemí spíše zprostředkovaně. Autor ostatně chronologické mezníky bere jen jako pomocné – zvláště v případech „války intelektuálů“, která v mnoha ohledech pokračovala i v meziválečném období (s. 11).

1 Maciej GÓRNY, *Między Marksem i Palackým. Historiografia w komunistycznej Czechosłowacji*, Warszawa 2001; srov. recenzi Jana Havránka, ČČH 100, 2002, s. 427–428.

2 M. GÓRNY, *Przed wszystkim ma być naród. Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2007; v německé verzi TÝŽ, „Die Wahrheit ist auf unserer Seite.“ *Nation, Marxismus und Geschichte im Ostblock*, Köln – Weimar – Wien 2013.

3 Włodzimierz BORODZIEJ – Maciej GÓRNY, *Nasza wojna*. Tom I. Imperia 1912–1916, Warszawa 2014; srov. recenzi Jiřího Peška v ČČH 115, 2017, s. 566–570.

Górny svou monografií nevstupuje na pole zcela neorané, nikdo před ním si ale nekladl podobně náročný cíl co do šíře pohledu (časový a geografický rozsah, různé – ač související – vědní disciplíny). Dosavadní studie zaměřené komplexnějším způsobem na vědce a intelektuály za 1. světové války se věnovaly především západní frontě. Pro ni je k dispozici koncept „Krieg der Geister“ – válka vedená z idealistického přesvědčení především na stránkách periodik a knih, opřená o vědecké (i pseudovědecké) metody výzkumu a argumentaci. Její přesahování do oblasti propagandy a ideologie je v mnoha případech nezpochybnitelné, byť existuje dosti široká hranice, na níž lze obojí od sebe jen těžko oddělit (s. 57). Pro oblast středovýchodní Evropy byly zatím sledovány spíše osudy jednotlivých osobností, případně vývoj vědeckých oborů.

Pomineme-li úvod a závěr, je kniha členěna do šesti větších kapitol. V první z nich Górny představuje předválečné diskuse v oblasti „národní charakterologie“ – sdílených představ o charakteru národů, ústících až ve stereotypy a autostereotypy. Pro porozumění některým dalším oddílům knihy jsou zvláště důležité pasáže o dichotomii ženského a mužského principu, uplatňované v soudobých textech také na celé národy a civilizační okruhy, podobně jako dichotomie západu a východu. Autor si všímá i souvisejících vysvětlení předkládaných soudobou vědou, zejména po konstituování tzv. „Völkerpsychologie“ ve druhé polovině 19. století. Tehdy staršímu přístupu, vycházejícímu převážně z jazykových rozdílů, konkurovaly rychle se rozvíjející přírodovědné obory (zejména antropologie) kladoucí důraz na tělesnou konstituci obyvatelstva. Odsud byl již jen krůček k formulování rasových teorií a počátkům eugenického hnutí. Zvláštní pozornost je věnována populárnímu dílu experimentálního psychologa Wilhelma Wundta a jeho recepci nejen v německém intelektuálním milieu.

Obraz značné propustnosti argumentačních okruhů humanitních a biologických věd v oblasti diskuse o národní charakterologii je rozšířen v následující kapitole, která se již přímo zabývá rolí vědců a intelektuálů ve válce ducha. Záplavu angažované, často přímo propagandistické literatury považuje autor za typickou zejména pro první dva roky války. Poté se již projevila jistá únava z válčení a vzrostla všeobecná přijatelnost mírových jednání. Osobní angažovanost představitelů vědecké obce byla různá, na straně odpůrců války a přesvědčených pacifistů zůstávala spíše minimální (asi nejvýraznějším příkladem je jazykovědec Jan Baudouin de Courtenay). Naopak se vědeckým kruhům nevyhnula všeobecná militarizace společnosti – typicky pro německé prostředí, kde bylo všeobecné nadšení z počátku války známou záležitostí. Vyhraněné nepřátelské postoje ale existovaly také u vědců z opačného tábora (např. Henri Bergson nebo Henri Pirenne).

Koncept „Krieg der Geister“ se Górny v druhé části uvedené kapitoly pokusil aplikovat rovněž na středovýchodní Evropu, podle mého názoru zdatile. Upozorňuje tu na jiné výchozí podmínky: především v mnohonárodnostní podunajské monarchii nebylo možné rozvinout nacionální stereotypy do podobné šíře, byť například nedůvěra oficiálního tisku vůči slovanským národům byla zřetelná. Autor se zabývá jednotlivými etniky středovýchodní Evropy a Balkánu, jejich vzájemnými vztahy i častými „konflikty loajalit“, vedoucími ke schizofrenickým situacím. Všimá si také klíčových událostí, jejichž zrcadlově obrácená interpretace se po válce stala předmětem národního kultu (např. bitva u Zborova, s. 82n).

Role slovanských vědců je sledována i v poválečném období, kdy se v nástupnických státech mohly jejich teorie teprve soustavně rozvinout, případně vplynout do státní ideologie nebo ji alespoň podpořit. Situaci v českých zemích a posléze v Československu je věnována pozornost zejména na s. 103–106: autor zde například tematizuje spor českých a německých historiků o charakter původního osídlení českých zemí nebo uvádí poválečné (česko)slovensko-maďarské potýkání. (V této souvislosti lze doplnit, že slovenská vlastivědná příručka z pozn. 336 na s. 106, z níž je citována protimaďarská, resp. protiněmecká pasáž, byla dílem českého středoškolského profesora Františka Kulhánka – pro absurditu poválečných národnostních poměrů je to zcela typické.) Obecně ale způsob vedení „války duchů“ na východní frontě autor neshledává výjimečným a připouští i její převažující státotvorný charakter (s. 124) ve vztahu k nástupnickým státům s většinou slovanského etnika.

Opravdovou džungli stereotypů, snah o jejich využití a někdy i o překonání představuje autorova reflexe dění na východní frontě, resp. analýza ukrajinsko-polského a ukrajinsko-ruského vztahu při zohlednění vztahu k Židům a Němcům. Této otázce se Górný věnuje velmi podrobně a z výkladu je zřejmé, jak tvrdé někdy byly vzájemné animozity (podobné jako v případě polsko-litevském) a jak podpásové argumenty se tehdy objevovaly.

Tři následující kapitoly jsou věnovány vývoji a válečnému využití tří konkrétních vědních oborů reprezentujících různé oblasti výzkumu soudobých věd o člověku: prostor (geografie), tělo (antropologie) a mysl (psychologie). Ve všech třech případech máme co do činění s mladými, čerstvě institucionalizovanými vědními obory, které byly v určitých ohledech vzájemně provázány a ve vysokoškolském prostředí stály na pomezí filozofických a lékařských, později také přírodovědeckých fakult. Dokládá to i přítomnost konkrétních vědců v textu knihy – opakovaně se tu objevuje několik osobností, které se výrazně prosadily během války, angažovaly se v mírových jednáních nebo byly vnímány jako zásadní dobové autority, pověřované úkoly pro odborné znalce (mj. zeměpisce Eugeniusz Romer a Jovan Cvijić, antropologové Rudolf Pösch a Jan Czekanowski, psychologové Erwin Stransky či Sigmund Freud – portréty většiny z nich byly ostatně využity pro obálku knihy).

V případě geografie sleduje Górný její praktickou využitelnost (vojenské mapy apod.), především pak geopolitické představy geografů a jejich vliv na nové uspořádání kontinentu. Tematizuje různé konkurenční přístupy, zejména ve vztahu ke stanovení hranic. Platí to i pro vlivnou teorii přírodní hranice, která se posléze do jisté míry prosadila v případě stanovení hranic ČSR (v knize je citován Viktor Dvorský a jeho úspěšná teze o přírodní jednotě české kotliny z posledních válečných let). Prostor ve výkladu dostávají i některé z celoevropského hlediska marginální teorie, které ovšem měly význam v rámci příslušného etnika (turanská teorie Pála Telekiho a jeho stoupenců v případě Maďarů). Podíl geografů na reálných výsledcích války, tedy na poválečném uspořádání, je vnímán jako poměrně významný. Zvláště úspěšní přitom byli na versailleských jednáních díky věcnosti a realistickým návrhům geografové z nástupnických států, paradoxně ze značné části žáci vlivného německého zeměpisce Alfreda Pencka z doby jeho vídeňského působení (Eugeniusz Romer, Stanisław Pawłowski, Jovan Cvijić, Stepan Rudnyckij). Vzhledem k revizionistickým snahám přitom trvala „mobilizace“ evropských geografů po celé meziválečné období.

Institucionalizování antropologie i hledání konsenzu ohledně jejích vědeckých metod bylo na počátku Velké války v podstatně méně pokročilé fázi než v případě geografie. Němečtí a zejména rakouští antropologové (a s nimi etnologové a lingvisté) rychle pochopili válku jako mimořádnou šanci pro rozsáhlý výzkum vzhledem k množství zajatců ze vzdálených oblastí Asie a Afriky; dočkali se přitom podpory příslušných ministerstev i armády. Předmětem zájmu autora se stala především změna, kterou vědní disciplína prošla během války, resp. ideologické využití jejích výsledků. Příkladem je dočasné zdomácnění termínu „mongolizace“ v širším veřejném diskursu, a to nejen ve vztahu k národům bojujícím v ruské armádě.

Probíhající válka i dílčí konflikty s ní související, jako občanská válka ve Finsku, tak mohly být interpretovány jako rasová střetnutí, v nichž hodnotnější rasa stojí proti méně hodnotné. Na západní frontě byli předmětem zájmu německých antropologů zejména arabští a afričtí vojáci bojující ve francouzské armádě. Górný sleduje tuto otázku i pro období bezprostředně poválečné, kdy byla jejich přítomnost v okupovaných oblastech Porýní předmětem ostrých útoků, až po rozhodnutí o sterilizaci dětí ze „smíšených“ vztahů v této oblasti po nástupu nacismu. Nejen na tomto příkladě autor dokládá, jak závažným mezníkem byla Velká válka pro rozvoj eugenického hnutí, pro teorie o rasové hygieně a nacionalizaci antropologie, jež měla předtím jako mladá disciplína vzhledem k malému počtu odborníků podstatně otevřenější, internacionální charakter.

Psychologie a psychiatrie měly podobně jako geografie ve vztahu k armádě svůj praktický rozměr: posttraumatická stresová porucha byla coby „shell-shock“ popsána již v roce 1915. Nemocnice byly již v prvních týdnech války plné pacientů, jejichž psychický stav vyžadoval lékařskou pomoc. Autor nejprve sleduje vývoj praktické psychiatrie (užití elektrošoků, postoj k psychoanalýze, proměny terminologie, otázky sociální hygieny jako další inspirace pro vznikající eugenické hnutí). I tady je ale jeho hlavní pozornost nakonec zaměřena k národní charakterologii. Značný prostor je zde věnován zvláště otázce dichotomie ženského a mužského prvku ve vědní disciplíně, jejíž představitelé dlouho považovali psychické choroby takřka výlučně za ženskou záležitost a ještě během krvavých frontových bojů dokázali související psychické poruchy považovat za zženštilost. Autor ukazuje bohatou škálu těchto názorů, sahajících od nejběžnějších stereotypů (mužní Germáni versus zženštilí Francouzi) až po méně známé a sofistikovanější teorie.

Poslední kapitola je věnována hledání kořenů „Války duchů“. Podobnosti v argumentech, vzájemném vnímání i v použitých mechanismech nalezl Górný zejména pro německo-francouzskou válku let 1870–1871. I ta mobilizovala akademické kruhy (vědce obrazně, studenty doslova). Intenzita válečné publicistiky a válkou ovlivněného výzkumu (např. etnologické a antropologické výzkumy zajatců) byla sice menší, nechyběly ale ani doopravdy velké vědecké spory s politickým pozadím. Takovým byl spor Jeana-Louise Armanda de Quatrefages de Bréau s německými vědci v čele s Rudolfem Virchowem o finsko-turanský původ Prusů. Górný se mu věnuje podrobněji a vede zajímavou paralelu s vlivnou dobou teorií polského historiozofa Franciszka Henryka Duchińskiego o neslovanském (turanském) původu Rusů, přičemž autor naznačuje, že ovlivnění francouzského antropologa Duchińským mohlo být větší, než se na první pohled zdá (s. 282–285).

Knihu uzavírá rejstřík a obrazová příloha. Ta reflektuje vedle národních stereotypů především antropologické výzkumy válečných zajatců. Seznam pramenů a literatury, čítající bezmála sedmdesát stran (!) svědčí o důkladné heuristice a dodává zjištěním autora na váze. Maciej Górny knihou zaplnil další z bílých míst v novějších dějinách středovýchodní Evropy. Učinil tak v širokém evropském kontextu a výsledky jeho výzkumu by měly být bez okolků využity také západoevropskou historiografií pro vytvoření celistvějšího a geograficky vyváženějšího obrazu Velké války. Pro naši historiografii to platí rovněž, protože česká problematika je integrální součástí výkladu. Je opravdu s podivem, že se žádná z autorových knih zatím nedočkala českého překladu. U té poslední by pro potenciálního nakladatele mohlo být důležitým podpůrným argumentem, že se jedná o téma čtenářsky atraktivní a po stylistické stránce zvládnuté s bravurou.

Marek Ďurčanský

Zdenko MARŠÁLEK – Emil VORÁČEK a kol.

Interbrigadisté, Československo a španělská občanská válka.

Neznámé kapitoly z historie československé účasti v občanské válce

ve Španělsku 1936–1939

Praha, Historický ústav AV ČR – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2017, 330 s.,

ISBN 978-80-7286-312-9 (HÚ AV ČR) a ISBN 978-80-7285-206-2 (ÚSD AV ČR).

Když 17. července roku 1936 zaznělo ve španělském éteru heslo „En toda España el cielo está despejado“ neboli česky „Nad celým Španělskem je bezoblačno“, byl to signál pro rozšíření čerstvě zažehlého armádního puče z afrických držav do kontinentální části Španělska. Dnes je tento den většinou historiků považován za počátek občanské války. Když se ukázalo, že nepůjde o klasický armádní puč – *pronunciamiento*, těch ostatně země za Pyrenejemi zažila v uplynulých sto letech mnoho, který by neměl (stejně jako ty předešlé) dlouhého trvání, bylo již pozdě. Rozhořel se krvavý konflikt, nepřímo předznamenávající světovou válku. Trval bezmála tři roky, měl široké mezinárodní souvislosti i angažovanost ze zahraničí. Když skončil, zbyly po něm stovky tisíc mrtvých a rozvrácené Španělsko nesmazatelně a smutně poznamenané prakticky až do dnešních dnů. Války se v rámci mezinárodních brigád zúčastnilo i okolo dvou a půl tisíce československých dobrovolníků, z nichž několik set v daleké zemi položilo své životy. Není proto divu, že tento konflikt i více jak osmdesát let od svého počátku stále budí zájem historiků doslova napříč všemi kontinenty.

Problematika československých interbrigadistů a často diskutabilní vnímání jejich role ve společnosti byla před rokem 1989 výrazně ovlivněna proměnami tehdejšího politicko-společenského systému. Do jisté míry s tím koreloval i vývoj naší historiografie na toto téma.¹ Polistopadová, z hlediska historického bádání neporovnatelně otevřenější a svobodnější doba zprvu nepřinesla mnoho nového. Interbrigadisté zůstávali stále trochu

1 K vývoji naší historiografie souvislostí španělské občanské války do roku 1989 blíže např. Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Jan Ferák a ti druzí – čs. interbrigadisté, letci a letouny v občanské válce ve Španělsku 1936–1939*, Cheb 2012, s. 6–9.

stranou ve stínu zájmu většinové obce historiků, pro něž se otevřela široká pole do té doby zapovězených a pro mnohé i atraktivnějších témat zájmu a výzkumu. Zablýsknutí na lepší časy nastalo s příchodem nového milénia, to již ale ke škodě věci zůstávalo naživu jen několik málo z přímých účastníků španělských bojů. Dokladem pozitivní změny je řada odborně zpracovaných monografií i konference na dané téma.²

Jedním z dokladů nejnovějšího pojetí, které shrnuje současný stav bádání o tomto tématu v široce pojatých souvislostech, je i recenzovaná publikace. Při práci na ní se sešel kolektiv autorů napříč několika pracovišti, různého osobního zaměření, generačního rozpětí i metodologického přístupu. Zvolený postup si měli, jak říkají v úvodu díla, poprvé možnost vyzkoušet během konference o španělské občanské válce, která se konala 23. října 2015 v Senátu Parlamentu České republiky.³ Tato publikace je jejím vyústěním.

Autoři se rozhodli prezentovat méně známé kapitoly z historie československé účasti na španělské občanské válce. Prolog problematiky tvoří úvodní kapitola „Španělsko, občanská válka a atlantický svět“. Jejím autorem je po Josefovi Poliškenském druhý nestor naší iberoamerikanistiky Josef Opatrný. Poutavě a čtivě s pečlivou chronologickou posloupností zasvěcuje nejen poučené laiky (na které je práce zacílena) se vším, co předcházelo vypuknutí konfliktu a jaká byla jeho geneze. Generacím žáků, které Opatrný vychoval, se při čtení vybaví jeho poutavé přednášky.

Na úvod navazuje kapitola „Španělská občanská válka očima současných historiků“ Jiřího Chalupy, o generaci mladšího významného představitele naší hispanistiky. Na několika desítkách stran sumarizační syntézy podrobil španělskou občanskou válku reflexi očima nejnovější historiografické produkce. Ta přináší řadu podnětných zjištění, kterými polemizuje s řadou přetrvávajících klišé a názorně ukazuje, jak je toto téma ve španělské společnosti živé a citlivé. Takových bodů je celá řada od nevyhnutelnosti války, ke konečnému vítězství či porážce, přes teorie tzv. třetího Španělska nebo například teorie „tří velkých R“ či více válek v jedné. Podle mého názoru se jedná o jednu z nejpřínosnějších částí celé monografie, která svým pojetím a zpracováním dalece přesahuje dané téma.⁴

2 Zmíňme např. konferenci s mezinárodní účastí, konanou na půdě tehdejšího Muzea dělnického hnutí 4. dubna 2009. Na konferenci, na jejímž pořádání se podílel Národní archiv a Instituto Cervantes v Praze, vystoupili např. Vladimír Nálevka, Miroslav Ransdorf, Zdeněk Hrabica, Petr Lukeš, Věra Beranová, Otto Novák, ze Španělska dorazivší Manuel Ortiz, jeden z posledních v té době ještě žijících československých interbrigadistů Adolf Vodička a mnozí další. Srov. 70. *výročí ukončení španělské občanské války*, Sborník Muzea dělnického hnutí 2009, č. 2.

3 Konference se pod názvem „Českoslovenští interbrigadisté a španělská občanská válka“ konala z iniciativy předsedy Sdružení přátel interbrigadistů Richarda Falbra, pod záštitou předsedy Senátu Parlamentu České republiky (PČR) Milana Štěcha ve spolupráci s Českým svazem bojovníků za svobodu, Historickým ústavem AV ČR a Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR dne 23. října 2015 v Senátu PČR. Část přednášejících se zúčastnila i série přednášek na téma *Občanská válka ve Španělsku – českoslovenští interbrigadisté a mezinárodní solidarita*, konané na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (FF UK) v Praze 26. října 2016.

4 Svůj novátorský přístup a vnímání autor představil již v řadě odborných publikací: Jiří CHALUPA, *Jak umírá diktatura. Pád Frankova režimu ve Španělsku*, Olomouc 1997; TÝŽ, *Zápisky*

Navazuje kapitola, zpracovaná Emilem Voráčkem, „Sovětský svaz, Kominternu a první období španělské občanské války“. Autor v ní věnuje pozornost jednomu z rozhodujících činitelů celého konfliktu, tedy zahraniční intervenční politice, zde ze strany tehdejší komunistické velmoci. Voráček strukturovanou a vysoce přehlednou formou předkládá čtenářům celý poměrně komplikovaný vývoj sovětsko-španělských vztahů, od iniciace ke vzniku mezinárodních brigád i následné sovětské vojenské pomoci. Za vyzdvihnutí stojí, že autor jako jeden z mála v našich krajích využil ne vždy snadno dostupné, o to však unikátnější materiály z moskevského Ruského státního archivu sociálněpolitické historie (RGASPI).

Jindřich Dejmeke se v kapitole „Španělská občanská válka a československá diplomacie 1936–1939“ zabývá proměnou i ne vždy jednoduše interpretovatelným pozadím naší zahraniční politiky ve vztahu k protagonistům válečného konfliktu v období do Mnichova i za tzv. druhé republiky. Primárně při tom čerpá především z Archivu ministerstva zahraničních věcí (AMZV).

Touto kapitolou je zakončena první část knihy, která je zaměřena na širší souvislosti naší i světové politiky ve vztahu ke konfliktu ve Španělsku. Následující část je zacílena konkrétněji na interbrigadisty, pocházející z našich zemí. Její úvodní kapitolu „Dobrovolníci v soukolí dějin. Životní osudy československých interbrigadistů“ napsal Zdenko Maršálek. Radim Gonda, historik Muzea Vysočiny v Jihlavě, je podepsán pod příspěvkem „Postoj československé státní moci k rekrutování dobrovolníků do mezinárodních brigád ve Španělsku“. Zaobírá se zajišťováním logistiky odchodů našich dobrovolníků, náborovou kampaní, spojenou s aktivizací sítě spolupracovníků, i zainteresovaností konkrétních osob. To vše se dělo v protikladu k činnosti státně bezpečnostních složek, které této aktivitě, jsoucí v rozporu s několika československými zákony, věnovaly od počátku značnou pozornost.⁵ Konec textu autor doplnil životopisnými medailonky spolu s fotografiemi některých v textu zmiňovaných osob.

Autorem příspěvku „Českoslovenští interbrigadisté jako příslušníci zahraničních vojenských jednotek v letech druhé světové války“ je opět Zdenko Maršálek, jeden z iniciátorů celého projektu. Okolnosti života v uprchlických táborech, možnost vstupu do čs. armády ve Francii, evakuace na britské ostrovy, vzpoura v Cholmondeley, to jsou jen některé z bodů, které jsou obsahem této čtivě zpracované kapitoly. Její součástí jsou i statistické tabulky, zpracované na základě autorova výzkumu. Navazuje osmá kapitola z pera Jaroslava Boučka „Osudy československých interbrigadistů po druhé světové válce“. Jejím jádrem je sinusoida zájmu, která zobrazuje vzestupy a pády nazírání na naše interbrigadisty. Ač jsou jejich jednotlivé osudy mnohdy velice odlišné ve své individuálnosti, v některých průsečících se střetávají. Josef Pavel, Oskar Valeš, Osvald Závodský, František Kriegel, Bohuslav Laštovička,

o válce občanské. Studie o vybraných aspektech Španělské občanské války 1936–1939, Praha 2002; nejnověji TÝŽ, *Dějiny Španělska*, Praha 2017.

5 Srovnej např. Jiří NEDVĚD, „Verbování“ československých příslušníků do mezinárodních brigád a jejich cesty do Španělska, *Historie a vojenství* 2016, č. 3, s. 4–19.

Ota Hromádka nebo Artur London – to jsou mediálně známější interbrigadisté, které autor zmiňuje, z nichž ale každý by byl námětem na historickou studii.⁶

Kapitola „Občanská válka ve Španělsku v české překladové literatuře“, je poslední textovou částí recenzované publikace. Autor, překladatel španělské literatury Jiří Kasl, v ní názorně ukazuje, jak byla rozvrstvena reflexe konfliktu. První sledovaný směr tvoří překlady básnických a prozaických děl, druhý překlady z kategorie nebeletristických. Čtenář ocení, že kapitola je doplněna bibliografickým přehledem knižních překladů.

Zmíněných jedenáct kapitol je na závěr doplněno dvěma obrazovými ilustračními přílohami. První je tvořena barevnými reprodukcemi šestnácti propagačních plakátů španělské provenience, vybraných z celkem 215 plakátů stejného zaměření, které jsou uloženy ve sbírkách Národního archivu.⁷ Druhou část přílohy tvoří reprodukované archivní materiály: Jedná se o francouzsky zpracované statistiky našich dobrovolníků vyhotovené kádrovou sekcí interbrigád, které byly dokončeny roku 1940 v Moskvě.⁸ Jejich originály jsou uloženy v RGASPI. Část z nich byla v šedesátých letech odeslána do Prahy na mikrofilmech, které byly deponovány v tehdejším Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ. V současnosti jsou uloženy ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu (VÚA–VHA) v Praze-Ruzyni ve fondu Českoslovenští interbrigadisté 1936–1939. Dobová autentičnost je důležitá například i z pohledu historické demografie či statistiky.

Význam recenzované publikace, která je výsledkem trpělivé práce celého autorského kolektivu, je nesporný zvláště v oblasti odborně-popularizační. Knihu lze hodnotit jako vysoce kvalitní. Doufám, že se jí podaří podnítit opětovný zájem o problematiku a otevřít plodnou diskusi, kterou si téma bezpochyby stále заслужuje.

David Majtenyi

6 Některé z nich v širších souvislostech autor zmiňoval již ve studii: Jaroslav BOUČEK, *Čs. interbrigadisté jako zdroj politických elit po roce 1945*, in: Politické elity v Československu 1918–1948, Praha 1994. Někteří ze jmenovaných, např. Josef Pavel (*Historie a Vojenství* 2016, č. 3) anebo Osvald Závodský (*Moderní dějiny* 2016, č. 2) se již mezi tím své monografie dočkali.

7 Selektce plakátů byla původně provedena v rámci příprav zmiňované konference o občanské válce ve Španělsku konané v Senátu PČR 23. 10. 2015, své prezentace se dočkala i na FF UK v Praze 26. 10. 2016 jako součást přednášek na dané téma a nakonec byla vystavena ve dnech 7. 4.–7. 6. 2017 ve foyeru Národního archivu. Za připomínku stojí, že podobně unikátní kolekce dobových plakátů se nacházela i v někdejšímu Muzeu dělnického hnutí (MDH). Po jejím převzetí Národním muzeem se stala součástí sbírek MDH v NM.

8 Jejich originální název je *Commission des Cadres (étrangers) du Comité Central du Parti Communiste d'Espagne. Volontaires tchécoslovaques dans l'Espagne Republicaine 1936–1938. Statistiques. Moscou - Décembre 1940*.

Jože PIRJEVEC

Tito. Die Biografie

München, Verlag Antje Kunstmann 2016, 719 s., ISBN 978-3-95614-114-0.

Jože Pirjevec, známý slovinský historik, svou obsáhlou knihu *Tito a soudruzi* (*Tito in tovariši*, Cankarjeva založba, Ljubljana) vydal v Lublani již v roce 2011. Brzy poté vyšla v chorvatštině (*Tito i drugovi*, Mozaik knjiga, Zagreb 2012), následně pod stejným titulem ve dvou dílech v srbsštině (Laguna, Beograd 2014), a dokonce jako třídílná v černohorštině (Nova Pobjeda, Podgorica 2016). V zemích bývalé Jugoslávie se dočkala vysokých nákladů a velkého ohlasu. Její nedávné vydání v italštině (*Tito e i suoi compagni*, Einaudi 2015), němčině (*Tito, Die Biografie*, Antje Kunstmann Verlag, München 2016) a francouzštině (*Tito, Une vie*, Paříž 2017) ji přibližuje i širšímu evropskému, a to nejen odbornému, publiku, plánované vydání v angličtině na jaře 2018 (University of Wisconsin Press) knihu téměř jistě vynesou mezi nejčtenější historické biografie ve světě.

Pirjevec (narozen 1940) k tomuto úspěchu směřoval v podstatě po celý svůj život. Monografie o Josipu Brozu Titovi je završením jeho pozoruhodných, na důkladném pramenném studiu založených prací, které budily vzrůstající zájem především v souvislosti s rozpadem Jugoslávie a následnými válkami.¹ Pochopení osobnosti Tita, jeho cesty k ovládnutí Jugoslávie, jeho politiky, života i odkazu bylo vždy pro odbornou i laickou veřejnost významným klíčem k jugoslávským událostem. Na tuto objednávku, hlad po informacích, reagoval i knižní trh. O Josipu Brozovi bylo vydáno mnoho desítek monografií, z nichž ale zdaleka ne všechny by se daly nazvat skutečně odbornými pracemi, neboť vesměs nepřinášely nic převratně nového, respektive byly jen „vyvažováním“ známých informací. Projevovala se tu i jistá pohodlnost postjugoslávské historiografie, která se spokojovala s dosaženou heuristikou a příliš se nepídila po nových pramenech, resp. nesnažila se ani o novou interpretaci známých fakt. To vše změnil až Pirjevec.

On to byl, kdo se jako první v zahraničních archivech od Washingtonu až po Moskvu (včetně archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR) dostal k řadě neznámých či dosud nevyužitých pramenů k Titově osobnosti, respektive dějinám Jugoslávie. A jako první historik je také důkladně využil. Je dlužno říci, že pro takovou práci měl Jože Pirjevec ty nejlepší předpoklady. Nejen jako skutečný insider, ale také jako člověk, který měl už od svých mladých vědeckých let a díky dvojímu občanství (žil dlouho s rodinou v Terstu) velké kontakty v zahraničí (především Itálii, Německu a Rakousku). Významné bylo i to, že se Pirjevec jako občan Slovinska, rychle a víceméně bezproblémově vyčleněného z jugoslávského soustátí, mohl rychleji a s větším odstupem podívat i na historii své bývalé širší vlasti.

Rozsáhlá monografie je v německé, zde recenzované, verzi rozdělena na pět velkých kapitol, časových epoch, s řadou podkapitol (v originále je kapitol šestnáct), exkurs a přílohy (obrazové přílohy, soupis pramenů a literatury, jmenný rejstřík, seznam zkratk). Na rozdíl od chorvatského, srbského, černohorského či francouzského vydání nemá to

1 Srovnej např.: Jože PIRJEVEC, *Jugoslávie 1918–1992: Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*, Praha 2000.

německé zvláštní úvod některého z renomovaných znalců této problematiky (chorvatské a černohorské uvedl Tvrtko Jakovina, srbské Latinka Perović, francouzské Jean-Arnault Dérens). Je to možná škoda, protože německá historiografie disponuje historiky, kteří by takový komentář napsali určitě dobře.

V knize nenajdeme standardní historiografický úvod, který by nějakým způsobem ukázal, jak autor svou knihu zamýšlel, jaké cíle si vytyčuje nebo jaké metody si zvolil. Místo toho Pirjevec zvolil prozaický vstup, když v kapitole „Titos Augen“ akcentoval dojem, jaký na některé současníky učinily Brozovy oči, a tím i celá jeho osobnost (od spisovatele Krleži až po Kissingera).

Ve velké úvodní kapitole „1892–1939“ sleduje Pirjevec osudy Josipa Broze od jeho rodného Kumrovice v chorvatském Záhoří až do roku 1939, kdy se stal nezpochybnitelnou, Moskvou jasně podporovanou hlavou Komunistické strany Jugoslávie. Tato „mladá léta učňovská a vandrovní“ a především vylíčení jeho kariérního vzestupu ve straně, jsou Pirjevцем podána velmi svěžím způsobem a s řadou zajímavých, často zcela nových informací. Josip Broz sice neměl žádné vyšší formální vzdělání, ale byl to přirozeně inteligentní člověk, velmi neklidného ducha. Vypracoval se z krejčovského učně, přes číšníka a zámečníka s pracovními pobyty po celé monarchii i v Německu až po charismatického vůdce, který nikdy na sobě nepřestal pracovat. Jeho pracovní knížka mimochodem nestačila pojmutolík razítek a potvrzení o jeho velmi častém střídání zaměstnání. Nedostatek formálního vzdělání Brozovi nezabránil, aby se stal jedním z nejmladších poddůstojníků rakousko-uherské armády. Dotáhl to až na šikovatele, který byl odměňován za nadstandardní výkony a oceňován za statečnost. Na Velikonoce 1915 byl však těžce raněn na haličské frontě a upadl do ruského zajetí. Jeho další anabáze, skrze lazarety, zajatecké tábory, útoky a uvěznění, dočasná zaměstnání až po setkání s první manželkou, je poměrně dobře známa a vydala by na samostatný román. Od podzimu 1917 se Josip Broz stal členem mezinárodní rudé brigády, která bojovala s Kolčákem i s československými legiemi.

Do vlasti, která se mezitím změnila na Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, se Josip Broz vrátil po velkých peripetiích až na podzim 1920 jako přesvědčený bolševik, který věřil ve světovou revoluci. Následujících osm let pracoval v různých funkcích Komunistické strany Jugoslávie, až se stal šéfem její záhřebské organizace. V roce 1928 však byl jako ozbrojený terorista zatčen a musel strávit pět let ve vězení, které sdílel s dalšími komunisty. Z nich mnozí se později stali jeho přáteli a spolupracovníky, někteří ještě později i protivníky (Hebrang, Pijade, Ranković, Đilas). V roce 1934 odešel, už jako člen ústředního výboru komunistické strany Jugoslávie, do Sovětského svazu, aby se sešel se svou rodinou a stal se jedním z mnoha hostů a zároveň kádrů Kominterny. Díky vlastní šikovnosti, vůli a tvrdohlavosti, a především díky podpoře Georgi Dimitrova, který Broze považoval za jednoho z mála jugoslávských komunistů, kteří jsou schopni opravdu konkrétní práce, brzy postoupil do vyšších struktur Kominterny. Studoval a také pěstoval kontakty mj. se sovětskými tajnými službami, patrně prošel i kurzem NKVD. Byl nepřímým svědkem eliminace velké části vedení jugoslávských komunistů v Moskvě, sám jen o vlásek unikl, aby se nakonec stal nesporným vládcem strany. Nedošlo by k tomu bez podpory Dimitrova, Piecka a dalších, jejichž hlas byl nakonec silnější než těch, kteří chtěli Broze také zlikvidovat.

Pirjevec přiznává, že úloha sovětských tajných služeb v této etapě Brozova života je dodnes nejasná a nebude nikdy zcela objasněna, pokud nebudou zveřejněny jejich dokumenty. Záhadou dodnes například zůstává, co přesně dělal Broz v roce 1936 a 1937 ve Španělsku a jaký byl jeho případný podíl na sovětských čistkách mezi španělskými „trockisty“ a „sektáři“. Titova zkušenost se stalinským terorem a s mechanismy sovětské moci se podle Pirjevce stala jedním z úhelných kamenů jeho dalšího života. Broz neměl dostatečné vzdělání, aby získal kritický odstup, případně aby pochopil veškerá nebezpečí, která se skrývala za tím, co zažil. Přijal jako fakt, že stalinské metody a teror mohou vést k moci, a hlavně ji pomáhají udržet.

V další části „1939–1945“ se Pirjevec zaobírá především partyzánským hnutím, v jehož čele Broz, nyní už Tito, stál. Zajímavé jsou i nové poznatky o tom, jakým způsobem se snažil uklidňovat odpor vůči paktu Hitlera a Stalina a do jaké míry to vedlo k rozvratu především mezi chorvatskými komunisty. Přesto z této situace vyšla komunistická strana Jugoslávie pod Titovým vedením jako monolitická organizace stalinského typu, v níž za největší zločin platil frakcionismus. Tito si již před válkou, byť žil pod falešnou identitou, zvykl na život na vysoké noze, prosadil ve straně sovětský model privilegií a prebend, nechal si vyplácet plat odpovídající příjmu vysokoškolského profesora, pořídil si v Záhřebu malou vilu, měl auto s řidičem a vynikal elegancí.

Obdobně zajímavé jsou Pirjevcem vytěžené dokumenty Kominterny týkající se Titova návrhu z roku 1940 na všelidové povstání proti koalici Cvetković-Maček, které však vedení 3. Internacionály, včetně Klementa Gottwalda, odmítlo jako nerealistické.

Tito se již od konce roku 1940 intenzivně připravoval na všelidovou revoluci a „boj s třídními nepřáteli a vykořisťovateli“ v rámci předpokládané války s mocnostmi Osy. V těchto jeho plánech ho brzdila Moskva, která nechtěla Hitlera provokovat. Rychlé obsazení Jugoslávie Německem a jeho spojenci v dubnu 1941 komunisty zaskočilo, nicméně Tito rozhodně přistoupil k přípravě ozbrojeného odboje a z Bělehradu již na konci dubna 1941 varoval Moskvu, že je dalším cílem Němců. Přepadení Sovětského svazu ho nepřekvapilo. Týž den zveřejnil ÚV KSJ výzvu k ozbrojenému boji, k obraně „kvetoucí sovětské zahrady“, přičemž počítal s rychlým vítězstvím Sovětů a následně s proletářskou revolucí v Jugoslávii. Titovy výzvy padly na úrodnou půdu v Srbsku, Černé Hoře, mnohem méně pak v Bosně a v Chorvatsku.

Pirjevec v této souvislosti demaskuje některé zakořeněné mýty či naopak zamlčované skutečnosti o válce v Jugoslávii. Např. o Đilasově teroru v Černé Hoře v roce 1941, údajném vázání ohromných sil Osy v Jugoslávii, o počátku občanské války mezi partyzány a ostatními, o definitivním rozpadu spolupráce s četníky v listopadu 1941, o neúspěších osobního Titova velení v zimě 1941/1942 a také v roce 1943, o mýtu bitvy na Neretvě, o rozhovorech Tita s Němci na podzim 1943, o zasedání AVNOJ v Jajci, o výsadbě Němců na Drvar, kdy Tito propadl panice a chystal se vzdát, a nebýt Aleksandara Rankoviće, asi by to také udělal. Zmiňuje se také o definitivním příklonu britské Churchillovy vlády k Titovi jako jejímu hlavnímu válečnému partnerovi v Jugoslávii. A také především jasně ukazuje, že Tito nesl odpovědnost za velké zločiny spáchané po válce, byť je nepodepisoval, to přenechával jiným (v letech 1945–1951 mělo být likvidováno přes půl milionu bývalých kolaborantů a odpůrců nového režimu a téměř 3 milióny lidí byly nuceně přesídleny).

Velmi zajímavá, u nás neznámá, jsou Pirjevcova zjištění o tom, jak rychle se Tito a jeho spolubojovníci proměnili z „bojovníků za svobodu“ v „totalitní mocipány“ a začali budovat „rudou šlechtu“ a její dvory, které byly pro národ mnohem nákladnější než dvory sesazené královské rodiny. Hochštaplerský, přehnaný a vulgární luxus se na Titově dvoře stal standardem, který inspiroval další a další členy komunistické elity. Tento styl pak Tito od padesátých let rozšířil na celé území Jugoslávie, všude tam, kde měl svá refugia – rezidence, lovecké chaty, přímořské vily. Jeho nejoblíbenějším letoviskem se stalo souostroví Brijuni, kde si díky nasazení trestanců nechal vybudovat sídlo zcela imperiálních rozměrů a podoby. Zde také přijímal vládní delegace, členy královských dvorů nebo známé umělce. To vše bylo doprovázeno rychlým budováním samostatné mocenské vertikály, partajní mocenské struktury, která přerostla v autonomní, na státě nezávislou moc.

V kapitole „1945–1953“ Pirjavec plasticky popisuje poválečné roky, rychlé zlikvidování monarchie, všech „buržoazních“ politických protivníků, nacionalizaci, pozemkovou reformu a celkovou konsolidaci moci komunistů. Zajímavá a informativně bohatá je část knihy, týkající se mezinárodního postavení poválečné Jugoslávie, jejích problémů s USA, Velkou Británií, ale především se Sovětským svazem. Ten podle Tita nedostatečně podporoval jugoslávské nároky na Terst. Nesoulad panoval ale i v dalších záležitostech: Především šlo o jugoslávskou podporu řeckých komunistů v tamní občanské válce. Do ní se Stalin nechtěl vměšovat, protože vliv v Řecku slíbil ponechat západním spojencům. To však bylo proti Titově přesvědčení, že je jeho bolševickou povinností řeckým komunistům pomoci.

Podobně to bylo i s Titovou ambicí sjednotit Balkán (samozřejmě více méně pod jugoslávskou kuratelou): prvním krokem měla být federace s Bulharskem, pak s Albánií, případně Rumunskem. Pro tento plán získal Tito i Georgi Dimitrova. Vše to však bylo zkoncipováno proti Stalinovým intencím, a hlavně bez jeho rozhodujícího slova. Proto byl vztah Jugoslávie a SSSR v letech 1945–1948 sice formálně velmi přátelský, nicméně ve skutečnosti stále osciloval mezi láskou a silnou nedůvěrou a stále více nabýval rozměrů latentního konfliktu. Sebevědomé jugoslávské vedení, které si za války zvyklo na velkou samostatnost a nezávislost, ani na chvíli nenapadlo, že by se mělo zcela podřídit Stalinovi („oni mají atomovou bombu, my máme partyzánskou...“). Postupně se vršící nedorozumění a spory vedly nakonec k otevřené politické roztržce v únoru 1948 a k následnému vyloučení Jugoslávie z Informbyra v červenci téhož roku, resp. k dalekosáhlému konfliktu se Stalinem, který v letech 1949 až 1951 dokonce zvažoval přímou vojenskou intervenci proti Jugoslávii.

Na pozadí těchto událostí Tito tvrdě zúčtoval se svou vnitrostranickou, údajnou i skutečnou stalinskou opozicí ve státním aparátu, a především v armádě. Postižení byli i odpůrci násilné kolektivizace, která nebyla úspěšná a přivedla zemi téměř na pokraj hladomoru. Tito v boji s opozicí použil metody, které dobře znal z předválečné Moskvy. Pro několik desítek tisíců skutečných i údajných odpůrců režimu byl zřízen v podstatě koncentrační tábor na ostrově Goli otok v Kvarnerském zálivu, další internační tábory s ořesnými podmínkami vznikly poté i jinde. Oživen byl dokonce i tábor Stara Gradiška, který jen několik let předtím ustašovský režim užíval jako tábor vyhlazovací. Teprve v roce 1951 a později se poměry začaly zlepšovat, k postupnému rušení táborů docházelo po počátku normalizace vztahů se Sovětským svazem.

Tyto části Pirjevcovy práce jsou pro čtenáře velkým obohacením, protože přinášejí velmi podrobný, dodnes v této podobě neznámý přehled událostí, které vedly k vytržení Jugoslávie z přímé podřízenosti Sovětskému svazu a jejímu lavírování mezi bloky, resp. postupnému otevírání se západnímu světu.

Velká část knihy (od s. 313) je věnována zásadním Titovým soupeřníkům, Milovanu Đilasovi (1911–1995), Edvardu Kardeljovi (1910–1979) a Aleksandaru Rankovićovi (1909–1983), ale také dalším členům tehdejšího jugoslávského komunistického vedení (jako Moše Pijade, Ivan Krajačić Stevo a další). Díky tomu se Pirjevcova kniha stává jakousi kolektivní biografií jugoslávského komunistického vedení od 40. do 70. let 20. století. Ta je prezentována na pozadí historických událostí, které silně ovlivnily situaci v Jugoslávii (usmíření a normalizace vztahů se SSSR, hnutí nezúčastněných, Titovy spanilé cesty po světě, hospodářské problémy v Jugoslávii, pokusy o zlepšení, případně změnu stávajícího systému vlády). Đilas, hlavní ideolog jugoslávského komunismu a v očích mnoha lidí zlořečený kat nevinných v době války, nebyl podle Pirjevce o nic lepší či horší než jiní vůdci tehdejšího jugoslávského komunistického vedení. Od fanatického prosazovatele revoluce nakonec překvapivě přešel přes liberální až na disidentské pozice, za což si vysloužil Titovu nemilost a postupně ve stejných vězeních, kde seděl již za krále tři roky, strávil dalších sedm let. Ani poté se však nevzdal svých „kverulantských“ postojů a zůstal jakousi „otevřenou ranou“ jugoslávského komunistického režimu, člověkem, jenž se nikdy nevzdal svého názoru a jenž o sobě samém jen velmi málo pochyboval.

Velmi zajímavou postavou byl Slovinec Edvard Kardelj. Ten byl na rozdíl od Tita člověkem, jenž miloval moc ne kvůli moci samé, ale protože upřímně, naivně věřil, že díky ní lze vytvořit lepší společnost. Byl to podle Pirjevce člověk plný komplexů, ale přesvědčený ve své ideologii. On to byl, kdo už za války, v roce 1943 vytvořil v bosenském Jajci koncept jugoslávského federalismu. Tento svůj projekt pak vždy později hájil a prohluboval (ve změnách ústavy lidové a socialistické Jugoslávie). Zákonnitě se tím dostával do stále silnějších konfliktů s centralisty, především ze srbských řad, kteří správně tušili, že federalismus je jedním z možných hrobníků státní celistvosti.

Kardeljovým hlavním protivníkem se pak logicky stal Aleksandar Ranković, technolog moci, zakladatel komunistických tajných služeb, přesvědčený srbský centralista. Ranković neskryval nesouhlas s postupnou federalizací Jugoslávie, kterou vnímal jako „upozaďování“ svého, tedy srbského národa, jež považoval za jediný skutečně státotvorný. Postupně se z Titova intima stal jeho největší noční můrou, takže byl nakonec na 4. plénu ÚV SKJ v roce 1966 politicky eliminován, také k radosti Kardelje. Ranković a jeho spolupracovníci se podle Pirjevce stali obětními beránky špatné situace ve straně i v zemi, na níž největší zodpovědnost dozajista nesl Josip Broz Tito.

Tito byl člověk přirozeně inteligentní a věděl, že Jugoslávie a její ekonomika nemohou obstát ve světové konkurenci ani nabídnout svým obyvatelům tolik, aby to u nich vyvolalo větší náklonnost k režimu. Proto se pokoušel najít nové cesty, jak získat v podstatě komunistické diktatuře sympatie lidí. Tomuto hledání „socialismu s lidskou tváří“ při neustálé snaze udržet křehkou rovnováhu vztahů mezi jednotlivými národy Jugoslávie se především věnuje kapitola „1953–1973“. Josip Broz Tito často přemítal o koncepcích co nejširší samosprávy (původně to byla myšlenka Đilasova), podstatných

změnách ústavy (1963) a cestách, jak vyvést Jugoslávii z hospodářských potíží, najít pro její zaostalou ekonomiku nové trhy a také politické místo na slunci. I proto se začal stále podstatněji zajímat o hospodářské reformy a v 50. letech více a více obracet k zemím třetího, k mocenským blokům nepatřícího světa, jehož nepsaným vůdcem se vlastně stal.

Když se pokusy najít třetí cestu nevydařily a hospodářství stále chřadlo, Tito velmi chytře v 60. letech otevřel Jugoslávii investicím ze Západu a umožnil jejím obyvatelům cestovat a pracovat v zahraničí. To vedlo k dojmu falešné, relativní prosperity, k vytvoření komunistické diktatury s pozlátkem kapitalismu. V těchto nových cestách mu pomáhaly, ale také mu stály v cestě, reformní skupiny, které se po pádu Rankoviće postupně dostaly k moci v jednotlivých zemích Jugoslávie. Tato „mladá garda“, v Srbsku intelektuálně liberální, ve Slovinsku technokratická, v Chorvatsku a Kosovu intelektuálně nacionální, v Makedonii a v Bosně dezorientovaná, však Titovi nepomohla zemi integrovat a homogenizovat, spíše naopak. Proto na konci 60. a počátkem 70. let proti mladé gardě nastoupila garda stará, respektive její zbytky. Opřela se ovšem při likvidaci „chorvatských“ a dalších „jar“ o původně druholigové, ale o to rigidnější aktéry – Svaz bojovníků proti fašismu, stranický aparát v armádě, tajné služby, tedy o složky a organizace, kde dominovali konzervativní Srbové bez většiny intelektuálního potenciálu. Tato komplexní porážka „mladých“, a tedy odstavení liberální, evropské orientace, byla ve skutečnosti i jakýmsi počínajícím bojem o Titovo dědictví, o to, jaká bude Jugoslávie po něm.

Těto etapě je věnována část „1973–1980“, která líčí pozdní titovské období: jugoslávskou hospodářskou krizi, klíčovou změnu ústavy v roce 1974, zhoršování vztahů se Sovětským svazem a střet s Brežněvovou doktrínou „omezené suverenity“ satelitních socialistických států. Ústava z roku 1974 byla posledním dílem Edvarda Kardelja, který byl v posledních deseti letech svého života přesvědčen o tom, že dějiny právě jeho vyvolily k tomu, aby zrealizoval vize klasiků dělnického hnutí a socialismu. Nešlo mu přitom o Lenina, ale především o ideály Marxe („republika asociované práce“), Engelse a o Pařížskou komunu. Jeho pokusy vytvořit ideální socialistickou společnost v jugoslávské realitě, plné politického, duchovního a ekonomického marasmu, byly pro intelektuální špičky čistě naivní záležitostí, pro obyčejné lidi pak víceméně nesrozumitelnou až směšnou utopií (čehož si všimla dokonce i tehdejší československá diplomacie).

Přesto se Kardeljovi podařilo významnou změnu ústavy prosadit. Titovi v ní byl zaručen doživotní mandát, armádě byla definována role obránce nezávislosti a suverenity Jugoslávie, ale především byla republikám přiznána vlastní státnost, jakož i široká autonomie Kosovu a Vojvodině. Tito měl s ústavou problém, obával se jejích dopadů na další vývoj země. I proto ji sám nepodepsal a přenechal tuto úlohu předsedovi Komory národů svazového parlamentu. Jeho pochybnosti se brzy začaly potvrzovat při praktickém uplatňování ústavy. Vznik de facto konfederace s osmi státy a osmi komunistickými organizacemi byl pokusem o vypuštění přetlaku páry, odlehčení hořících politických, hospodářských, sociálních a národnostních problémů země. Ve skutečnosti ale ústava na jedné straně dalekosáhle uvolňovala ruce armádě a policii jako ochráncům státu a socialistického pořádku, a tím posilovala odpor obyvatelstva, na druhé straně podpořila separatistické tendence v jednotlivých svazových republikách.

Další obrovské dílo „didaktického moralisty“ Kardelje, zákon „k asociované práci“, což byla v podstatě nová hospodářská ústava o 671 článku, byl přijat v roce 1976. Tento pokus o prosazení samosprávného institucionalismu s prvky „eurokomunismu“, jak si ho představovaly některé západoevropské komunistické strany, které se už dávno vzdaly představy o diktatuře proletariátu, se však nikdy, v důsledku až neuvěřitelné těžkopádnosti a nepraktičnosti, reálně neprosadil. Jak říká Pirjevec, Edvard Kardelj se prostě snažil nově číst Marxe a pokoušel „se řešit kvadraturu kruhu“, když chtěl kombinovat jugoslávský socialismus s konceptem pluralismu, ale ne pluralismu politického, nýbrž s pluralismem „samosprávných zájmů“. Pro Kardelje nebyl marxismus prioritně ideologií, ale vědou, s níž si hrál jako s milovaným dítětem. S jugoslávskou realitou to nemělo nic společného. Mohlo to být zajímavé pro západní pozorovatele a pro další socialistické země, které vězely v ještě horším marasmu než Jugoslávie, ale budoucnost to nebyla. Bylo jasné, že s Titovou érou skončí i éra experimentů, jak ji zachránit.

Tito také věděl, že bez jeho pevné ruky, charismatu, politické policie a neustálé snahy o rovnováhu mezi jednotlivými názorovými a národními proudy nemá strana, a tím i země, šanci na udržení jednoty. Zajímavé jsou popisy posledních let Titovy vlády: vládce správně předvídal problémy v Kosovu a nebezpečí pro jednotu státu spočívající v de facto konfederalizaci Jugoslávie. Navíc se začaly hromadit další problémy. Např. se aktivovali staří i noví „informbyrovcí“ (hlavně Černohorci) v žoldu Sovětského svazu. Ti získali vítr do plachet po roce 1968, kdy bylo potlačeno pražské jaro a sovětská KGB s nimi začala počítat pro případ Titova odchodu. Tito tedy musel v těchto letech bojovat nejen s prosovětskou pátou kolonou uvnitř země, ale také s odpůrci v Chorvatsku i dalších republikách. V polovině 70. let byla jugoslávská vězení již opět zaplněna politickými vězni. Před helsinskou konferencí o bezpečnosti a spolupráci v Evropě dostali narychlo amnestii.

Pozdní titovská Jugoslávie měla stále dvě tváře – na západ ukazovala, že se snaží být demokratická, a na východ pak okázale demonstrovala svoji připravenost bránit se Sovětům, kteří by ji chtěli zardousit. Pirjevcovo líčení této epochy je velmi atraktivní, byť je založeno především na memoárech, mj. v části týkající se dobových vztahů mezi SSSR a Jugoslavií. Např. při oficiální Brežněvově návštěvě Bělehradu v roce 1976 měl Tito několikrát ukázat svému hostu, kdo je a bude v Jugoslávii pánem. A to dokonce tak, že na něj měl křičet, že Brežněv „není v Československu a že on /Tito/ není Dubček“...

Následuje „exkurs“, kapitola o Titovi a jeho ženách „Tito und die Frauen“. Ta jasně ukazuje, že Josip Broz byl bonviván a člověk mnoha vášní, který miloval ženy jako „Sulejman Nádherný“, ale který se stal „Napoleonem, jehož Waterloo byla jeho manželská ložnice“. Tito se třikrát oženil a vedle řady milenek měl i dvě stálé partnerky, s nimiž žil v mimomanželském vztahu. Nejvíce prostoru je věnováno Titově poslední manželce, Jovance Budisavljević, „jugoslávské Xantipě“. Ta měla podle Pirjevce na Tita fatálně negativní vliv, zejména na vztahy ve vedení Svazu komunistů Jugoslávie a doslova zničila posledních dvacet let jeho života.

Závěrečná část Pirjevcovy práce, kapitola „1980“, se věnuje posledním měsícům Titova života a jeho politickému odkazu. Tito v posledních deseti letech života propadal nejen stále více nemocem, ale také kultu osobnosti, jenž měl i jisté faraónské prvky. Zbavil

se Jovanky, zbavoval se svých odpůrců i přátel, a nakonec zůstal víceméně sám. Ačkoliv je Pirjevec k Titovi velmi kritický, přesto mu v závěru knihy přiznává řadu zásluh. Bez Tita by národněosvobozenecký boj národů Jugoslávie probíhal určitě zcela jinak. Bez Tita by nebylo konfliktu se Stalinem, národy Jugoslávie by se pravděpodobně dostaly do stejné či podobné závislosti na SSSR jako jiné národy „sovětského bloku“. Bez Tita by nebylo širokého mezinárodního hnutí nezúčastněných zemí. Tito se též zasloužil o reformovaný socialismus s „lidskou tvář“, i když ho k tomu vedly či spíše donutily ekonomické a další politické důvody. Na druhou stranu, nikdo nemůže Titovi odpárat kruté vypořádávání se s politickými protivníky, za války i po ní.

Z titoismu dnes zůstala u mnohých jen nostalgická vzpomínka, symbolicky zhmotněná Titovou jachtou *Galeb*, ukotvenou v Rijece. Je to jachta, na níž maršál brázdil světové oceány a obrazně i moře přízně svého četného nadšeného publika. Samotného Tita připomíná po všech zemích bývalé Jugoslávie řada hmotných i nehmotných památek, které nenechávají zapomenout tohoto talentovaného vůdce, původem z malého městečka v chorvatském Záhoří. To vše jsou ve skutečnosti jen idoly, často více či méně falešné obrazy. Proto je kvalitní, odborná kniha o něm velkým přínosem pro poznání jeho skutečného odkazu.

O Titovi bylo v Jugoslávii a ve světě napsáno více než 100 knih. Lze souhlasit s Latinkou Perović, že Pirjevcova ohromná studie není jen další takovou knihou, že je „opravdu srovnatelná s těmi největšími světovými biografiemi. Dělá to z ní skutečnost, s jakou Pirjevec využil a interpretoval dostupné prameny, jeho moudrá rekonstrukce doby a politického prostoru, jež byly dány Titovi, respektive tehdejší jugoslávské komunistické elitě. Je to jeho analýza Titovy osobnosti, její ideové a psychologické struktury...“. Pirjevec pročetl během posledních desetiletí nejen tisíce stran těch nejzajímavějších archivních pramenů, prozkoumal reflexe Tita z pera jeho přátel, soupeřů, ale též nejtvrdší nepřátel. Proto je jeho kniha tak unikátní, tak plastická a čtivá.

Kniha o Titovi a jeho soudruzích má samozřejmě i jisté nedostatky, které je však možno přičíst i řadě podobných, takto úzce zaměřených biografií. Jen těžko jí budou moci porozumět nepoučení laici, některé kapitoly jsou naddimenzované, jiné překvapivě krátké, proto podřazení kapitol do pěti epoch v německém vydání je dle mého soudu rozumným krokem, které dává čtenáři větší přehled. Pirjevcova rozsáhlá monografie o Titovi a jugoslávské politické věrchušce se bude určitě číst lépe těm, kdo mají dobré znalosti jugoslávské historie, případně – ještě lépe – kdo četli některé dřívější Pirjevcovy knihy.

Pirjevec použil prakticky veškerou do doby vzniku knihy relevantní literaturu k tématu, jeho hlavní zásluhou je již výše zmíněná intenzivní práce s doposud neznámými nebo nevyužitými prameny. Zajímavý je také autorův důraz na oral history, především na memoáry blízkých Titových spolupracovníků, které – byť jsou zajímavé a cenné – nemohou být vždy brány za primární pramen. Lze nicméně předpokládat, že k osobnosti Tita a jugoslávského politického vedení bude možné najít řadu dalších pramenů především v doposud nevyužitých archivech komunistických stran jednotlivých zemí tzv. socialistického bloku.

Velkým přínosem knihy je její soustředění se na mezinárodní postavení titovské Jugoslávie, složité vztahy uvnitř jejího komunistického vedení, na celou novou vládnoucí

třídu s jejími chybami i zajímavostmi. Je to kniha nejen o maršálovi samém, ale šíře o fenoménu Josipa Broze Tita. Je jen škoda, že se Pirjevec více nevěnoval rozsáhlé činnosti protititovské opozice, která se usadila v řadě zemí „socialistického tábora“ (kromě SSSR, Rumunska a Bulharska také v Československu) a vedla odsud proti Titovi propagandistický stalinský boj i dlouho poté, co byl Stalin již dávno po smrti.²

V každém případě je Pirjevcova kniha průlomem, který si zaslouží pozornost každého historika, ale též poučeného laika, který se zajímá o dějiny Jugoslávie a jeho nejzajímavější a nejvýznamnější osobnost v historii 20. století. Není to jen „další nová kniha o Josipu Brozu Titovi“, ale nadlouho ta nejlepší kniha, na kterou bude možné dobře navazovat, pokud se objeví a budou zpracovány další prameny, které bezpochyby existují.

Jiří Kuděla

Emília HRABOVEC a kol.

Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda v Ríme (1963–2013)

Bratislava, Univerzita Komenského 2015, 357 s., ISBN 978-80-223-3922-3.

Naprosto jedinečná koncentrace církevních institucí v Římě je obecně známým faktem. Méně už se ví o vzniku, skladbě a pojetí „národních“ institucí – kostelů, kolejí, hospiců a dalších institucí, které po staletí vytvářejí živou spojnicí mezi centrem západního křesťanstva a jednotlivými zeměmi našeho civilizačního okruhu. I když některé z těchto institucí vznikly již ve středověku (jako dávno zaniklý český hospic z doby Karla IV.), velká část z nich se vytvořila teprve v 19. a 20. století.¹ Z této doby pochází již zaniklá kolej Bohemicum a na ni od roku 1929 navazující česká Papežská kolej Nepomucenum. O zpracování jejich dějin se postaral kolektiv vedený olomouckým církevním historikem Tomášem Parmou nejprve v italské a poté i v české verzi.² Kolektivní práce, která vyšla pod vedením bratislavské historičky a ředitelky Slovenského historického ústavu v Římě Emílie Hrabovec, se stává historiografickým protějškem věnovaným obdobné instituci, kterou si ve druhé polovině 20. století vytvořilo exilové duchovenstvo.

2 O protititovské opozici v Československu srovnej: Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ, *Z Praby proti Titovi! Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu*, Praha 2012.

1 Srov. mj. Luigi SALERNO, *Roma communis patria*, Bologna 1968; Mario ESCOBAR, *Le chiese sconosciute di Roma* (Quest'Italia. Collana di storia, arte e folklore, 125), Roma 1988; Peter RIETBERGEN, *Rome and the World – the World in Rome. The Politics of International Culture, 1911–2011*, Dordrecht 2012.

2 Tomáš PARMA (ed.), *Dal Bohemicum al Nepomuceno. La cultura ceca e la formazione sacerdotale in un contesto di scontri nazionalisti e di coesistenza*, Roma – Olomouc 2011; TÝŽ (ed.), *Česká kolej v Římě. Od Bohemica k Nepomucenu: 130 let existence české kulturní a vzdělávací instituce*, Kostelní Vydří 2014.

Kniha obsahuje – kromě edičního úvodu, příloh a rejstříku – patnáct kapitol, z nichž část má charakter vědeckých, část spíše vzpomínkových, subjektivně zabarvených textů. Obojí se dobře doplňují, neboť texty druhého typu mají značnou pramennou hodnotu. Platí to především o stati kardinála Jozefa Tomka, který pohledem účastníka vylíčil předpoklady a vznik Slovenského ústavu v roce 1963.³ Pohled „zevnitř“ reprezentuje mj. memoárová kapitola Michala Kani o životě v semináři či veršované vyznání saleziána Gorazda Zvonického.

Nejdůležitější studii, pojednávající o vývoji Slovenského ústavu v kontextu církevní politiky, napsala Emílie Hrabovec,⁴ která se při charakteristice tohoto „slovenského hlasu v Římě“ (s. 45) opřela o výsledky rozsáhlého archivního výzkumu. Autorka označila vztah k Římu a křesťanské víře za základní konstantu slovenských dějin a zdůraznila, že Slováci – na rozdíl od jiných národů – měli k papežství v uplynulých 1100 letech naprosto nekonfliktní vztah. Vznik a vývoj Slovenského ústavu zařadila do souvislosti se zahraniční politikou papežské kurie a vatikánsko-československých jednání, přičemž podrobila ostré kritice „pražský režim“, který se obával sepětí národních a náboženských zájmů Slováků a v tomto smyslu vyvíjel tlak na Svatou stolicí. Autorka věnuje pozornost také souvislosti mezi federalizací Československa a úsilím o vytvoření samostatné církevní provincie na Slovensku, což prezident Gustáv Husák údajně pokládal za završení emancipace Slovenska po roce 1968. Zabývá se specifickým postavením Slovenska mezi Prahou a Budapeští a zdůrazňuje silný vztah Jana Pavla II. k Slovensku. Všechna stručně nadhozená témata mají z pohledu historizace naplněných ambicí Slovenska svou relevanci a nepochybně zůstanou předmětem dalšího výzkumu rovněž v české a maďarské historiografii.

Další studie jsou zaměřeny k užší tematice spjaté se Slovenským ústavem v Římě, který se stal katolickým kulturním a vzdělávacím centrem, jež mělo sloužit náboženským potřebám Slováků v zahraničí, zejména v USA a Kanadě, a podle možností daných politickými poměry také na Slovensku. Pojednávají o duchovní službě pro zahraniční Slováky, o vydavatelské a překladatelské činnosti ústavu, o součinnosti s Vatikánským rozhlasem, o formační a pedagogické činnosti (zejména také v „Malém semináři“ – Slovenském gymnáziu Antona Bernoláka v Římě), o podílu slovenských saleziánů na pedagogické a ediční činnosti ústavu, o vztahu k liturgické reformě po Druhém vatikánském koncilu, o čelných osobnostech ústavu a o jeho vývoji po roce 1989. Dějin zahraniční politiky Československa se dotýká stať Pavla Jakubčina o snahách ovlivnit kuriální politiku vůči slovenským duchovním a o aktivitách komunistické Státní bezpečnosti.

Dokumentární příloha obsahuje 13 textů převážně normativní povahy – stanovy ústavu z let 1961 a 1998, stanovy Papežského slovenského kolegia z roku 1997, záznam o vysvěcení ústavního kostela, doklad o konspiraci Státní bezpečnosti proti jezuitovi Michalu Lackovi z roku 1972, seznam kněží, kteří od roku 1990 studovali v Římě a pobývali v ústavu, a oficiální korespondenci. Obrazová dokumentace ilustruje kromě vnitřního života ústavu především jeho kontakty s papežskou kurií.

3 Jozef TOMKO, *Zrod Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme*, recenzovaná kniha, s. 9–19.

4 Emília HRABOVEC, *Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda a Svätá stolica v cirkevnopolitickom kontexte*, recenzovaná kniha, s. 20–52.

Značná část pojednávané tematiky se týká dějin Československa v období 1948–1989. V některých případech zaznamenává také příležitostné kontakty s českým duchovenstvem, mj. s kardinálem Josefem Beranem v souvislosti se slavnostní mší, kterou sloužil papež Pavel VI. pro české a slovenské poutníky 14. února 1969 k uctění 1100. výročí úmrtí věrozvěsta Konstantina-Cyryla. Neméně důležité jsou však partie, které se zabývají vztahy mezi slovenským a českým duchovenstvem v samotném Římě.

Mezi iniciátory vzniku Slovenského ústavu patřili slovenští kněží, kteří v období po komunistickém převratu roku 1948 žili v Nepomucenu a studovali na Ateneu, pozdější papežské Lateránské univerzitě. Zatímco tamní čeští studenti bohosloví měli po přerušení oficiálních vztahů s Československem podporu od amerických krajanů, slovenští exiloví představitelé po roce 1945 odmítali podporovat slovenské bohoslovce v Nepomucenu, neboť tuto kolej pokládali za českou a vytýkali jí české vedení (ve skutečnosti byl tehdy rektorem Ital, kdežto Češi byli reprezentováni vicerektorem); dosáhli dílčího úspěchu, když byl vicerektorem-ekonomem jmenován Jozef Tomko (v této funkci zůstal v letech 1950–1965).

Slovenští duchovní působili nezávisle na českém kléru, mj. vydávali od roku 1952 měsíčník *Hlas z Ríma – mesačník Katolickej akcie Slovákov v exile* a od roku 1961 vědecké sborníky *Slovak Studies*. V roce 1955 bylo založeno Slovenské vydavateľstvo sv. Cyrila a Metoda v Ríme, které publikovalo náboženskou literaturu ve slovenštině. Nicméně za jeden z hlavních úkolů pokládali slovenští exiloví kněží oddělenou výchovu nových bohoslovců a od roku 1959 postupně krystalizovala představa o vybudování samostatného ústavu, který se měl nazývat Cyrillomethodianum a měl být otevřen k cyrilometodějskému výročí 1963. Začaly sbírky a Jozef Tomko při cestě za krajany do USA roku 1960 získal podporu papežské kurie; kardinál Giuseppe Pizzardo oslovil Sdružení slovenských katolíků v USA s poděkováním za pomoc slovenským bohoslovcům v Římě a s doporučením, aby napomohli ke zřízení malého slovenského semináře ve Věčném městě.

Jozef Tomko líčí „boj proti (slovenskému) ústavu“ a proti „slovenskému separatismu“ ze strany Čechů (s. 16–18), zejména vicerektora Nepomucena Josefa Bezdíčka jako téma, které se přenášelo i na úroveň vatikánského Státního sekretariátu a Kongregace pro semináře. Tam byla přirozeně snaha zažehnat rozkol v Nepomucenu, v němž zaujímal pozdější kardinál Tomko úlohu jednoho z vicerektorů. Pod neutrálním názvem Istituto dei Santi Cirillo e Metodio, který v oficiálních jednáních odsunul slovenský národní charakter této instituce do pozadí, bylo nakonec zřízení semináře schváleno v lednu 1961. Ústav, jehož prvním rektorem se stal kněz Štefan Nahálka, odchovanec Nepomucena, dostal za úkol péči o mladé bohoslovce, duchovní službu emigrantům, vydávání a distribuci náboženského tisku a službu poutníkům přicházejícím do Říma. V květnu 1963 vysvětil papež Jan XXIII. základní kámen budovy na Via Cassia, kde začal Slovenský ústav působit ještě téhož roku.

S odstupem pouhých 34 let od zahájení činnosti Nepomucena, které bylo za první Československé republiky určeno pro výchovu bohoslovců ze všech diecézí státu, ale fakticky zůstávalo českou kolejí, naplnili stejné ambice také Slováci. Na cestě k dosažení tohoto cíle se střetalo – a to i v církevním prostředí a v exilu – dvojí pojetí domovského státu (československé, nesené Čechy, a slovenské), což nemohlo zabránit prohlubující se emancipaci slovenského národa. Ústav pokládán za jednu z nejdůležitějších duchovních

institucí Slováků v zahraničí svým vývojem předstihl vytvoření samostatné Slovenské republiky, ale jistým podílem tomuto procesu též napomohl.

Texty shromážděné v publikaci se tak stávají příspěvkem k poznání méně známých aspektů církevních, politických a kulturních dějin Slováků a Čechů v uplynulých sedmdesáti letech. Zda je však zcela výstižné tvrzení editorky, že i po roce 1918 slovenský „národ žil bez slobody i vlastního štátu a pre svet neexistoval“ (s. 8), zodpoví teprve další – komparativně pojaté – historické bádání a uvažování.

Jaroslav Pánek

Peter BRANDT – Detlef LEHNERT (edd.)

Sozialdemokratische Regierungschefs in Deutschland und Österreich: 1918–1983

Bonn, Dietz 2017, 301 s., ISBN 978-3-8012-0495-2.

Svazek, vycházející z výsledků symposia konaného roku 2015, sleduje životní a politické osudy osmi sociálních demokratů/socialistů, kteří v období mezi koncem první světové války a počátkem 80. let stáli buď v čele Německé říše, Spolkové republiky Německo nebo Republiky Rakousko. K nim byl jako devátý připojen portrét „rudého cara z Pruska“, Otto Brauna. Ten byl v letech 1920–1932 sociálně demokratickým ministerským předsedou největší, nejlidnatější (60 % obyvatel Německa) a nejdůležitější – od polských k francouzským hranicím se rozprostírající – říšskoněmecké země.

Po krátkém úvodu z pera Detlefa Lehnerta následuje obecnější studie Bernda Brauna o úřadu říšského kancléře ve výmarské republice. Autor, který jako zvláštní případ nechává v úvahách stranou Friedricha Eberta, dochází k závěru, že tři sociálně demokratičtí kancléři výmarské doby – Philipp Scheidemann, Gustav Bauer a Hermann Müller nebyli méně schopní ani méně bezúhonní než jejich předchůdci za císařství nebo následníci ve výmarské republice. (Braun je tu profiluje vůči Franzi von Papen.) „Důvody, proč nevstoupili do dějin jako úspěšní, dlouho vládnoucí kancléři, spočívají v konstrukčních deficitech výmarské ústavy, v charakteru výmarského stranického systému, především však v krizově otřesené politické situaci, která konfrontovala první německou demokracii s problémy dosud nevídané velikosti“ (s. 46).

Řadu portrétů jednotlivých kancléřů zahajuje zdařile sumarizující studie Waltera Mühlhausena o specifickém případě Friedricha Eberta. Tato výrazná, v jádru odborářská osobnost je autorovi ústředním celoživotním tématem, jemuž věnoval nejen řadu opakovaně vydávaných delších i kratších biografí a speciálních studií, ale také edic.¹ Příspěvek, nazvaný „Od předsedy strany k říšskému prezidentství“, začíná rokem 1917, kdy se od SPD odštěpila levice – USPD. Sociální demokracii to sice oslabilo, Ebertovu

1 Walter MÜHLHAUSEN, *Friedrich Ebert 1871–1925. Reichspräsident der Weimarer Republik*, Bonn 2006; TÝŽ, *Friedrich Ebert. Sozialdemokrat und Staatsmann*, Leinfelden-Echterdingen 2008; TÝŽ, *Friedrich Ebert 1871–1925. A Social Democratic Statesman*, Bonn 2015; Walter MÜHLHAUSEN – Bernd BRAUN (edd.), *Friedrich Ebert und seine Familie. Private Briefe 1909–1924*, München 1992.

pozici v čele strany však posílilo a především tím radikálně vzrostla důvěryhodnost SPD jako potenciálního koaličního partnera pro buržoazní strany. Otevřelo to cestu pro demokratizaci vrchnostensky konstruované monarchie cestou reformem.²

Ebert vysvětloval své straně již v září 1918, že je zastáncem zachování – demokraticizované – monarchie jako nástroje zabránění revoluci, provedené po ruském způsobu. Obával se, že na konci prohrané války, ve chvíli bankrotu a chaosu, v němž hrozilo politické vakuum, by radikální, ústavně systémový převrat mohl dodatečně vyhrotit již tak komplikovanou situaci. „Říjnovými reformami demokratizovaná 'firma' měla zůstat zachována, ovšem s jiným knížetem v čele než se zbankrotovaným císařem – např. s princem Maxem Bádenským jako říšským regentem. Ebert byl přesvědčen o tom, že 'Německo není zralé pro republiku'“³ (s. 56) Proměnou říše v konstituční stát, odstoupením Viléma II. a převzetím úřadu říšského kancléře Ebertem 9. listopadu 1918 byly splněny klíčové požadavky SPD. Ebert prohlásil že „Německo dokonalo svoji revoluci“ (s. 57).

Scheidemannovo proklamování republiky 9. listopadu 1918 Eberta zaskočilo. Ostře tento krok kritizoval jako nedemokratický: o něčem takovém měl rozhodnout až nově volený parlament. Ebert tak vlastně kancléřoval jediný den, protože SPD a USPD už 10. 11. vytvořily paritně obsazenou radu lidových pověřenců. Ta měla působit jako správce konkursní podstaty starého režimu a politické moci. Skutečně také vyhlásila základní občanské a emancipační svobody a za prioritu prohlásila volby do demokratického národního parlamentu. Šestihlavé radní grémium mělo být jakýmsi „kolektivním kancléřem“. Ebert byl v jeho rámci ale *primus inter pares*, nadto jako jediný respektován nadále fungujícím dosavadním byrokratickým vládním aparátem.

Mühlhausen dodává, že Ebert zásadně odmítal jakékoliv ohrožení svobodných voleb. Když v lednu 1919 právě s touto intencí povstali radikálně levicoví Spartakovci, nechal je Ebert rozdrtit „železnou pěstí“ jako ohrožení cesty k demokracii. Za této situace pro něj bylo použití násilí proti násilníkům plně legitimní! (s. 60) Snad by toto aktuální historiografické nahlížení (opakovaně hláсанé též dalším „dvorním dějepiscem SPD“, Heinrichem Augustem Winklerem) na dobovou – ve jménu udržení sotva vylihlé demokracie proklamovanou – nutnost krvavého rozdrčení radikálně levicových pokusů o cíleně protidemokratický puč mohlo být inspirací i pro historiky, dodnes z těch či oněch nacionálních pozic kaceřující potlačení radikálně levicových vystoupení 4. března 1919 v českém a moravském pohraničí.

Jako prezident se mocensky zdatný, zájem a stabilitu státu před zájmem strany preferující Ebert podle autora vždy považoval za součást říšské vlády, nikoliv za jejího protihráče. Podřizoval se proto, byť i s nevolí až hořkostí, jejím rozhodnutím. Stalo se tak například v případě, kdy Walter Rathenau v dubnu 1922 dohodl smlouvu se sovětským Ruskem, která torpedovala Ebertovo dlouhodobé úsilí o dohodu se západními Spojenci,

2 Lehnert v úvodu (s. 15) hovoří o tom, že se za války „odborová organizace postupně stala nosným sloupem válečného hospodářství“, přičemž byly patrné pokusy, navázat na „válečný socialismus“ také koncepty plánovitého a zespolečenštěného hospodářství.

3 K Maxi Bádenskému srovnej nově: Lothar MACHTAN, *Prinz Max von Baden. Der letzte Kanzler des Kaisers. Eine Biographie*, Berlin 2013.

směřující ke snížení reparací a postupnému opětovnému začlenění Německa do kontextu plnoprávných evropských států. Ebert i přes svůj osobní zásadní, hluboce nacionální odpor k Versaillské smlouvě věřil v možnost dohody se západem. A setrval též na nezměněném – již v předvečer světové války vyhoceně nacionalistickém – stanovisku SPD, že „Německo sáhlo v srpnu 1914 po zbraních pouze k obraně ohrožené německé vlasti“ (s. 64, 66).

Christian Gellinek se s láskou, obdivem (a s nevraživostí vůči F. Ebertovi) ujal osobnosti Philippa Scheidemanna, něco přes čtyři měsíce ve Výmaru úřadujícího „říšského ministerského předsedy mezi ustavením Národního shromáždění a 'Versailles'“.⁴ Scheidemann byl vedle Eberta klíčovou osobností sociálně demokratického převzetí moci v dosavadní říši Hohenzollernů. Byl radikálnější (a to i vůči levicovým povstalcům, které nechal bez milosti masově likvidovat), ale také ještě německo-nacionálnější než první prezident republiky. Spolu se svým ministrem zahraničí, hrabětem Ulrichem von Brockdorff-Rantzau, se roku 1919 snažil – bez ohledu na reálné kontexty i pravděpodobné následky tohoto úsilí – dotlačit spojené západní mocnosti k podepsání pro Německo výhodného míru. Když tato ilusivní představa padla a hrozilo, že Spojenci vojensky vkročí do Německa, Scheidemann rezignoval, odešel z „velké politiky“ a do roku 1925 starostoval v hessenském Kasselu. Gellinek má pro něj plné pochopení a ostře kritizuje západní Spojence za jejich postoj k poraženému Německu. Pro vládní garnituru, která mírovou smlouvu nakonec podepsala (Gustav Bauer, Matthias Erzberger, Hermann Müller),⁵ mu zbývá jen pohrdání.⁶

Dlouholetý odborář Gustav Bauer zastával coby „říšský ministerský prezident“ funkci šéfa německé vlády jen od června 1919 do března 1920, kdy odstoupil v důsledku obvinění ze strany levice SPD i odborů, že nedokázal předejít a zabránit Kappovu puči. Tim B. Müller v Bauerově medailonu zdůrazňuje, že dobovou publicistikou stejně jako dnešními historiky nedoceněna, ba nepovšimnuta zůstává Bauerova velká, centralistická, na progresivním zdanění postavená daňová reforma, prosazená s cílem zajistit „daňovou spravedlnost“. Jejím prostřednictvím byla nastolena pevná báze moderní, celé Německo daňově sjednocující a hospodářskému vývoji oporu dlouhodobě poskytující fiskální politiky. Je ironií doby, že za hyperinflation byl tento moderní systém nesrovnatelně výhodnější pro velké subjekty, které své příjmy zdaňovaly až s odstupem, zatímco bezprostřední inflační tíže dolehla na běžnou populaci.

4 Autor, emeritus University of Florida, už před čtvrtstoletím napsal stručnou biografii svého hrdiny: Christian GELLINEK, *Philipp Scheidemann. Eine biographische Skizze*, Köln 1994.

5 Matthias Erzberger byl katolický (strana Centrum) ministr pro otázky dodržování příměří, který s vědomím, že po hrozně prohrané válce nutně přichází hrozný mír, vedl spolu s H. Müllerem závěrečná jednání ve Versailles a spolupodepsal mírovou smlouvu. Roku 1921 byl zastřelen ultrapravicovým teroristou. Poslední dekáda přinesla novou vlnu zájmu o tohoto muže, který za války prošel dramatickým vývojem od šéfa říšské zahraniční propagandy až k entusiastovi pro „porozumivý mír“. Srovnej: Christopher DOWE, *Matthias Erzberger. Ein Leben für die Demokratie*, Stuttgart 2011.

6 Je příznačné, že Gellinek například vůbec nebere na vědomí knihu, důkladně bez nacionálních emocí zkoumající dobovou realitu v širokém kontextu: Eberhard KOLB, *Der Frieden von Versailles*, München 2005 (srovnej moji recenzi, ČČH 106, 2008, s. 902–907). Gellinek ovšem alespoň na s. 88 cituje slavnou Erzbergerovu větu, že „kdo prohraje válku, prohraje i mír“.

Rainer Behring se v portrétu Hermanna Müllera pozastavuje nad skutečností, že tento muž (od roku 1906 člen vedení, v desetiletí 1919–1928 předseda SPD, 1920 a 1928–1930 říšský kancléř), který jako ministr zahraničí zkoncipoval a 23. července 1919 proklamoval demokratické principy německé zahraniční politiky, postavené na „mírovém revizionismu a dohodě s ostatními mocnostmi“⁷, byl v úsudku současníků dlouho nedoceněn, později vlastní stranou a ovšem historiky všech politických směrů (liberály, konzervativci, ale i sociálními demokraty) potrestán poměrně důsledným zapomením.⁸ Behring přitom připomíná záplavu nekrologů německého, ale také a zejména francouzského, britského a amerického tisku, který v březnu 1931 v předčasně zemřelém – nejen socialisty, ale i německými liberály a katolíky respektovaném – státníkovi viděl republikánsko-demokratického tvůrce německé prozápadní politiky.

Pro nás je podstatný autorův názor, že Müllerovo kancléřování v letech 1928–1930 nesmí být posuzováno zpětně jako již houstnoucí soumrak demokracie, nýbrž spíše na základě situace, která panovala v Německu až do roku 1929, tj. jako relativní stabilita, spojená s většinovým přesvědčením společnosti o překonání důsledků války a o výborných výhledech do budoucnosti. Vláda, vedená dobře spolupracujícím duem Müller – Stresemann (DVP), úspěšně minimalizovala finanční následky smlouvy z Versailles a proklamovala vůli k mírové spolupráci se západními mocnostmi. Reparace v té chvíli nepředstavovaly klíčový problém německé ekonomiky ani financí (s. 151)! Jako katastrofa se však ukázalo těžké onemocnění obou protagonistů těsně před počátkem světové krize v roce 1929 a brzká Stresemannova smrt. V této osobní situaci nebyl krajně vyčerpaný Müller schopen ostře vystoupit ani proti vládní protikrizové úsilí blokující politice prezidenta Říšské banky Hjalmara Schachta, ani (spolu s aktuálním vedením SPD) následně proti Brüningově vládě. Behring nicméně tvrdí, že řada Müllerových publicistických projevů z posledních měsíců jeho života svědčí o jeho pevném přesvědčení, že Německo přesto nadále zůstává demokratickou zemí s otevřenou šancí na vývoj k dobrému.

Německý politolog a historik idejí Richard Saage před nedávnem věnoval Karlu Rennerovi, státníkovi, který stál roku 1918 i 1945 opakovaně v čele právě vzniknuvší Rakouské republiky, obsáhlou biografii.⁹ V Rennerovi zasvěcené kapitole recenzované knihy pak nabízí (přinejmenším pro českého čtenáře do velké míry faktograficky překvapivý) souhrn klíčových momentů specifické kariéry tohoto rolnického synka z Dolních Dunajovic na Moravě. Renner se z nejhudších poměrů tvrdou prací a díky mimořádnému intelektu

7 Behring na s. 144n. připomíná, že Müllerova programní řeč samozřejmě vyšla v edici stenografických protokolů ústavodárného shromáždění, že ale tato koncepce německé zahraniční politiky je přesto přičítána Walteru Rathenauovi nebo až Gustavu Stresemannovi.

8 Je symptomatické, že k němu existuje pouze drobná knížka: Andrea HOFFEND, „*Mut zur Verantwortung*“ – Hermann Müller: Parteivorsitzender und Reichskanzler aus Mannheim (Kleine Schriften des Stadtarchivs Mannheim, Nr. 17), Mannheim 2001, resp. studie: Bernd BRAUN, *Die Reichskanzler der Weimarer Republik. Zwölf Lebensläufe in Bildern*, Düsseldorf 2011, s. 134–167.

9 Richard SAAGE, *Der erste Präsident. Karl Renner – eine politische Biografie*, Wien 2016. Srovnej polemickou práci z téhož roku: Siegfried NASKO, *Karl Renner. Zu Unrecht umstritten? Eine Wahrheitssuche*, Salzburg – Wien 2016.

vypracoval v právnícky vzdělaného odborníka sociální demokracie na národnostní a sociální otázky. Jeho vzestup do vedení strany nastal ale až v letech války, kde se Renner od roku 1915 profiloval jako zastánce smíru s občanskými stranami ve jménu společné podpory „obránné války“, přičemž doporučoval nevzdávat se možnosti anexí na východě říše. Proklínán levicí (Friedrich Adler) se do té míry sblížil s vedením státu, že dostal nabídku vstoupit do vlády. Vedení strany to neschválilo, Renner však nadále zůstal přesvědčeným (konstitučním) monarchistou.

Tomu, že se Renner i přes odpor levého křídla strany stal nejprve šéfem Státní rady, poté prvním kancléřem republiky, vděčil nejen své byrokratické nepostradatelnosti, ale hlavně nutnosti utvořit vládu spolu s křesťanskými socialisty a s německými nacionály. Pro ty byl jediným únosným reprezentantem sociální demokracie. On sám se s ideou republiky smířil hlavně pod podmínkou, že „proměna Rakouska v republiku je nutná, aby se toto mohlo stát součástí německé republiky“ (s. 192). Je Rennerovou nepochybnou zásluhou, že jím vedené, dominantně socialistické kabinety v letech 1918–1920 Rakousko stabilizovaly, prosadily rozhodující moc parlamentu a zabránily zleva i zprava hrozící občanské válce. Autor mj. soudí, že Hans Kelsen není skutečným autorem ústavy z roku 1920, nýbrž že ji pouze vypracoval podle Rennerových koncepčních zadání, a to s důrazem na vyváženost federativního a centralistického principu a s rozhodující mocí, trvale vloženou do rukou parlamentu Renner ovšem také zdatně zastupoval republiku na mírových jednáních v Saint Germain, kde dosáhl připojení jižních Korutan a dnešního Burgenlandu k republice, trpce však želel „ztráty Jižních Tyrol, Sudet a dalších německých oblastí na severu, východě i jihu republiky“ (s. 194).

Roku 1920 přešla sociální demokracie do opozice a Renner byl ve straně zastíněn Otto Bauerem. Zpět na výsluní se dostal roku 1931 jako prezident parlamentu. Tato fáze jeho kariéry však skončila katastrofou: Ve sporu o sankce proti stávkujícím dělníkům odstoupil (i s oběma svými zástupci) roku 1933 na protest z funkce, načež Dolfuš prohlásil parlament za blokový a za pomoci spolkového prezidenta Miklase vyhlásil klerofašistickou diktaturu. I s novou situací se Renner posléze dokázal vyrovnat. V dubnu 1938 v tisku pochválil „anšlus“ Rakouska k Třetí říši a nabídl novému, nacistickému primátoru Vídně Neubacherovi svoji podporu při propagaci referenda o připojení k „říši“. Dokonce nechal v tom duchu vytisknout plakáty, jejichž vylepení však nakonec nebylo povoleno (s. 206). Autor to vysvětluje tím, že Renner ještě neznal charakter nacistického režimu... K tomu, že Renner téhož roku vydal brožuru, v níž přivítal Mnichovskou smlouvu jako korekturu chyb ze Saint Germain, pak Saage říká, že se starý sociální demokrat nechal zmást Hitlerovou mírovou rétorikou... (s. 207).

Třetí návrat na výsluní se Rennerovi podařil ve věku 75 let, když sovětská armáda vstoupila 1. dubna 1945 do Gloggnitz v Dolních Rakousích, kde trávil svoji penzi. Renner kontaktoval Rudou armádu a byl konfrontován s překvapivou skutečností, že o něj ruští důstojníci takřka ihned projeví zájem. Byla mu zprostředkována Stalinova direktiva, že má být vnímán jako důvěryhodná osobnost, kterou bude sovětské velení podporovat při znovuvybudování demokratického řádu v Rakousku. To nebude Sovětský svaz anektovat, nýbrž osvobodí je od fašistické okupace (s. 199). Renner byl spolu s celou rodinou internován na zámku Einbüchl, odkud pak – po dohodě s ruskou generalitou – vydal řadu provolání k rakouskému lidu.

V doprovodu maršála Tolbuchina přijel Renner 19. dubna 1945 do Vídně. Tam mu byla přidělena vila, v níž pod jeho předsednictvím zástupci právě znovuzaložených stran (sociálních demokratů, lidovců a komunistů) uzavřeli dohodu o první poválečné – provizorní – vládě. Ta byla také 27. dubna uznána maršálem Tolbuchinem. Jedním z prvních opatření nové vlády bylo prohlášení o obnově rakouské státní příslušnosti s právním důsledkem, že „Rakušané... jako osvobozený národ musí jednat s říšskými Němci jako s nepřáteli“ (s. 201). Autorem nezmiňovanou konsekvencí tohoto postoje byl „odsun“ Němců z Rakouska, „zaplaveného cizinci (Čechoslováky a Jugoslávci), případně cizími dělníky“ (s. 201).

Renner se podle Saageho opřel o Stalina, kterého zásoboval „devótními dopisy, které šly daleko za povinné zdvořilostní floskule“.¹⁰ Proti ÖVP (ta ubránila před znárodněním velkostatky a činžovní domy) prosadil zestátnění těžkého, resp. širě klíčového průmyslu. S podporou Rusů a posléze i ostatních spojenců Renner zabránil separatistickým tendencím a dosáhl uznání své vlády jako celorakouské instituce. Při pohledu na poválečnou situaci ve střední Evropě lze prohlásit za typické, že Renner jako kancléř projevil krajní nezájem o rakouský odboj, který s argumentem, že nacismus mohl být poražen jen na frontách, paušálně prohlásil za nevýznamný, resp. odmítl se zabývat pomocí pro nacisty pronásledované socialistické a komunistické odbojáře. Ještě radikálnější negativní byl jeho postoj k přeživším holocaustu; odmítl (podle autora ovšem bez náznaku antisemitismu!) jakékoliv jejich odškodnění. (S tím kontrastoval jeho živý zájem o podporu účastníků socialistického povstání z roku 1934, s. 205). Saage přehledně přehledně vyčísľuje Rennerovy „pozoruhodné“ výkony za nacismu i za sovětské okupace a uzavírá studii s tím, že jednoznačně převažují jeho nezpochybnitelné zásluhy, jejichž výrazem pak byla Rennerova volba prvním prezidentem republiky v prosinci 1945.

Politicky poválečné období je v knize zastoupeno třemi biografiemi: Německo-norský historik Einhart Lorenz se po desetiletí věnoval Willy Brandtovi v jeho dlouholetém norském exilu i v kancléřské funkci.¹¹ V této knize podává pozoruhodnou skicu s těžištěm v hodnocení Brandtova ne právě úspěšného pokusu o uplatnění skandinávských zkušeností s argumentující a o celospolečenský konsens opřenu „integrativní demokracií“ po návratu v Německu. Letití funkcionáři SPD toužili po energickém a tvrdém, německo-nacionálním „vůdci“. Nemohli ale zavírat oči před opakovanými volebními úspěchy nadnárodně a koncepčně myslícího, rétoricky nedostižného a jak u běžných lidí, tak u většiny (zejména evropských) zahraničních partnerů dlouhodobě úspěšného předsedy strany a posléze kancléře. Vyčítali mu proto alespoň nedostatek energie a katastrofální nezájem o vnitřní politiku. Autor oproti tomu dokládá, že snad žádá z vlád „staré“ Spolkové republiky nepřipravila a neprosadila tolik podstatných sociálních i hospodářských reforem jako právě Brandtova.¹² Mocenské zájmy jednotlivců i seskupení ve vedení SPD byly však důležitější.

Velmi plasticky to Lorenz kreslí v kontextu s Brandtovým pádem. Ten roku 1974 zavinila „aféra Günter Guillaume“, to jest odhalení, že jeden z nejbližších kancléřových spolupracovníků je agentem východoněmecké Stasi. Odstoupil ale kancléř, a nikoliv za

10 Otištěny in: NASKO, *Karl Renner*, s. 148–153.

11 Nejnověji: Einhart LORENZ, *Willy Brandt: Deutscher – Europäer – Weltbürger*, Stuttgart 2012.

12 Srovnej: Bernd FAULENBACH, *Willy Brandt*, München 2013, s.13.

prověření jeho týmu zodpovědný ministr vnitra Genscher. Ten byl totiž potřeba k udržení vládní koalice. Klíčovým důvodem Brandtova pádu ale bylo předchozí podkopání jeho pozice (v době tvrdých dopadů první světové ropné krize) „demonstřací prostřednictvím blízkých spolustraníků“ (s. 241). Literatura charakterizuje tehdejší poměry ve vedení SPD jako „atmosféru kancléřovraždy, podvodu a zrady“. Brandt byl vrcholně úspěšnou volební kampaní roku 1972 (získal rekordních 45,6 % hlasů pro SPD při volební účasti 91 %) do té míry vyčerpán, že musel být hospitalizován a podrobil se též operaci hlasivek. Za této situace převzal jednání o sestavování koaliční vlády dlouholetý místopředseda, resp. v letech 1969–1983 předseda frakce SPD Herbert Wehner,¹³ který však někde „zapomněl“ Brandtem zpracované podklady (s. 240) a jednání s FDP pak nevedl zcela ve prospěch vlastní strany. Brandt se roku 1974 vyjádřil, že neví, zda pro jeho pád „byly horší metody jeho vlastní strany nebo případ Guillaume“ (s. 242).

Brilantní studie Olivera Rathkolba o Bruno Kreiskym, velkém, rakouskou denacifikací nedotčenou společností integrujícím a demokratizujícím kancléři, se také opírá o v podstatě celoživotní badatelské úsilí přední osobnosti rakouského výzkumu soudobých dějin.¹⁴ Kreisky, podobně jako Renner, stavěl svoji politiku s cíleným akcentem na často až nestydaté účelovosti. Činil tak navíc se zkušeností nacisty vězněného žida, jehož takřka celá rodina zahynula v holocaustu, ale vsadil ve své politické kariéře a speciálně v době kancléřství na nerušenou spolupráci s bývalými nacisty. V osmimilionové zemi, kde legitimaci NSDAP mělo na 800 000 lidí, totiž byly ohledy k přeživším holocaustu politicky málo oportunní. Rathkolb velmi vyváženě ukazuje stíny i světla famózní Kreiskyho éry a ukazuje koncepčnost a sociální zakotvenost jeho „rychlou modernizaci“ Rakouska.

Hartmut Soell, dlouholetý spolupracovník Helmuta Schmidta, poslanec spolkového sněmu a posléze historik, který napsal řadu prací o svém politickém mentoru a idolu, předložil kapitolu, zaměřenou na mezinárodní bezpečnostní a hospodářské aspekty kancléřování této ještě na počátku 21. století bezkonkurenčně nejpobulárnější německé veřejné osobnosti, politického myslitele a komentátora. Schmidt byl plně přesvědčen o nosnosti

13 Herbert Wehner byl v letech 1937–1941 členem moskevského ÚV KPD a v něm přívržencem Ulbrichtova a Pieckova křídla, vedle toho činným konfidentem NKVD, který přivedl na popraviště, resp. do gulagu desítky komunistických exulantů a jejich rodin. Srovnej: Reinhard MÜLLER, *Herbert Wehner. Moskau 1937*, Hamburg 2004; TÝŽ, *Die Akte Wehner. Moskau 1937 bis 1941*, Berlin 1993; TÝŽ, *Denunziation und Terror: Herbert Wehner im Moskauer Exil*, in: Jürgen Zarusky (ed.), *Stalin – eine Zwischenbilanz aus deutscher Sicht*. Neue Beiträge der Forschung, München 2006, s. 43–57. Wehner, od roku 1946 člen SPD, byl v letech 1966–1969 jako ministr pro všenněmecké otázky v blízkých vztazích s Waltrem Ulbrichtem a následně Erichem Honeckerem a zůstal s nimi v kontaktu i poté. Egon Bahr vyslovil podezření, že odstranění Brandta z kancléřského úřadu bylo Wehenrem dohodnuto na jeho cestách do NDR, kde – jak dokládají východoněmecké prameny – si Wehner na Brandta opakovaně stěžoval. Srovnej: Egon BAHR, *Das musst du erzählen. Erinnerungen an Willy Brandt*, Berlin 2013, s. 149–158, zejména s. 155. Hlavním tématem, na němž se shodoval Wehner i východoněmečtí soudruzi, byla nutnost udržet Německo rozdělené.

14 Připomeňme alespoň Rathkolbem připravenou rozsáhlou edici Kreiskyho vzpomínek: Bruno KREISKY, *Erinnerungen. Das Vermächtnis des Jahrhundertpolitikers*, Wien 2007.

konceptu otevřené společnosti (s. 295). Byl rozhodným Evropanem, který se ve světově krizových 70. letech účinně přičinil o udržení a posílení Evropského společenství. Velmi dobře věděl o poměrně snadné, v principu populistické manipulovatelnosti maloměstáků a vzdělanců, zaměstnaných „touhou po sociálním vzestupu a zároveň strachem ze sestupu“. Právě to předurčilo i předčasný konec jeho úspěšného kancléřování. Oslaben soustavnými útoky části stranických funkcionářů a masovým odporem mládežnické levice proti jeho souhlasu s „dvojitým rozhodnutím NATO“,¹⁵ tedy s odpovědí na rozmístění ruských raket SS 20 prostřednictvím jednak instalace amerických Pershingů a současně zahájením jednání o omezení počtu raket středního doletu v Evropě, nedokázal již roku 1982 zabránit přechodu Genscherovy FDP do Kohlova tábora CDU/CSU.

Pokusíme-li se shrnout podstatné momenty předloženého souboru portrétů klíčových německých a rakouských sociálních demokratů, pak pro první polovinu 20. století zaujme jejich přesvědčená podpora válečného úsilí centrálních mocností, německý nacionalismus (místy doplňovaný o silnější nebo slabší antisemitismus), antikomunismus, tradice autoritativního řízení strany i společnosti. Tři velké poválečné osobnosti (Brandt, Kreisky a Schmidt) se musely s touto tradicí a nelehkým dědictvím nadále vypořádávat. Pro všechny tři přitom hrálo klíčovou roli rozhodné a přitom pragmatické evropanství, mezinárodní kooperace, uvnitř společnosti pak hledání občansky založeného konsensu jako podmínky mnohostranné modernizace. A všichni tři kancléři při tom opakovaně naráželi na zásadní překážky nejen u pravicové politické konkurence, nýbrž – a možná nejbolestivěji – ve vlastní straně.

Jiří Pešek

Thomas PIKETTY

Kapitál v 21. století

(Překlad Jana Chartierová.)

Praha, Universum 2015, 663 s., ISBN 978-80-242-4870-7.

Kniha *Kapitál v 21. století* francouzského ekonoma Thomase Pikettyho vzbudila ihned po vydání obrovský ohlas (o jejím autorovi se ostatně hovoří jako o jednom z velkých inspirátorů politiky Baracka Obamy). Picketty se hlásí k modernímu marxismu a již sám název jeho knihy odkazuje na Marxe a naznačuje rozvíjení jeho díla. Podle názoru recenzenta byla tato ambice do značné míry skutečně naplněna, ať již v pozitivních či negativních ohledech.

Hlavním tématem knihy je otázka sociální nerovnosti a její (re)distribuce ve společnosti. Picketty na podkladě statistických a ekonomických pramenů demonstruje vývoj nerovnosti v 19. a 20. století. Analyzuje, jak začala od sedmdesátých let 20. století (po velké vlně majetkové nivelizace způsobené především dvěma světovými válkami) opětovně

15 Philipp GASSERT – Tim GEIGER – Hermann WENTKER (edd.), *Zweiter Kalter Krieg und Friedensbewegung. Der NATO-Doppelbeschluss in deutsch-deutscher und internationaler Perspektive*, München 2011.

narůstat a ve druhé dekádě 21. století podle jeho závěrů dosahuje již téměř krajních hodnot z období „belle Époque“ před první světovou válkou.

Kniha se obsahově člení do čtyř velkých částí. První z nich, s podtitulem „Důchod a kapitál“ se zabývá především vztahem mezi růstem ekonomiky (národní produkt) a kapitálu (ve formě důchodů, autorem používáno ve smyslu jakýchkoli příjmů). Autor dokládá, že pracovní důchody (tj. odměna za práci, včetně zisků z aktivní podnikatelské činnosti) rostou pomaleji než důchody kapitálové (tedy ty, pro jejichž dosažení již není třeba vyvíjet aktivní činnost), a to zejména v souvislosti s velmi pomalým, případně negativním populačním růstem v západním světě.

Druhá část knihy se zaměřuje na vývoj poměru mezi kapitálem a důchodem. Autor analyzuje jejich proměny v 19. a 20. století. Tedy především přechod od kapitálu prezentovaného převážně pozemkovým vlastnictvím přes kapitál uložený ve výrobních prostředcích a později v duševním vlastnictví až po finanční kapitál uložený v nejmodernějších investičních instrumentech. Rovněž se zabývá rozdíly mezi jednotlivými částmi světa, tedy sociální nerovností na globální úrovni. Klíčovou tezí je, že rozdíl mezi růstem produkce (v přepočtu na hlavu během 19. a 20. století dlouhodobě cca 2–3 % ročně) a důchody z kapitálu (dlouhodobě cca 3–6 % ročně, s. 237–238) vede automaticky k posilování role kapitálu v příjmech a tedy k narůstající nerovnosti. Dříve, během 19. a 20. století, byl tento „náskok“ kapitálových výnosů do jisté míry smazáván populačním přírůstkem (který zvyšoval celkový, tedy absolutní ekonomický růst). Populační růst se však zastavil a tak se logicky vrací doba kapitálu (s. 266).

Téma třetí části knihy shrnuje její podtitul „Struktura nerovnosti“. Zde se autor zabývá otázkou, jaká cesta ke zbohatnutí je jistější, zda dědictví (včetně věna atd.) či práce. Dochází k názoru, že zatímco pro 19. století to bylo typicky dědictví, ve 20. století, v němž došlo k prudkému zhroucení kapitálu (dvě světové války, velká hospodářská krize atd.), byla o něco jistější možností práce. Na přelomu 20. a 21. století se však tento poměr opět obrátil. V sociální struktuře společnosti se však v důsledku zmiňovaného výkyvu ve 20. století objevil nový fenomén, a to stabilní střední třída, kterou Piketty definuje taxativně jako 40 % obyvatel mezi 10 % nejbohatších a 50 % nejchudších (měřeno příjmy). Střední třída získávala v roce 2010 ve všech regionech západního světa cca 30–40 % celkových důchodů. Obecným trendem posledních několika dekád je však poměrně rychlý nárůst onoho podílu příjmů, které získává „nejvyšší třída“ (10 % nejbohatších čerpá 35 až 50 % důchodů) a v jejím rámci „dominantní třída“ (1 % nejbohatších získávajících 10–20 % důchodů). Dynamika tohoto trendu se navíc bude zvyšovat a pro velmi nerovnou společnost (kterou se podle autora stanou USA kolem roku 2030) budou tyto podíly přibližně následující: střední třída 25 %, nejvyšší třída 60 % (dominantní v jejím rámci 25%), nižší třída zbylých 15 % (s. 283). Autor navíc poukazuje na skutečnost, že fenomén „marnotratný syn“ (při budování velkého rodinného majetku se nakonec najde generace, která jmění „promrhá“, zchudne a tím sníží sociální nerovnost) pozbývá na síle díky stále důmyslnějším systémům finančních investic a diverzifikace přístupné naplno jen pro nejvyšší třídu.

Poslední část knihy se zabývá návrhy řešení, kterými jsou pro Pikettyho především: 1. intenzivnější budování sociálního státu (především ve formě dostupného kvalitního

vzdělání); 2. velmi progresivní daň z příjmů a velmi vysoká daň dědická (u velkých dědictví i 100 %); 3. zavedení světové daně z kapitálu, které by znemožnilo jeho přesouvání za účelem daňových úniků (resp. „optimalizací“).

Při hodnocení Pikettyho knihy je nutné hned v úvodu zopakovat, že jde o knihu typického moderního západního marxisty, a to se všemi silnými i slabými stránkami. Její nepochybnou předností je skutečně olbřímí výchozí soubor shromážděných dat. Ta autorovi umožňují provést opravdu detailní analýzu sociálního rozvrstvení a jeho proměn. Stejně tak pozitivní je cíl moderního marxismu, který se již nesoustřeďuje na třídní boj a společenské vlastnictví, ale snaží se postupovat důsledně v rámci politického systému liberální demokracie a tržní ekonomiky. A konečně silnou stránkou knihy je i její srozumitelnost pro čtenáře, kteří nejsou ekonomy. Velmi silné – a pro naši meritokraticky orientovanou společnost také velmi znepokojivé – je autorovo zjištění, že sociální prostupnost směrem do nejvyšší (natož pak do dominantní) třídy je velmi nízká a není a priori závislá na vzdělání, nýbrž na zděděném kapitálu z dřívějška, což souvisí mimo jiné s trendem nástupu pohádkově placených „supermanažerů“ od 80. let 20. století (s. 352–360).

Negativní stránky publikace vidí recenzent ve třech oblastech. První z nich je klasickou slabinou téměř všech marxistických teorií (včetně neomarxismu): Zatímco analýza minulého vývoje a současného stavu je mimořádně kvalitní (často dokonce brilantní, což platí přes drobné výhrady i pro Pikettyho), jejich představa změny neuspokojivého stavu společnosti je velmi mlhavá. To se týká jednak výsledného stavu – Piketty pouze mlhavě naznačuje, že cílem je dostat se zpět na úroveň nízké sociální nerovnosti, jaká panovala v západním světě v prvních dekádách druhé poloviny 20. století. Problematická jsou ale především navrhovaná řešení – typicky marxisticky ambiciózní (snad i megalomanská) a v důsledku toho fakticky nerealizovatelná. Tak např. 100 % dědická daň nad určitou výši pozůstalosti je zcela demotivující pro další ekonomickou činnost generace, která již této úrovni dosáhla – proč by měla dál hromadit majetek, např. realizováním nových podnikatelských projektů, pokud vše, co od té doby akumuluje, bude jejím potomkům vzato? Stejně tak enormní progresivní zdanění může být ve svém výsledku kontraproduktivní (Lafferova křivka).

Druhou zásadní slabinou je opět typický předpoklad moderního marxismu (ale nejen jeho), že totiž nástroje, které mohou fungovat v západním světě, bude možné nějak (jak?) aplikovat ve světě celém. Pikettymu slouží ke cti, že se „nezápadním“ světem zabývá, či se o to alespoň snaží – sám nicméně přiznává, že dat k důkladné analýze má k dispozici velmi málo (např. pro Afriku takřka žádná). Mnohem větším problémem je však možnost realizace autorem navrhovaných opatření. Ve světě liberálních demokracií si skutečně lze představit zavedení Pikettyem zmiňovaných opatření (část čtvrtá), a to případně i v důsledku širokého lidového tlaku. Na druhé straně obraz toho, jak se ruští, čínští, afričtí či asijské vůdcové/diktátoři a skupiny na ně navázané, vzdávají svého majetku, je v zásadě absurdní (natož pak v důsledku akce „zdola“, tedy nějaké formy lidového hnutí). Stejně je tomu i v otázce zavedení globální daně. Recenzent ostatně nemůže souhlasit ani s autorovou tezí, že nerovnost mezi státy a regiony je následkem prosazení se bezohledného západního kapitálu. Zde nepochybně existují další důležitější faktory, jako politická a ekonomická

nestabilita, neefektivita či faktická neexistence institucí, nepřehledné právní prostředí atd. Ty však Pikettymu buď unikají, nebo (a to spíše) je záměrně vynechává, případně zmiňuje pouze zcela na okraj.

A konečně je třeba dodat, že ani ona brilantní analýza vývoje sociální nerovnosti není zcela bez chyb. Piketty sice připouští, že jím uváděné údaje o příjmech/majetcích jsou před zdaněním (s. 288), nevyvozuje z toho však odpovídající závěry. V některých regionech západního světa totiž již dnes dosahuje progresivní zdanění velmi vysokých úrovní. Stejně tak autor do příjmů nižší třídy nepočítá nejrůznější dávky a podpory v rámci široce koncipovaných sociálních programů. Ty však u majetkově nejslabších vrstev tvoří často i více než polovinu jejich příjmů a financovány jsou především právě ze zdrojů získaných progresivním zdaněním. Piketty rovněž fakticky zcela ignoruje otázku dobročinnosti nejvyšší třídy, která na charitu často vydává velkou část svých příjmů (vyšší než odvádí na daních). Podle názoru recenzenta pomáhají všechny tyto opomenuté faktory ono „rozevírání sociálních nůžek“ přinejmenším zpomalit, pokud je nedokáží zcela vyvážit (to ukáže teprve dlouhodobý horizont).

Summa summarum: Knihu Thomase Pikettyho *Kapitál v 21. století* je nepochybně možné doporučit čtenářům zabývajícím se ekonomickými obory, stejně jako hospodářskými a sociálními dějinami, ale i problematikou politického myšlení. Obsahuje totiž řadu dosud nepublikovaných dat a na ně navázanou velmi podnětnou analýzu sociální nerovnosti v západním světě. Její závěry směřem do budoucna jsou však ukázkou instrumentů soudobého marxismu, které se vyznačují přexponovaností a v jejím důsledku obtížnou či téměř nemožnou realizovatelností. Rozhodně se však vyplatí pečlivě ji přečíst, protože některé dílčí části jsou vynikající a v některých závěrech (např. o potřebě kvalitnějšího vzdělání či o faktické velmi obtížné sociální prostupnosti směřem do horních 10 %) lze s autorem jistě souhlasit. Svým významem ji podle názoru recenzenta lze postavit po bok *Teorie spravedlnosti* Johna Rawlse či *Anarchie, státu a utopie* Roberta Nozicka.

Jan Slaviček

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Eduard MÜHLE

Breslau. Geschichte einer europäischen Metropole

Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag
2015, 387 s. s četnými černobílými
a 28 barevnými vyobr. v textu,
ISBN 978-3-412-50137-2.

V řadě „Kleine Stadgeschichte aus dem östlichen Europa“, která u nás nebyla ještě důrazněji připomenuta, zatím vyšly monografie o Rize, Tallinu, Mariboru a Pětikostelí. Nyní se objevil svazek z prostředí České koruny a to přímo z centra její „Perly“, jak tento název zpoučarizovala nedávná výstava. Není to dlouhodeché čtení, ale svižné a *sine ira et studio* napsaná populárně vědecká kniha, která nicméně po první informaci vede dále a má i poměrně rozsáhlý (padesátistránkový) poznámkový aparát. Chybí však seznam literatury, na který je dnešní zhýčkaný čtenář už zvyklý, neboť na první pohled zpravidla umožňuje udělat si základní představu o autorových východiscích.

Již pouhé prolistování knihy jasně ukazuje na skutečnost, že autor je plně práv svému několikaletému ředitelování v Německém historickém ústavu ve Varšavě. Jinými slovy, že reflektuje i rozsáhlou literaturu polskou zejména poválečných let. Zcela zkrátka sice nepřišla ani česká literatura, přesto ale je třeba považovat ji za zřetelně poddimenzovanou, i když v tomto rozsahu knihy je to do značné míry omluvitelné. Ale nelíbí se ani poněkud iritující formální nešvar

při citacích knih, které se objevily po často mnoha desetiletích v reprintu a jsou citovány, jakoby tu šlo o rok jejich vydání a tudíž jako by reflektovaly bádání do udaného data (Gerhard Pfeiffer).

Podstatný je ovšem duch knihy a do jisté míry i autorova interpretace, která vzácně ctí fakta. Tak zejména mám na mysli kapitolu o nacistické epoše a druhé světové válce, kde se dovídáme i o aktivním ničení města nacistickou správou během jeho obléhání. V této kapitole se historik setkává velmi vítaně i s mimořádně kritickým biogramem významného sice nestranického, ale výrazně aktivistického vřatislavského historika (a především medievisty), tamního profesora a pozdějšího freiburského ordináře (a libereckého rodáka) Hermanna Aubina (1885–1969).¹

Kniha působí vyváženým dojmem. Je rozčleněna nejen věcně, ale i chronologicky. Přihlíží tak k jednotlivým fenoménům městského vnitřního života, ale stejně tak reflektuje i jeho vřazování navenek v rámci Dolního Slezska a posléze v širším kontextu mohutněního a posléze dominantního pruského státu. Práce je členěna do deseti

1 Autor vychází ze svých obsáhlých výzkumů o tomto výrazném představiteli německého „Ostforschung“. Srovnej: Eduard MÜHLE, *Für Volk und deutschen Osten. Der Historiker Hermann Aubin und die deutsche Ostforschung*, Düsseldorf 2005, kde na s. 625 autor charakterizuje Aubina jako „affirmativ-kollaborativ“. Srovnej též: TÝŽ (ed.), *Briefe des Ostforschers Hermann Aubin aus den Jahren 1910 – 1968*, Marburg 2008.

kapitol od raného středověku až po rozvoj postsocialistického velkoměsta a rodícího se povědomí identifikace obyvatel s jejich městem v současnosti. První tři kapitoly s třetinovým podílem rozsahu sahají do roku 1520, poslední tři pak se sedmdesáti stránkami se zabývají dobou od Hitlerova nástupu do současnosti až k výstavbě tamní „sky tower“. Nás pochopitelně zaujímá zejména kapitola třetí od data přechodu Slezska pod vládu České koruny v roce 1330, která je příhodně označena jako vrcholná doba patricijského obchodního centra, a kde je zdůrazňována klíčová role Karla IV. pro jeho rozvoj.

Oddělený osobní a místní rejstřík jsou na předním a zadním předešlí doprovázeny orientačními plány středověkého a novověkého města. Bez nadsázky platí, že kniha se nejen dobře čte, ale současně i neméně dobře zprostředkovává – pokud na relativně omezeném rozsahu vůbec možno – informace o často turbulentních dějinách města, jež ve středověku a raném novověku bylo tak úzce spojeno s našimi dějinami.

Ivan Hlaváček

František KUBŮ – Petr ZAVŘEL

Zlatá stezka. Historický a archeologický výzkum významné středověké obchodní cesty, I–IV

České Budějovice – Prachatic, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích – Prachatické muzeum 2007, 2007, 2009, 2015; 190 + 230 + 263 + 670 s.; ISBN 978-80-86260-62-4, 978-80-86260-82-2, 978-80-87311-06-6, 978-80-87421-21-5.

Historicko-vlastivědná práce si může klást úkoly, které ve svých výsledcích daleko přesahují hranice jednoho regionu a které

mohou mít značný dosah při poznávání dějin mezinárodních vztahů. Badatelská iniciativa a dlouholetá práce na tématu přivedla dva jihočeské vědce – prachatického historika medievistického zaměření Františka Kubů a českobudějovického archeologa Petra Zavřela k završení díla o bezmála 1400 stranách, které podává komplexní dokumentaci a interpretaci jedné z nejvýznamnějších dopravních spojnic mezi českými a německými zeměmi.

O významu Zlaté stezky pro dopravu zboží, zejména soli, pocházející ze Solnohradska, ale také pro cestování lidí a přesuny vojsk mezi německým Podunajím a českými zeměmi nebylo v historické literatuře pochyb; zůstávala však nezodpovězena otázka, kudy přesně tato obchodní cesta mezi Prachaticemi a Pasovem vedla. Tématu se hned po otevření hranic v roce 1990 chopili oba autoři díla a za podpory několika dalších archeologů mu věnovali víc než dvě desetiletí života. Nejen archivním bádáním, jak tomu bylo dříve, ale i terénním výzkumem, měřením a snímkováním postupně dospěli k přesné rekonstrukci jednak hlavní trasy z Prachatic k státní hranici (I. díl) a od státní hranice do Pasova (IV. díl), jednak západněji položených úseků vycházejících z Vimperka (II. díl) a z Kašperských Hor (III. díl) k hranici.

Autorská dvojice zpřístupnila a vyhodnotila veškerou ikonografickou a kartografickou dokumentaci, stejně jako výsledky geodetického zaměření pozůstatků Zlaté stezky na českém území a pokročilého airbornescanningového snímkování na bavorském teritoriu. Vlastní výklad sleduje vývoj této komunikace od pravěku do současnosti, se zvláštním zaměřením na dobu nejintenzivnější soumarské přepravy zboží ve 13. a 14. a poté v 16. století. Promyšle-

ná struktura jednotlivých svazků je založena na kritickém vyhodnocení pramenů a literatury (s podrobnou bibliografií), na výkladu o zvolené metodě výzkumu, přehledném pojednání o komunikačním systému Zlaté stezky a na podrobném popisu jejího průběhu šumavskou krajinou (s vystižením jednotlivých měst, vesnic a osad, opevnění, mostů, mlýnů a dalších terénních pozůstatků.). Vše je doplněno dobovými vyobrazeními, fotografickým zachycením současného stavu a kartografickým zpracováním. Rychlou orientaci v místních názvech usnadňují topografické rejstříky česko-německý a německo-český. Shromážděná dokumentace je natolik rozsáhlá, že se vhodným doplňkem a zároveň populárním úvodem k ní stává nově vydaný překlad souhrnné knížky o Zlaté stezce, kterou napsal už v roce 1976 a nově ji přepracoval (1993) přední německý znalec této problematiky Paul Praxl (*Zlatá stezka*, Prachatice, Město Prachatice 2016, 112 s.).

K vydání finančně náročné tetralogie se spojilo několik institucí (okresní Prachatické muzeum, krajské Jihočeské muzeum, Jihočeská univerzita, přispěl rovněž Jihočeský kraj), což umožnilo vytisknout celý soubor ve sličné podobě a se stovkami kvalitně reprodukováných barevných a černobílých dokumentárních fotografií, kreseb a plánů. Jelikož jde o společné česko-německé téma, Spolek pro vlastivědná bádání ve východním Bavorsku v Pasově zveřejnil ve spolupráci s jihočeskými institucemi celé dílo rovněž v paralelním německém znění (*Der Goldene Steig. Historische und archäologische Erforschung eines bedeutenden mittelalterlichen Handelsweges* I–IV, Passau, Verein für Ostbairische Heimatforschung 2001–2013), což práci otvírá cestu nejen do Bavorska, ale i dále do západní Evropy.

Výrazem vděčnosti za tuto vstřícnost se stalo připsání čtvrtého, nejrozsáhlejšího svazku bavorským kolegům ze Spolku pro vlastivědná bádání a z Pasovské univerzity. Tetralogie Františka Kubů a Petra Zavřela se tak stala nejen příkladnou ukázkou výzkumu v oblasti historické geografie, archeologie a hospodářských dějin, ale také dokladem účinné přátelské spolupráce českých a německých vědců.

Jaroslav Pánek

Jaromír LINDA

Soupis rukopisů Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje 3

Praha, KLP – Koniasch Latin Press 2016, XIII + 402 s. + 16 s. barevných příloh, ISBN 978-80-87773-35-2.

Nejen Praha, Brno, Olomouc, Vyšší Brod a Nelahozeves se mohou chlubit svými rukopisnými poklady. I když za touto „velkou pětkou“ zůstává velký odstup, přesto nelze podceňovat ani ostatní lokality, i když jejich význam zpravidla nepřekračuje regionální rozměry. Máme-li dnes díky aktivitě Komise pro soupis a studium rukopisů už rámcový celkový přehled, přesto zůstávají detailní katalogy nevyhnutelnou povinností správců těchto souborů. Tuto povinnost vzali vážně také v Plzni, kde se nacházejí tři z tohoto hlediska zaznamenání hodné instituce. Jde o Městský archiv, Knihovnu Západočeského muzea a zejména o Studijní a vědeckou knihovnu Plzeňského kraje. I zde se ujal příslušné práce kvalifikovaným způsobem autor už dřívějších soupisů jak muzeálních, tak této knihovny Jaromír Linda. Ten referovaným třetím svazkem uzavřel zevrubnou evidenci rukopisného kodexového materiálu literární povahy (předchozí

svazky vyšly v letech 2004 a 2010). Tentokrát jde o celkem 292 čísel z 16 institucí různé povahy. Jde o knihovny – resp. o jejich torza – osmi institucí církevních, u zbytku jde o různorodé instituce světské; tak zejména tři muzeí, plzeňského gymnázia, o knihovnu Čiperovu (tu jde o veřejnou knihovnu, která nese jméno významného regionálního pracovníka) a Lábkovu. Hovoří-li se o knihovně Kruliše-Randy, třeba hned říci, že tu jde jen o pět rukopisů novověkých cizího původu a o jeden kodex z 15. století s různými sermones (č. 206). Značná část jeho knihovny s řadou významných rukopisů původně z mikulovské knihovny ditrichštejnské je totiž uložena v pražské Knihovně Národního muzea, kde se jí nedávno dostalo znamenitého edičního zpřístupnění Michalem Dragounem (Praha 2011). Pokud jde o knihovny církevní, je třeba konstatovat, že tu jde o nevýznamné regionální konventy novověkého původu, takže se nelze divit, že jejich obsah je úzce dobově náboženský, eventuelně v nich přicházejí i katalogy (opět nevýznamné) jejich knihoven či některé rukopisy hospodářské povahy. Ale Linda seznámenal také různé autobiografické zápisky regionálního až lokálního charakteru nejen západo- resp. jihočeského, ale i zahraničního – německého. Atraktivní je zejména obrazový materiál, zpřístupňující i dokumentaci stavitelských artefaktů.

V soupise jsou evidovány i dva další pozdně středověké rukopisy, oba z konventu horskovskýnských kapucínů. Protože tento konvent byl ale založen až v polovině 16. století, je nepochybné, že jsou to rukopisy cizí provenience. V prvním případě asi vzhledem k tomu, že jde o postilu Matouše z Krakova, zřejmě české, v druhém případě se pisář hlásí do Merseburku. A ještě třeba zmínit č. 228, kde jde o fragmenty biblického tex-

tu, údajně italského původu. Šestnáctému století Linda přiřkl celkem jedenáct rukopisů. Více než dvě stě zbývajících se poměrně rovnoměrně řadí k následným dvěma stěletím, zatím co počet dokladů století dvacátého výrazně klesá.

Vlastnímu katalogu předchází stručná orientační črta (s. IX–XII) ředitelky knihovny Marie Hálové, která podává historii vzniku a růstu knihovny a ovšem i současný stav restitučních požadavků, částečně řešených formou deposit. Ty však neměly vliv na vlastní katalog. Ten doprovázejí velmi zevrubné specializované rejstříky (mj. písma, užitých jazyků, písarů, umělecko-historický či chronologický), které dávají dobrou představu o obsahu knihy, a které splňují všechny možné (a chtělo by se říci i nemožné) uživatelské požadavky. Že ve jmenném a věcném rejstříku je klášter v Admontu zařazen do Německa, je přehlednutí, protože jinde je lokalizován správně. Potěšitelně překvapuje, že poměrně hojně je v evidovaných rukopisech zastoupena čeština. K oběma předchozím svazkům už stačí říci jen tolik, že jejich obsah, časový rozsah i struktura popisovaných fondů/sbírek jsou zhruba totožné.

Ivan Hlaváček

Středověk

Linda DOHMEN

Die Ursache allen Übels. Untersuchungen zu den Unzuchtsvorwürfen gegen die Gemahlinnen der Karolinger

(= Mittelalter-Forschungen, Bd. 53)

Ostfildern, Thorbecke Verlag 2017, 616 s., ISBN 978-3-7995-4373-6.

Nelze začít jinak než říci, že jde o *Alles Menschliche*. Jinými slovy platí, že je to

téma, které prochází dějinami a způsobu je ne-li otřesy, tedy zcela jistě problémy ve všech epochách a všech vrstvách společnosti. Ne ve všech je to ale vidět tak, jako ve vrstvách nejvyšších. Přitom je ale třeba zdůraznit slovo „výčitky“, které je ovšem možno nahradit i silnějším výrazem: výtky či dokonce obžaloba. To, že se častěji obracely proti ženám, je pochopitelné, protože impuls zpravidla vycházel od toho silnějšího a tím byl zpravidla muž. *Quod licet Iovi* nebylo dopřáno ženě, pokud nebyla zrovna Matyldou Toskánskou... Že za podobnou předhůzkou zdaleka ne vždy byla realita, ale často jen politicky motivovaný kalkul, rozumí se skoro samo sebou.

Autorka, která působí na univerzitě v Bonnu, si vzala doslova pod drobnohled období Karlovců, aby po metodických úvodních úvahách podrobila detailnímu zkoumání několik exemplárních případů, kdy se tehdejší „velká politika“ proplétala s velmi osobními mikrohistoriemi. Ty se ovšem příliš často prolínaly s intrikami, které od nich vždy nelze zřetelně oddělit. Na to vše jsou prameny příliš skoupé a – protože jde většinově o prameny vyprávěcí – jsou zatíženy stranicstvím, jehož míru bývá těžko stanovit. Naše vhledy jsou proto více než relativní.

Pohlédneme-li však na impozantní svazek Lindy Dohmenové, získáváme dojem, že autorka učinila maximálně možné. A to tím spíše, že dnes máme k dispozici často jen slabé nitky vzájemných vztahů jednotlivých aktérů. Ty jsou limitovány ještě jednou skutečností, že totiž v důsledku mezer v pramenech nejsou ani zdaleka vždy dostatečně vyjasněny ani vztahy genealogické, často pro další analýzy podstatné. Už první dojem z četby vede ovšem k přesvědčení, že Dohmenová postupovala nejen s udivující znalostí pramenů a ovšem i literatury, je-

jichž seznam zabírá takřka devadesát petiových stran, ale i s velkými kombinačními schopnostmi. Než se ovšem dostala ke konkrétním pěti případům, podrobila analýze „klasické“ královské manželství a nároky, které na ně byly vznášeny. A které ovšem *mutatis mutandis* platí v podstatě o takřka všech těchto svazcích a jejich předpokladech, protože „panovník byl stát“. A co bylo dobré pro něj, bylo dobré i pro jeho říši. Tím není ovšem řečeno, že nemohly odeznít případy, kdy došlo k souzvuку onoho „státotvorného“ a osobního.

Ale obraťme pozornost ke konkrétním případům, jež jsou hlavní náplní autorčina zájmu. Jsou to v letmém výčtu následující kauzy: syn Karla Velikého Ludvík Zbožný († 840) a jeho manželka Judita. Druhorozený syn Lothara I. Lothar II. († 869) a dvě o něj soupeřící ženy: Theutberga a Waldrada, nejmladší syn Ludvíka Němce Karla III. Tlustý († 888) a Richardis, Karlův nástupce Arnulf Korutanský († 899) a Uta a posléze předposlední už západofrancký Karlovec Lothar († 986) a Emma, kde byl ve hře dokonce čelný představitel říšského episkopátu. V návazné systematicko-analytické části se autorka pokouší o shrnutí a charakteristiku nejen jednotlivých panovníků, ale také jejich zákonných i nemanželských partnerů. Pasáž uzavírá obecná úvaha o tomto druhu konfliktů – smilstev a jejich právním řešení. Autorka ale upozorňuje i na další případy, o nichž zůstala v pramenech povědomost. Nepochybně ovšem existovala i řada manželství, pro která podobná svědectví neexistují. Není ale třeba mít hned po ruce další známý výrok o tom, že *quod non est in actis, non est in mundo*.

Ivan Hlaváček

Amolo von Lyon, Liber de perfidia Iudeorum

Herausgegeben und übersetzt von
Cornelia Herbers-Rauhut
(= Monumenta Germaniae Historica –
Quellen zur Geistesgeschichte des
Mittelalters 29)
Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2017,
CLXIII + 142 s.,
ISBN 978-3-447-10752-5.

Téma debat o údajné židovské bezbožnosti je – přes dvanáct set let, která nás od vzniku tohoto traktátu dělí – bohužel stále aktuální, dokonce v ještě širším kontextu. I když tu jde o polemiku věroučnou, která byla uzavřena do úzkého kruhu církevních intelektuálů, jak naznačuje skutečnost, že jsou k dispozici toliko dva doklady ještě z raného středověku. Ovšem tato okolnost je ošidná, protože jednak jsou rukopisy přece jen dochovány poněkud s časovým odstupem, nadto nepochybně mimo vlastní lyonské prostředí. Oba rukopisy jsou nicméně považovány za textově sobě blízké. Snad by ještě bylo stálo za zmínku konstatovat takovou či onakou situaci pokud jde o jejich výskyt v středověkých knihovních soupisech. Nicméně podhoubí tenoru tohoto traktátu bylo nepochybně výrazně širší a zasahovalo i kruhy mimo úzkou lyonskou církevní hierarchii.

Termín *perfidia* editorka překládá jako *Unglauben*, tedy snad nejlépe česky *bezbožnost*. Za autora traktátu je většinou badatelů považován lyonský arcibiskup Amolo (Amulo), 841–852. Děje se tak ovšem s rezervou, protože za jeho spiritus agens je považován lyonský jáhen Florus, autor řady teologických děl. Někdy také bývá traktát připisován i Hrabanu Maurovi. V oktávovém formátu vydá zhruba 60 stran (formou apertury je podán současně i německý překlad).

Autorka a editorka i překladatelka v jedné osobě konstatuje, že Amolo nepatří do první řady mužů karolinské renesance. A opravdu: ani Lexikon des Mittelalters, ani Franz Brunhölzl ve svých *Dějínách středověké literatury* jej neuvádějí vůbec. Max Manitius pak ve svém opus magnum tak činí jen ve zcela okrajové souvislosti s jinými významnými Lyonany té doby, zejména zmíněným již jáhnem Florem, jehož konkrétní literární činnost ale prakticky nezmiňuje. Lze tedy říci, že předložená práce svým způsobem vrací do raně středověké literatury a současně i do nikdy nekončící polemiky s judaismem traktát, který si činí oprávněný nárok na naši pozornost. K německému překladu stačí na tomto místě uvést pouze tolik, že se čte plynule a k sledování originálního textu tak výrazně přispívá.

Rozsáhlý úvod naznačuje, že autorka si dala mimořádnou práci, a to nejen pokud jde o rekonstrukci (spolu)účasti výše zmíněného Flora, ale zejména především ve vysledování předloh textu. Mezi nimi převládají texty právnícké (v tom i řada koncílů 6. století). Herbers-Rauhutová neopominula ani texty hebrejské, proti nimž se traktát obrací. Autorka konstatuje, že se tak děje (až na výjimky) nekonfrontačním způsobem. Snad je tu možno upozornit na důvody, jež vedly ke vzniku traktátu. Herbers-Rauhutová uvádí, že vedle důvodů věroučných hrála roli skutečnost, že vztahy mezi lyonským klérem a tamní poměrně významnou židovskou obcí byly napjaté. Mohly tedy být ve hře i důvody hospodářské. V tomto smyslu má traktát i svůj obecnější význam. Knihu uzavírá rejstřík pečlivě dohledaných citátů a rejstřík jmen a věcí, které se ale týkají pouze edice samotné. Po práci Evy Haverkampové (viz ČČH 105, 2007, s. 471n.) jde o další, MGH edičně zpřístupněný, dů-

ležitý příspěvek k judaistické problematice ve středověké Evropě.

Ivan Hlaváček

Horst FUHRMANN

Papst Gregor VII. und das Zeitalter der Reform. Annäherung an eine europäische Wende. Ausgewählte Aufsätze

(= Schriften der Monumenta Germaniae Historica 72)

Hg. von Martina Hartmann unter Mitarbeit von Anna Claudia Nierhoff und Detlev Jasper.

Harrassowitz, Wiesbaden 2016,

586 s. + 10 barevných foto,

ISBN 978-3-447-10162-2.

Horst Fuhrmann († 2011) patřil k předním evropským medievistům nejen svým literárním dílem, ale i organizační činností (dlouhá léta prezident MGH, prezident Bavorské akademie věd atd.). Jeho hlavním pracovním polem byla široce chápáná církevní historie zejména vrcholného středověku. Vedle velkých monografií, zejména jde o jeho třísvazkový opus o pseudoisidorových falzech s rozsáhlou, obecně koncipovanou kapitolou o středověkém pojmání falz jako takových (takřka 1200 stran!), lze napočítat více než 150 vědeckých rozprav, ale i o opětovně vydávané a překládané práce popularizační (do češtiny, italštiny ale i do korejštiny!). Ostatně o tom svědčí i závěrem sborníku podaná bibliografie, která bohužel u knižních prací neuvádí stránkový rozsah. Z široké nabídky rozptýlených článků kniha podává pod hlavním názvem papeže Řehoře VII. jako „hybatele dějin“ 28 rozprav, které ovšem svým záběrem časový rozsah uvedený v titulu značně přesahují. Fuhrmann totiž často i v zdánlivě úzce

speciální stati postihuje obecnější tendence, ať jde o proslulý *dictatus papae* Řehoře VII. či o řadu statí ohledně Řehořových představ o papežské supremacii (tak zejména „*Der wahre Kaiser ist der Papst*“. *Von der irdischen Gewalt im Mittelalter*). A ovšem jde také o různé další aspekty sporu o investituru. V prvním oddělení, které se nazývá *Beiträge zu Gregor VII., zu Geist und Gestalt der Reform*, se setkáváme ovšem vedle již zmíněných statí také s příspěvky směřujícími výrazně do problematiky z církevního práva v kontextu s historickými problémy. Tu bych rád upozornil na jeho přednášku přednesenou v Göttingách, o svatosti papežů v pramenech kuriálního charakteru. A konečně tu není možno aspoň slovem nevzpomenout několika detailních interpretací konkrétních pramenů resp. polemik, které byly vedeny v Řehořově době o interpretaci některých současných pramenů. To se týká zejména „oběžníku“ kardinála Oty z Ostie v souvislosti s „učeným hádáním“ stoupenců s protivníky Řehoře VII. v Gerstungen v r. 1085 či životopisu Manegolda z Lautenbachu nebo jeho názorů na „suverenitu lidu“. Tu je potřebí upozornit na nepříjemnost, kterou způsobila zřejmě přílišná důvěra v moderní techniku převodu textu z původních předloh (scan?). V úvodní poznámce původního znění této stati (s. 209) se totiž praví, že šlo u důležité téma (*wichtig*) pro církevní dějiny, leč překvapivě čteme *nichtig*. První oddělení končí interpretací bajky původem z 11. století o manželkách farářů, které nebyly v Řehořově době ničím pohoršlivým (vzpomeňme na našeho Kosmu).

I když jsme viděli, že i v první partii byly některé pramenovědné stati, v druhé je na ně položen důraz: *Beiträge zur Quellenkunde und zum Quellenverständnis der Reformzeit*.

Týká se to jak pramenů diplomatických, tak právních, ale ovšem rovněž vyprávěcích. Nemá na tomto místě smysl jít do detailů, stačí upozornění a ten, kdo se zabývá přelomovou dobou kolem roku 1100, si knihu jistě najde a nalezne v ní poučení. Snad jen pro českého medievistu stručný odkaz. Víme, jak byla s touto problematikou svázána česká historie a zejména král Vratislav. Proto je dobré konstatovat, že v referované knize jeho jméno ani nepřichází. Není to ale možno chápat jako nějaký odstup, ale lze to snadno vysvětlit akcentem, kterým je výběr nesen. Nicméně ve statí o světcích papežů přichází, dosti překvapivě, ke slovu Jan Hus svými kostnickými články právě o tom, že když papež nežije zbožným životem, není následníkem Krista, i když je řádně ordínován (s. 195n.).

Ivan Hlaváček

Werner PARAVICINI

Ehrenvolle Abwesenheit. Studien zum adligen Reisen im späteren Mittelalter

Herausgegeben von Jan Hirschbiegel und Harm von Seggern. Redaktion Karolin Künzel, Lisa Leiber, Hauke Schneider, Eva-Maria Wessela. Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag 2017, XI + 757 s. + 53 barevných repr., ISBN 978-3-7995-1245-9.

Wernera Paraviciniho, dlouholetého ředitele Německého historického ústavu v Paříži, emeritního profesora na univerzitě v Kielu a jednoho z nej přednějších a z nej inovativnějších německých medievistů, není potřeba českému čtenáři představovat. Nicméně k jeho 75. narozeninám vyšedší soubor jeho drobnějších prací (ale jen v jeho pojetí drobnějších, protože často jde o studie roz-

sáhlé) si zaslouží upozornění. Už také proto, že je čtvrtým v pořadí ze sborníků, které se snaží podat čtenáři jeho velmi rozptýlené statí v jednotném rouše. Protože ale ony tři svazky předchozí, pokud vím, u nás nebyly referovány, ani bibliograficky podchyceny, dovolím si je úvodem zmínit: *Gesammelte Aufsätze I: Menschen am Hof der Herzöge von Burgund* (2002); *Gesammelte Aufsätze II: Edelleute und Kaufleute im Norden Europas* (2007) a *Gesammelte Aufsätze III: Noblesse. Studien zum adligen Leben im spätmittelalterlichen Europa* (2012), dohromady takřka dva tisíce stran.

K tomu se nyní druží další svazek s tematikou jubilantovi obzvláště blízkou a současně i aktuální. Ba možno přímo říci, že v jejím otevírání patřil a patří k těm i v evropském kontextu nej přednějšími. Kniha sestává z úvodu a dvou textových částí. Zdá se mi, že části nazvané „Ziele“ a „Figuren“ mohly být docela dobře spojeny v jedno, neboť i v té kratší úvodní části jde stejně tak o osoby jako v té druhé. Všechny lze totiž chápat jako exemplární příklady rozmanitosti cest v době od druhé poloviny 14. do konce 15. století.

Již úvodem je ovšem třeba čtenáře upozornit, že nejde o pouhý přetisk původních textů, nýbrž že Paravicini měl v úmyslu tyto statí přepracovat v kompaktní knihu. K tomu sice nedošlo, nicméně sebraný doplňující materiál autor zpřístupnil alespoň v několikastránkových samostatných dodatcích. Ty jsou poněkud nešťastně připojeny až závěrem textu knihy, nikoliv logicky bezprostředně návazně k jedné každé statí. A teprve v závěru jsou také podány bibliografické odkazy na místa původních vydání. V případě téměř stostránkové rozpravy o cestě dánsko-norského krále Kristiána I. v roce 1474 je nadto za základní text přílo-

žen ještě další dodatek ze srpna roku 2016. To jsou ovšem věci technického rázu, které spadají na vrub redaktorů. Totéž se týká také skutečnosti, že kniha (stejně jako ony tři předcházející) nemá rejstřík. Je tedy třeba číst pozorně a nikoliv pouze „jet“ (jak se často děje) podle rejstříku, což ovšem v tomto případě věru není na škodu.

Pokud jde o knihu samotnou, je v důsledku jejího rozsáhlého geografického zázemí pochopitelné, že i příslušná literatura je velmi rozmanitá a jednotlivcem, byť jde o Paraviciniho, nezvládnutelná. Aby ji autor mohl dostatečně kvalifikovaně reflektovat, oslovil desítky, ba možná stovky specialistů, kteří jej poté různě důkladně podpořili. A ještě jednu specifickou knihu třeba vytknout: Samotný výklad, jakkoliv důležitý, je takřka jen doprovodem rozsáhlým pramenným citacím. Jednotlivé příspěvky totiž provází edice neméně než 165 příslušných diplomatických textů. Nejčastěji *in extenso*, v menší ně v regestech podle míry dochování, resp. důležitosti pro autorův výklad. Pro snazší orientaci je v závěru knihy vítaně podán jejich chronologický soupis.

Úvodní pasáž knihy hodnotí fenomén šlechtických cest jako určitou svébytnou kategorii. V dalším textu knihy se ovšem setkáváme i s osobami nešlechtického původu, byť ve výrazné menšině. Paravicini přitom přejímá základní schéma K.-H. Spießa a mluví o postupném generačním „Verbürgerlichung“ cestování. Vlastní jádro knihy uvádí padesátistránková rozprava o tzv. „Očistci svatého Patrika“, tedy o jeskyni na ostrově v severoirském jezeře Lough Derg. Ta se vlivem spisu cisterciáka Jindřicha z ostrovního kláštera Saltrey z druhé poloviny 12. století stala průběhem času ne-li důležitým, tedy jistě zajímavým, ovšem fiktivním poutním místem. Sílu této imaginace

potvrzuje dodnes zhruba 150 rukopisných dochování tohoto latinského textu a řada jeho překladů do národních jazyků. O trvalé popularitě tohoto díla ostatně svědčí i skutečnost, že ještě po polovině 15. století se Lev z Rožmitálu po vstupu na anglickou půdu dotazoval po tomto traktátu. Úzce na něj pak navazovalo *Visio Georgii*, v Čechách ve 14. století přeložené do češtiny jako *Jiříkovo vidění*. Zmíněna tu může být zajímavá drobnost: Fámě podlehl totiž i Niccolo Beccari, kterého známe z krátkého pobytu na dvoře Karla IV., jenž si nechal anglickým králem Richardem III. vystavit za tím účelem příslušnou písemnost (s. 70). Následující tři texty se týkají vesměs osob, směřujících na křížovou výpravu do Prus a tedy do území řádu německých rytířů. Čteme tu v odpovědi kardinála Pietra Corsiniho na nedochovaný dotaz Maso degli Albizzi ze září 1388 varování, aby se nevydával na cestu z Itálie do Prus přes Čechy, Polsko a zejména ne přes Bavorsko *pro multa pericula, non solum nunc, sed etiam tempore bono* (s. 107).

Oddělení „Figur“ tvoří deset statí o jednotlivých osobách a jejich, někdy opětovaných, putováních v době od druhé poloviny 14. do konce 15. století. Geograficky je jevištěm jejich cest takřka celá Evropa, její Západ i Východ (viz přímluvný list Friedricha III. caru Ivanu III., s. 506), ale také středomořské ostrovy a Svatá země. A Paravicini ovšem podává interpretaci příslušných – o těchto cestách svědčících – písemností (pasy, glejty, různé druhy přímluv) králů, papežů i jiných významných osobností. Nemůže zde jít o to, dotknout se všech deseti případů, na dva bych ale chtěl upozornit. Jde zejména o Alfonsa Mudarru, španělského rytíře, který se v roce 1412 vydal do Čech, a o němž s kastilským infantem Fer-

dinandem korespondovali Zikmund, Václav IV. i královna Žofie. Případ je českému čtenáři sice již znám z článku B. Baďury v Tábořském archivu 7,¹ nicméně Paravicini jej zasazuje do širšího rámce. O případných dalších dopadech této cesty se neví nic určitějšího, předpokládá se, že šlo o pouť k Svatému hrobu. A tu třeba uvést, že autor zde i jinde hodnotí příslušné písemnosti s akcentem na jejich archivní dochování, což je velmi důležitý aspekt, který zdaleka ne vždy bývá literaturou reflektován, ač by jeho vzetí v úvahu nás zbavilo lecjaké literaturou tradované fikce.

Jednoznačným bohemikem je rozbor dokumentace známé cesty Lva z Rožmitálu ve službách krále Jiříka v letech 1465–1466 (s. 289–353 a 582–586). Zde stál Paravicinimu ku pomoci Martin Nejedlý, sám autor důležitých prací o této problematice. Autor tu krok za krokem probírá, ba přímo rozpitvává jednotlivé písemnosti, stanovuje deperdita a upozorňuje na možné souvislosti s diplomatickými (v obou významech) zvyklostmi doby. A posléze je snad ještě třeba uvést stati o vratislavském patricijském synku Mikuláši z Popplau, jenž byl sice cestovatelsky zaměřen mimo Českou korunu, nicméně také on předal svá doporučení Vladislavu II. v Kutné Hoře (s. 530).

Knihu uzavírá zmíněný již registář citovaných písemností a pak zejména gigantický (s. 621–754) petitem tištěný seznam literatury a tištěných pramenů. Tu lze snad vytknout, že při konečné redakci nebylo vždy přihlédnuto k úpravě citací v poznámkách, kdy totiž při jejich zkráceném uvedení (zejména pak u vícečetných autorů) není vždy

hned patrné, k jaké práci se odkaz vztahuje. Ale v kontextu velké přínosnosti anotované publikace tato poznámka zcela zaniká. Méně to platí už o výše zmíněné neexistenci rejstříku.

Ivan Hlaváček

Milada HOMOLKOVÁ –
Michal DRAGOUN (edd.)

*Tabule staré a nové barvy Mikuláše
z Drážďan ve staročeském překladu*

Praha, Scriptorium 2016, 416 s.,
ISBN 978-80-88013-41-9.

Příprava faksimile Jenského kodexu, který bylo vydáno v roce 2009 a o němž bylo následně referováno i na stránkách tohoto časopisu, obrátilo znovu ve zvýšené míře pozornost řady odborníků k jednomu z nejvýznamnějších spisů raného husitství – k tzv. *Tabule veteris et novi coloris* Mikuláše z Drážďan. Tento spis byl zprvu sice napsán latinsky, dočkal se však i českého překladu a v jeho rámci i pozoruhodného obrazového doprovodu, který mu dodal specifický charakter a přetvořil ho v dílo mimořádné polemické účinnosti, na jehož důrazném argumentačním vyznění se rovnocennou měrou podílela složka textová i obrazová. Hned zde je nutno uvést, že hlavním kladem nyní publikované edice staročeského překladu Mikulášových *Tabulí*, která v jistém smyslu navazuje na vydání výše zmíněného faksimile, je skutečnost, že toto vydání náležitě zohledňuje obě zmíněné složky. Není to ovšem zdaleka klad jediný.

Textovou část edice, přinášející znění obou rukopisných dochování traktátu z Jenského kodexu a Göttingenského rukopisu, zohledňující navíc i latinskou verzi díla vydanou Howardem Kaminským, vzorným

1 Srov. Bohumil BAĎURA, *Styky mezi Českým královstvím a Španělskem ve středověku*, Tábořský archiv: sborník Státního okresního archivu v Táboře 7, 1995, s. 5–87.

způsobem zpracovaly Milada Homolková a Kateřina Voleková ve spolupráci s Hanou Kreisingerovou, Zuzanou Lukšovou, Markétou Pytlíkovou a Andreou Svobodovou. Její obrazovou část pak uživatelům zprostředkovává rozsáhlá příloha, přinášející kvalitní reprodukce všech folií obou rukopisů, na nichž jsou *Tabule* obsaženy.

Tyto dvě části tvoří jádro i většinu zmíněné publikace, důležité místo v knize ovšem zaujímají i připojené stati, mapující různé aspekty vydávaného díla. V jejich čele stojí precizní rozbor širšího historického kontextu, do něhož Mikuláš vstoupil svými *Tabulemi*. Petr Čornej tu předložil obraz radikalizace raného husitství zvláště v letech 1408–1414. Autor postihl základní vývojové peripetie a proměny a z tohoto úhlu pohledu vyzdvihl dobový význam Mikulášova pojednání, které v nápadité kombinaci s obrazovým doprovodem dokázalo pregnančně sumarizovat husitský reformní program a přispělo k životnosti a ozvučnosti radikálního husitismu. Detailněji k vydávanému traktátu, respektive především k jeho původnější latinské verzi obrací pozornost v následující kapitole Petra Mutlová. Ta se zabývá i nejasnostmi v jeho kompozici a uspořádáním jednotlivých „tabulí“. Tyto otázky nabývají na zvláštní důležitosti proto, že ani editorovi latinského spisu, vydaného Howardem Kaminským před zhruba padesáti lety, se je nepodařilo vyřešit k obecnější spokojenosti.

Důkladná kodikologická analýza z pera Michala Dragouna se poté soustřeďuje především na oba středověké kodexy, v nichž se české znění Mikulášových *Tabulí* zachovalo; hlavní důraz je přitom věnován otázkám co nejpresnější datace vzniku obou rukopisů. Mezi ostatními kapitolami knihy dokáže řadou nápaditých postřehů silně zaujmout

výborný příspěvek Milady Studničkové, analyzující obrazovou složku staročeského zpracování *Tabulí*. Nejrozsáhlejší studií v publikaci je však vcelku přirozeně ta, která má zároveň nejužší vztah k připojené edici: Milada Homolková a Kateřina Voleková podrobně sledují různé aspekty zápisu textu staročeských *Tabulí* (včetně strukturních rozdílů oproti latinské verzi díla), a to spolu s jeho stránkou ortografickou, gramatickou a lexikální. Soubor statí je poté završen důkladnou reflexí biblických citátů v rámci *Tabulí* a jejich vztahu k českému biblickému překladu; jejími autorkami jsou Kateřina Voleková, Markéta Pytlíková a Milada Homolková. Práci desetičlenného týmu tak vznikla vzorová edice a závažná monografie o jednom z patrně klíčových a interpretačně nejzajímavějších (nejenom) literárních děl raného husitství, které svou účinností neztratilo ani o mnoho desetiletí později.

Jaroslav Boubín

Christian HESSE – Regula SCHMID – Roland GERBER (Hg.)

Sara Steffen und Corina Liebi (Red.)

Eroberung und Inbesitznahme.

Die Eroberung des Aargaus 1415

im europäischen Vergleich

Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag 2017,

VIII + 311 s. s řadou mapek a vyobr.,

ISBN 978-3-7995-1243-5.

Sborník věnuje pozornost široce rozevřenému fenoménu anektování konkrétního teritoria silnějším sousedem. Impulzem k tomu se stalo kulaté, šestisté výročí podrobení si dotud habsburského teritoria v Aargau švýcarským Spříšeženstvem vedeným zejména jeho předním členem, totiž městem Bern. Nešlo ovšem jen o jednorázový vojenský

akt, znamenající porážku nepřítele, ale také o následné anektování teritoria. Proto musely nutně následovat kroky správního a hospodářského charakteru, neboť bez nich by pouhá vojenská přítomnost nemohla mít trvalejší charakter. Zatím co v případě (pozdějšího) Švýcarska šlo o anexi opravdu trvalou, jinde se tak nemusilo stát, případně mohlo docházet k několikaletému vzájemnému „přetlačování“. Každá taková akce měla ovšem vždy své specifické rysy zejména v souvislosti s tím, o jaké teritorium z hlediska jazykového a sociálního šlo, jaké byly jeho místní struktury a vazby s mocí, která příslušný vojenský akt uskutečnila. Škála je to velice široká a zdaleka není možno vtěsnat jednotlivé případy do nějakých pevně určených kategorií.

Ostatně lze upozornit, že na podzim 2016 se na Reichenau uskutečnilo sympozium o jedné větvi této problematiky pod názvem „Herrschaft über fremde Völker und Reiche, Formen, Ziele und Probleme der Eroberungspolitik im Mittelalter“. S protokolem zasedání se sice lze seznámit již teď, s vydáním příslušného svazku v řadě *Vorträge und Forschungen* můžeme ovšem počítat asi až za dva roky.

Christian Hesse se v úvodní stati pokouší o zasazení vítězství Spříšeženstva nad Friedrichem IV. Habsburským do říšských dějin. Ukazuje se, jak spříšeženci využili příhodné situace, neboť Friedrich byl v té době v říšské klatbě a jeho politické postavení bylo výrazně oslabeno. Nicméně i když byl říšský acht záhy zrušen, politické zisky města Bernu a jeho spojenců zůstaly nevratné. Svědčí o tom i další stati a to Bruno Meiera, *Der Prozess der Aneignung. Formen der Durchsetzung von eidgenössischer Herrschaft im Aargau nach 1415* (s. 143–160), Barbary Studer Immenhauser, „*Mit grossen*

kosten undarbeiten...“ Berns herrschaftliche Durchdringer des Unteren Aargaus či Anne-Marie Dubler, *Die Gemeinen Herrschaften im Aargau. Eidgenössische Landesverwaltung im Wettstreit der Orte um Gebietsgewinn an der „Beute Aargau“*. Peter Niederhäuser ale věnoval pozornost i situaci před rokem 1415, jak ze strany Bernu, tak habsburské: „*Als starck als der kunig?*“ Herzog Friedrich IV. von Österreich und die habsburgische Landes Herrschaft im Schicksalsjahre 1415 (s. 19–34) s edicí Zikmundovy výzvy k tažení proti Friedrichu IV. Do tohoto kontextu patří též: Roland Gerber, *Berns Weg in den Krieg. Städtische Umland- und Territorialpolitik bis zur Eroberung des Aargaus 1415*, Claudius Sieber-Lehmann, „*Ewige Richtung*“. Erbeinung und die Legitimierung der eidgenössischen Eroberungen a Regula Schmid, *Die Eroberung des Aargaus als Topos und politisches Argument*.

Svébytné postavení má stát o habsburském archivu, který byl pro svůj rozsah (okolo 1500 listin!) i hospodářský a politický dosah jedním z cílů Bernanů. Habsburkové se po celá desetiletí usilovně snažili o jeho navrácení, což se jim s různými extradicemi posléze podařilo (s. 237–247). Zejména je ale třeba zdůraznit v publikaci vydané, instruktivně vybrané početné topografické iluminace z nemnoho mladší kroniky Benedikta Tschachtlana, jakož i hojný mapový doprovod. Z obdobných fenoménů jiných oblastí stačí jen rámcově uvést Itálii 14. a 15. století (Giorgio Chittolini) resp. speciálně Benátky a jejich vládu nad tzv. Terraferma (Michael Knapton) či anglofrancouzskou stoletou válku ve francouzské historiografii (Rémy Ambühl a Jean-Marie Moeglin). Témat by se ovšem nabízel daleko více.

Ivan Hlaváček

Ota HALAMA – Pavel SOUKUP (edd.)
*Kalich jako symbol v prvním století
utrakvismu*

Praha, Centrum mediévistických
studii – Filosofia 2016, 243 s.,
ISBN 978-80-7007-474-9.

Sborník vychází z kolokvia k šestistému výročí zahájení přijímání krve Páně pro laiky v roce 1414. Editoři v úvodní studii o interdisciplinárním výzkumu utrakvismu a husitské symboliky připomínají, že se kalich stal nejen zásadním sporným bodem mezi husity a většinou západního křesťanstva, ale v symbolickém výměru dodnes zůstává i hlavním znakem husitství. „Kalich jako znak překročil hranice liturgického prostoru a stal se politickým požadavkem a do-
stal se až na vojenské praporce.“ Publikace se proto věnuje úloze kalicha v náboženském a veřejném životě v dalším průběhu 15. století, kdy kalich jednoznačně dominoval polemické výměně mezi husitskými a protihusitskými teology, ač zároveň nedal svým čtenářům jméno: označení „kališník“ či „utrakvista“ se objevují až od přelomu 15. a 16. století. V utrakvistickém prostředí se kalich stal vedle úcty ke svatému Janu Husovi druhým sloupem identity.¹

Tematický horizont deseti příspěvků mezioborového svazku je široký. Sahá od užívání pojmu „kalich“ ve staročeských překladech Bible (Milada Homolková – Kateřina Voleková – Markéta Pytlíková) přes interpretaci symbolu kalicha v prostoru utrakvistických měst (Kateřina Horníčková), až k vnímání kalicha Jednotou bratrskou (Martin Nodl). Čtenář, který není členem velmi úzké obce

specialistů na tuto problematiku, s respektem obdivuje kompetenci autorů a jejich nejen rozsáhlé znalosti dobové teologické a polemické literatury, ale i bravuru analytické práce s velmi speciálními tématy. Postupně se ale při čtení ozve u „nezasvěcené“ také hlas pochybnosti: Je tohle vše opravdu nutné pro pochopení role kalicha? Je ona předvedená brilantní analytická ekvilibristika skutečně produktivním způsobem dějepisné práce, nebo snad jde spíše o nutné „prstové cvičení“ virtuosů, kteří musí splnit publikační povinnost vůči GAČR? Co opravdu podstatného s konsekvencemi pro širší obraz a interpretaci husitského století se tu dozvěděl historik s širším záběrem dějepisného zájmu? Netkví snad problém v setrvání autorů na rovině znalecko-analytických rozborů dílčích, poměrně úzce omezených problémů bez vznesení nároku na dále sahající interpretace?

Když pak čtenář dojde na s. 175 (František Šmahel, „Utrakvistická univerzita – strážkyně kulturních kódů“, s. 167–176), zjistí, že do podstatných pochyb zabředl i doyen badatelů o tematizované epoše, který sám sobě (v poznámce 29) položil otázku: „Jak se mohlo stát, že z idejí české reformace zbyl jen kalich? Bylo to jen proto, že vlašná víra většinou stačila k naplnění duchovního života, k onomu anglikánství, které českému pozdnímu utrakvismu přisuzuje Zdeněk David? Byl to jen svátostný účinek celé eucharistie, který utrakvismus zakořenil? Nešlo snad přitom i o představu, že kolující krev Spasitele dodává tělu skutečný život? Pokud ne, proč se v soudobé výtvarné symbolice vyskytuje tak často pouhý kalich bez hostie? Otázky, o nichž se neodvážím říci, zda jsou důležité či nikoliv.“ Ať se na mne nezlobí editoři, kteří sami napsali důkladné a o ohromné pramenné i analytické kompe-

1 K husovské úctě srovnej: Ota HALAMA, *Svatý Jan Hus. Stručný přehled projevů domácí úcty k českému mučedníku v letech 1415–1620*, Praha 2015.

tenci svědčící studie (Pavel Soukup, „Kalich jako terč. Znamení hereze v první fázi pohusitské polemiky“, s. 103–134, Ota Halama, „Řehoř Hrubý z Jelení jako obránce kalicha“, s. 177–200), ale neměla tato Šmahelova „poznámka č. 29“ stát v čele svazku jako „Leitfrage“ čili klíčová sporná teze celé dispute?

Ono totiž od této výchozí otázky lze číst celou publikaci znovu a s jinak postavenými akcenty. Připomeňme, že Kateřina Horníčková zdůrazňuje roli chrámového prostoru středověkého městského kostela jako „semi-veřejný urbánní prostor“ a upozorňuje, že „s politickou konsolidací oficiálního dvojvěří po roce 1485 je kalich vnímán stále více jako politický symbol“ (s. 68). Také Jindřich Marek (Václav Koranda mladší a kompaktáta, s. 153–166) připomíná, že již za Jiřího z Poděbrad byla kompaktáta „chápana stále více v rovině privilegií a práv“ (s. 159), tedy v rovině politické. Marek ostatně objasňuje, že ke kompaktátům byla po roce 1436 připojena celá řada politicko-právních prováděcích předpisů, která měla uspořádat poměry zejména ve městech pražských, přičemž některé jejich body byly s kompaktáty de facto v rozporu (s. 162n.) Šlo hlavně o zajištění politické moci Korandovy a Příbramovy skupiny, dodejme proti sílícímu katolicismu. Ještě výrazněji se tato role kalicha vyhrtila po secesi části vídeňských mistrů a studentů do Prahy roku 1443 a jejich úspěchu s obnovením papežského souhlasu s *venia docendi* roku 1447 (Šmahel s. 169).

František Šmahel ve zmíněné, dvě staletí kališnické univerzity obzírající studii podstatně a produktivně překročil limit roku 1500. Škoda, že v kontextu onoho dvojího, tedy teologického a politického vnímání kalicha, nadto jinak interpreta-

ného uvnitř utrakvistických Čech a jinak v pohledu zvenčí, nebyla tematizována také otázka postupného „znehodnocení práva přijímat z kalicha“, dosaženého pro Čechy Ferdinandem I. na závěrečném sezení koncilu tridentského roku 1561. V předvečer zrušení kompaktát luterány ovládnutým zemským sněmem jakoby už o tento v principu epochální zisk nikdo nestál.

Jiří Pešek

Michal DRAGOUN – Lucie DOLEŽALOVÁ – Adéla EBERSONOVÁ (edd.)

Ubi est finis huius libri deus scit.

Středověká knihovna augustiniánských kanovníků v Roudnici nad Labem

Praha, Scriptorium 2015, 675 s.

+ XXXII barevných vyobr.,

ISBN 978-80-88013-09-9.

Impozantní zbytky rukopisné knihovny kláštera roudnických augustiniánů kanovníků patří mezi naše nejvýznamnější středověké soubory, a to navzdory jejich neobyčejně rušným osudům, které se – jak nověji znovu prokázala M. Svobodová – vyznačovaly mj. mimořádnou mobilitou ve středověku i novověku. Přesto bylo až do nedávna možno konstatovat, že roudnické knihovně jako „instituci“ byla v minulosti věnována spíše kurzorická než soustavná pozornost. Před několika lety nastal díky Lucii Doležalové obrat. Nejen že se historií této knihovny a jejími různými aspekty začal obírat tým mladších zainteresovaných specialistů, ale v poměrně krátké době se podařilo zpřístupnit výsledky této práce v impozantní publikaci. Tím ovšem nemá být řečeno, že téma bylo vyčerpáno, ba naopak. Předkládaná práce, zejména důkladný katalog sbírky (o němž ještě níže), dává impulzy k dalšímu studiu.

Knih sestává vedle běžných doprovodných příloh (bibliografie, rejstříky incipitů, konkordance signatur, soupis písařů, společný jmenný a věcný rejstřík aj.) ze dvou základních oddílů. První obsahuje část „výpravnou“, druhý pak je klíčovým textem, neboť podává mimořádně významný katalog rukopisů. Ten je jedním z dnes již četných výstupů tohoto druhu, které jsou spojovány se jménem Michala Dragouna (podílela se na něm i spoluredaktorka knihy A. Ebersonová), dnes vedle Stanislava Petra našeho vedoucího katalogizátora. Je známo, že většina dochovaných roudnických rukopisů se nachází (coby dary z březnické knihovny) v Knihovně Národního muzea, nicméně řada dalších se zatoulala i jinde, a to i za hranice našeho státu. Stejně tak je povědomo, že muzeální rukopisy jsou popsány F. M. Bartošem, který tak ovšem učinil jen velmi zběžně a nerespektoval běžné katalogizační uzance, takže jeho záznamy mnohdy nesdělují vše podstatné.

Dragoun nejen že zvolil formu detailního katalogového záznamu, ale pojal do soupisu i všechny dohledatelné rukopisy mimo tuto knihovnu, a to nejen v České republice, ale i v zahraničí. Přidal i soupis rukopisů z hlediska provenience jen možných či dubiálních. Soupis obsahuje prakticky všechny aspekty detailního popisu, takže jde o velmi seriózní počín, srovnatelný se špičkovými zahraničními katalogy. Jestli do vlastního soupisu nebyly zařazeny dva rukopisy pragmatického-diplomatického charakteru, lze to sice pochopit, nicméně pro případná další kodikologická studia, resp. při snaze o rekonstrukci možného místního skriptoria, by šlo o materiál prvořadý, který nelze pominout. Na základě předloženého soupisu získáváme do značné míry představu o základní struktuře knihovny, důležité to

instituce lucemburských Čech (řada jejích rukopisů ovšem pochází až z 15. století). Z klášterního prostředí máme takové knižní soubory už jen tři: třeboňské (také augustiniánské kanovníky, vyšebrodské cisterciáky a dolanské kartuziány).

Aby ovšem autorovy závěry mohly být určitější, bylo by zapotřebí nějakého roudnického středověkého soupisu. Ten s dost značnou pravděpodobností existoval, uvědomíme-li si péči, kterou klášter věnoval své knihovně. Stačí jen vzpomenout toho, že jí byl vyhrazen samostatný důstojný prostor a v něm naprosto ojedinělý středověký knihovní nápis. A ostatně takřka 200 dochovaných svazků naznačuje, že jisté šlo o výraznou část původního knižního fondu.

K části výpravné už jen stručně, ač medievistovi lze jejich četbu v každém případě (nejen) doporučit. Skládá se z části úvodní a dalších tří kapitol, z nichž první je věnována knihovně, druhá literární činnosti a poslední přináší kodikologická, uměleckohistorická a literární varia. Přestože autoři, tedy přesněji autorky (poměr je 12:6 v jejich prospěch) zachovávají značnou zdrženlivost v základních otázkách, které v dosavadní literatuře byly skoro jednoznačné, je z jejich statí patrná úcta i velké zaujetí vlastním tématem. Tato jistá zdrženlivost je svým způsobem i jakýsi program pro budoucnost. Jde zejména o tyto tři body: 1) Jde o bohatou a vlivem do nejvyšších světských a především duchovních struktur sahající instituci, nadto výrazně českonacionálního zaměření. 2) Předpokládá se, že jde o vedoucí duchovní strukturu karlovské doby. 3) Šlo o instituci s výrazným uměleckohistorickým potenciálem, zejména v záležitostech knižní malby.

Je ale asi vhodné také říci, že základní východiska jsou zřejmě nepochybnitelná, i když závěry lze jistě prohlubovat, případ-

ně klást akcenty jiným způsobem. Všechny příspěvky jsou budovány na pramenném materiálu a není divu, setkáváme-li se opakovaně se jmény všech tří redaktorů. Potěšitelné je, že jde do značné míry o autory mladší či počínající střední generace, přičemž se redaktorům podařilo získat ke spolupráci odborníky různých, leckdy zdánlivě odlehklých specializací. Kniha je milníkem ve studiu roudnických dějin, a to v širokých souvislostech celočeských. Zdaleka to ale neznamená, že by bylo řečeno poslední slovo, ba ani, že všechno, co bylo podáno, nemůže být podrobeno kritice. Ostatně jedna důležitá práce je už avizována, totiž edice a komentář roudnického nekrologia, které je v mnoha směrech mimořádným pramenem. Ostatně první takovou vlaštovkou je Čítanka latinských textů z pozdně středověkých Čech.¹

Ivan Hlaváček

Raný novověk

Michaela ŽÁČKOVÁ ROSSI

The Musicians at the Court of Rudolf II.

The Musical Entourage of Rudolf II

(1576-1612). Reconstructed from the

Imperial Accounting Ledgers

Prague, Koniasch Latin Press (KLP) –

Association for Central European Cultural Studies 2017, XLVI + 209 s.,

ISBN 978-80-87773-03-1.

V ediční řadě *Clavis monumentorum musicorum Regni Bohemiae* (Series S – Subsidia, VI) vyšel jeden ze souhrnných výsledků mnohaleté badatelské práce Michaely Žáč-

kové Rossi, české historičky a muzikoložky působící mezi Prahou a Florencií, která si vytkla za úkol vytvořit pevné faktografické základy ke studiu hudby na pražském císařském dvoře Rudolfa II. Její záměr má širší mezioborový dosah, neboť vychází vstříc snaze o skutečně celistvé pojetí rudolfinské manýristické kultury. Od sedmdesátých let 20. století se totiž pod vlivem epochálního díla R. J. W. Evanse intenzivně rozvíjí evropské a americké bádání o tomto tématu, ale největší pozornost se soustřeďuje na výtvarné umění a umělecké řemeslo, okultní nauky a počátky moderní vědy, popřípadě na administrativní a sociokulturní proměny pražského dvora a jeho zázemí. Hudební složka pražského manýrismu není vždy plně respektována. Problematika ovšem získala vynikajícího znalce v Petru Daňkovi, z jehož semináře vychází právě Michaela Žáčková Rossi. Jelikož není existenčně vázána na žádnou vědeckou instituci, v níž by musela pravidelně předkládat rychle vznikající dílčí výsledky (byť již publikovala řadu studií o této tematicce), mohla svou mimořádnou důkladnost a systematickosti soustředit na časově náročnou heuristiku, na vyčerpání úctyhodného pramenného korpusu a poté na vyhodnocení obrovského množství získaných údajů.

Autorka se rozhodla shromáždit a kriticky analyzovat veškerou zjistitelnou pramenovou dokumentaci pro poznání hudebního života na rudolfinském dvoře. Pro rekonstrukci personální skladby tohoto hudebního prostředí zvolila nejúplnější a relativně nejspolehlivější pramen – sériově vedené a poměrně dobře zachované knihy habsburské Dvorské pokladny – Hofzählamtsbücher (HZAB) v Rakouském státním archivu (Österreichisches Staatsarchiv, oddělení Hofkammerarchiv). Samo heuristické zvládnutí těchto mohutných foliantů,

1 Lucie DOLEŽALOVÁ – Michal DRAGOUN – Jan CTIBOR (edd.), *Čítanka latinských textů z pozdně středověkých Čech*, Praha 2017.

naplněných detailními účetními záznamy, je neobyčejně náročné, a to nejen pro mimořádný rozsah této série, ale také pro rozmanitost, která vyžaduje zevrubnou historickou kritiku každého zápisu.

Michaela Žáčková Rossi využila moderních metod digitalizace, aby podchytla veškerou materii. Vytěžila z ní poznatky o více než 300 osobnostech hudebního života s mnoha tisíci údaji o době jejich působení ve službách Rudolfa II., o jejich zaměření a postavení, o způsobu jejich víceméně nepravidelného placení a mimořádného odměňování, o dalších životních okolnostech a o jejich výskytu v pramenech. Autorka vytvořila v tabelární podobě přehlednou a faktograficky vyčerpávající dokumentaci, dokonale vyhovující modernímu přístupu k raně novověkým pramenům, které ani v tomto případě nelze vydat *in extenso*, třebaže každý jednotlivý údaj má nepominutelnou pramennou hodnotu. Takový přístup ocení každý další historik či muzikolog, který se bude zabývat rudolfinským manýrismem nebo se dá prací Michaely Žáčkové Rossi inspirovat při prosopografické práci podobného typu.

O hluboké promyšlenosti postupu při zpracování zmíněných vídeňských pramenů vypovídá přehledná úvodní studie. Autorka v ní prokazuje suverénní znalost literatury, starších edicí a komplexu komplementárních pramenů, které jí umožňují nahlížet na HZAB z dalších zorných úhlů. Znalecky pojednává o pramenné hodnotě, struktuře a historické kritice HZAB a o způsobu jejich zpracování, ale navíc v základních rysech nastiňuje personální skladbu hudebního života na rudolfinském dvoře a jeho proměny z hlediska početního, sociálního či národnostního (zde je patrný výrazný podíl Italů, Němců, Nizozemců, ale i Čechů). Faktografie shrnutá do tabu-

lek a grafů zaznamenává údaje o jménech (autorkou často důmyslně identifikovaných z rozmanitých grafických variant), o profesionálním začlenění, měsíčním platu, době angažování a pramenných zdrojích. Vypovídá o vztahu těchto osob k pražskému prostředí, k hudebnímu životu na císařském dvoře a do jisté míry i k panovníkovi či k jeho zájmu o hudbu.

Práce má jasnou a přehlednou strukturu. Kromě rozsáhlé úvodní studie přináší seznam zkratk a historických pojmů (se zřetelem k dobovému německému označení a jeho modernímu anglickému ekvivalentu), výklad symbolů, bibliografii a ilustrace, jež dobře vystihují HZAB a typy záznamů v nich obsažených. Podstatnou část knihy zaujímají seznamy rudolfinských hudebníků jednak v souhrnné podobě, jednak se zřetelem k pramenným zmínkám o jejich stálých platech (Hofbesoldung) a tím o výskytu každého z muzikantů u dvora, dále seznam učitelů hudby a jejich žáků, a konečně soupis chlapeckých zpěváků (Singerknaben). Vše je doplněno rejstříky, které umožňují rychlou orientaci v mnohotvárné materii.

Jestliže si autorka vytkla jako dlouhodobý cíl sestavení co nejúplnějšího a nepřesnějšího chronologického a personálního soupisu hudebníků na rudolfinském dvoře, pak ho v tomto díle nepochybně dosáhla. Vytvořila výtečné východisko pro další vlastní vyhodnocování získané faktografie (v následující monografii hodlá podat přehled mimořádných plateb hudebníkům a zároveň chystá podrobnou studii o hudebním personálu na dvoře Rudolfa II.) a zároveň položila pevný základ pro všechny příští badatele o tomto tématu. Díky soustavnému výzkumu, promyšlenosti postupu a perfektnímu zvládnutí látky vydala dílo trvalé hodnoty. Zveřejnění této materiálové monogra-

fie v angličtině přispěje i v mezinárodním měřítku ke zpřesnění a konkretizaci výzkumu manýristické hudební kultury v Praze na přelomu 16. a 17. století. Obohatí rovněž naše představy o kulturních kontaktech mezi střední Evropou, Nizozemím a Itálií.

Jaroslav Pánek

Jiří MIKULEC

Kostel sv. Jana Křtitele a karmelská zbožnost v Bystrém

Bystré, Římskokatolická farnost Bystré u Poličky 2017, 32 s., 22 obr., 2 plánky, ISBN 978-80-270-2149-9.

Drobná publikace se po všech stránkách vymyká lokálním, zpravidla kompilativním průvodcům po památkách. Je založena na rozsáhlém archivním výzkumu (Národní archiv v Praze, Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, soukromý archiv, staré tisky) a hlavně na autorově mnohaletém bádání o zbožnosti v českých zemích 17. a 18. století, jehož výsledky byly předběžně shrnuty v monografii *Barokní náboženská bratrstva v Čechách* (Praha 2000; recenze ČČH 101, 2003, s. 137–140).

Konkrétní projevy karmelské zbožnosti osvětlil Jiří Mikulec na příkladu škapulířového bratrstva, které vzniklo ve východočeském městečku Bystrém v předstihu před většinou ostatních korporací tohoto druhu (1683) a zaniklo v důsledku josefínských reforem v letech 1783–1785. Autor začlenil stoleté působení bratrstva do dlouhodobého vývoje náboženského života při kostele, který byl středověkého založení, ale v nynější podobě vznikl až v době vrcholného baroka (1722–1736); učinil tak se zřetelem k obecným proměnám církevních poměrů v Čechách. Reprezentativní mikrosondou ukázal úlo-

hu místní vrchnosti a státní reglementace při utváření a proměnách komunity měšťanů a poddaných z okolních vesnic, ve společenství, které mělo jak duchovní, tak i společenské (prestižní) poslání. Vystihl specifické rysy barokní religiozity, jež se soustřeďovala k propojení pozemského života s posmrtným a volila k tomu osobité formy vyznávání víry a její prezentace i kolektivně provozované rituály. Naznačil rovněž setrvačnost v chápání duchovních potřeb člověka a jejich naplňování v životě venkovského obyvatelstva v poosvícenském období a dokonce i v době komunismu. Vývoj od konce 17. století do současnosti (zejména poutě) zde dokládá rysy kontinuity nejen v mariánské úctě na daném místě, ale i v utváření mentálního sepětí mnoha generací.

Slovní výklad je doplněn kromě podrobného popisu kostela (s důrazem na mariánské motivy) a tematické bibliografie také důkladně komentovanou ikonografií. Mikulcova brožura je zdařilou ukázkou účelného propojení výzkumu obecných otázek církevních a náboženských dějin s názornou konkretizací prostřednictvím lokální mikrosondy.

Jaroslav Pánek

Marek LOUŽEK –

Jana ČECHUROVÁ (eds.)

Marie Terezie. 300 let od narození

(= publikace č. 39/2017)

Praha, Institut Václava Klause 2017,

116 s. + 8 obrazových příloh,

ISBN 978-80-7542-039-8.

Exprezident Václav Klaus, ač jeho vzdělání nespadá do humanitních oborů, jeví živý zájem o historické problémy a zařazuje se tak mezi menší část našich obyvatel, kte-

ří o dějinách vůbec něco tuší.¹ Naposledy například vyložil svůj pohled na Lutherův „teologický spor“.² Institut Václava Klause, založený v roce 2012, je (podle vlastní definice) „koncipován jako liberálně konzervativní *think tank* s vlastní výzkumnou studijní činností, semináři, konferencemi a dalšími akcemi pro odbornou i širokou veřejnost“. Kromě pravidelného zveřejňování názorů a myšlenek Václava Klause vydává i publikace, mezi nimi i sborníčky ze symposií pořádaných k důležitým výročím. Z akce konané 15. června 2017 pochází i část textů v této publikaci (A), další, tzv. doplňkové, jsou většinou přejaty z již vydaných prací (B). Někteří z autorů psali své řádky přímo pro tento sborníček, jiní (snad) osobně dali souhlas k otisknutí svých děl. Oddíl C přináší tři fotografie dokumentů, vybraných (kromě *Pragmatické sankce o posloupnosti nejjasnějšího domu rakouského...*) dost nahodile, a kromě toho je tu otisk pasáže Osvícenství a revoluce z Pekařových *Dějin československých* z roku 1921.

V oddílu A je jediným kompetentním historikem Jaroslav Čechura, který předkládá solidní výčet domácí odborné produkce od spisu *České státní právo* Josefa Kalouska (1871) po desátý svazek *Velkých dějin zemí Koruny české* z roku 2001. Český velvyslanec v Rakousku Jan Sechter se považuje za kompetentního k rozboru ekonomických reforem Marie Terezie; na šesti stránkách

podal stručný učebnicový přehled. Zato bývalý rakouský velvyslanec v České republice Ferdinand Trauttmansdorf povolání k vzdání pocty panovníci skutečně má, jako dědic šlechtického rodu, jehož členové kdysi zaujímali v monarchii důležité posty a dokonce potomek Marie Terezie, jak sám uvádí. Ve své zdravici vyzdvihuje evropskou integraci (již bylo podunajské soustátí následováníhodným příkladem), ale současně varuje před konáním bruselských byrokratů. Jiří Weigl, jehož text celý oddíl A uvádí, praví, „Marie Terezie chápala potřeby doby...“ a Jindřich Forejt se snaží proniknout i k „člověčí“ podstatě významné panovnice. Věřím, že pánové Forejt a Weigl své poznatky načerpali z některých odborných prací, ale zároveň jsou jejich příspěvky ukázkou toho, jak ad hoc získané informace – bez znalosti širších souvislostí – (přinejmenším) jen ulpívají na povrchu jevů a budí dojem, že pilný záček odřikává naučený text, jemuž příliš nerozumí.

Oddíl B je zvláště sestaveným konglomerátem, kde se spatřují ukázky přejaté z prací znalců 18. století, jako je rakouský historik Karl Vocelka nebo čeští dějepisci Eduard Maur a Milan Hlavačka, a vedle toho povídání Vladimíra Lišky³ či publicisty Václava Junka. Důvod otisknutí noticky Michala Škořepy, analytika České spořitelny, jenž přímo ve výroční den narozenin Marie Terezie (13. května) neváhal v Lidových novinách vést přímou paralelu od vlády této velké ženy k „našemu dnešnímu blahobytu“, což je podle něj zřejmé díky knize peruánského ekonoma Hernanda de Sota, je mi dost záhadou.

1 Přejímám tu informaci z průzkumu Sociologického ústavu AV ČR,v.v.i., který zveřejnil Jiří Vavroň z Práva na serveru Novinky 12. 1. 2018, <https://www.novinky.cz/domaci/459841-vetsina-cechu-historii-vlastni-zeme-moc-nezna.html> (19. 2. 2018), kde se uvádí, že 59 % Čechů se o historii své země nezajímá vůbec, nebo se zajímá jen velmi málo.

2 IVK – Newsletter, listopad 2017, s. 1–2.

3 Vladimír LIŠKA vydal v roce 2017 hned dvě knížky: *Marie Terezie, nejmocnější panovnice Evropy*, Praha 2017 a *Marie Terezie. Záhady a mystéria*, Praha 2017.

Je třeba vyzdvihnout, že sborníček věnovaný Marii Terezii vyšel pouze s malým zpožděním po konání konference, ale je otázkou, zda v něm čtenáři najdou něco nového, či podnětného. Ovšem vzhledem k tomu, že v tereziánském jubilejním roce u nás vyšly vesměs tituly zařaditelné spíše mezi brakovou literaturu,⁴ je třeba iniciativu Institutu Václava Klause ocenit, ale stěží pochválit. Spojovacím prvkem podobných výtvorů je ahistorický přístup. Jen tak mohou autoři považovat Marii Terezii třeba za průkopnici feminismu... Výjimkou mezi knihami nevalné úrovně, které se vloni objevily na knižních pultech, je jen dotisk práce významného francouzského znalce habsburské (resp. habsbursko – lotrinské) problematiky Jean-Paula Bleda *Marie Terezie – zakladatelka moderního státu*, ale překlad tohoto díla vydal Slovart už v roce 2013.

Ivana Čornejová

Heinz REIF

Adel, Aristokratie, Moderne.

Sozialgeschichte von Oben

(= Elitenwandel in der Moderne / Elites and Modernity, Bd. 13)

Berlin – Boston, De Gruyter Oldenbourg 2016, 341 s., ISBN 978-3-05-005066-9.

Heinz Reif (*1941) patří již po desetiletí mezi přední německé historiky. I když původně sice pracoval ve strojírenství, vystudoval nakonec historii, literární vědu a sociologii a jako vědecký pracovník nastoupil na univerzitu v Bielefeldu. Zde začal spolupracovat se svým vrstevníkem Jürgenem Kockou a to právě v době, kdy zde Kocka začal vytvářet základy pozdější slavné Bielefeldské školy. Doktorskou práci s názvem „*Westfälischer Adel 1770–1860. Vom Herrschaftsstand zur regionalen Elite*“ Reif obhájil roku 1977 a v roce 1981 mu za ni byla udělena *Heinz-Maier-Leibnitz-Preis*. Následně na čas opustil téma elit, nikoli ovšem sociálních dějin. Jeho habilitační práce „*Industrialisierung, Städtebildung und Arbeiterschaft in der Ruhrgebietsstadt Oberhausen 1850–1914*“ korespondovala s jeho činností vedoucího Porúrskeho muzea dějin průmyslu a sociálních dějin Porúří v Essenu (*Ruhrlandmuseum zur Industrie- und Sozialgeschichte des Ruhrgebiets in Essen*). V letech 1986 až 2009 byl Reif profesorem novověkých dějin na Technischen Universität Berlin, kde roku 2003 založil *Center for Metropolitan Studies*. Reifova vědecká a publikační činnost je značně široká. Její jádro tvoří sociální dějiny 19. století v široké perspektivě. Ta sahá od dějin šlechty, přes historii měst, industria-

4 Jiří BÍLEK, vzděláním sice historik a někdejší zaměstnanec Vojenského historického ústavu, napsal dílko *Marie Terezie. Cudná císařovna s broznou pověstí*, Libeznice 2017; Zdeněk LEŽÁK s výtvarníkem Rudolfem SURANEM vytvořili publikaci *Marie Terezie a její Habsburkové. Komiksový příběh největší české panovnice*, Brno 2017 a Mirka ZLATNÍKOVÁ, tvůrkyně scénáře k televiznímu dvojdielnému filmu, který Mirka Spáčilová ve své recenzi označila za cosi mezi Angelikou a Sissi, vydala i knihu pod názvem *Marie Terezie, miluj a panuj*, Praha 2017. Výčet doplňují dva už zmíněné tituly Vladimíra Lišky.

lizaci, vývoj dělnického hnutí až po dějiny dopravy.

Studie *Šlechta, aristokracie, moderna. Sociální dějiny nahlížené svrchu*, kterou zde recenzuji, není ucelenou monografií a už vůbec ne zcela novou studií, ale sborníkem Reifových publikovaných prací, které považuje za významné. Svazek, zahrnující průřez jeho téměř čtyřicetiletého bádání o dějinách šlechty a elit, byl vydán při příležitosti jeho 75. narozenin. Zahrnuje původní studie a přednášky, obsahující svým rozsahem téměř dvě staletí. Již koncepce knihy naznačuje, že svazek nebude plný překvapivých objevů a výzkumných koncepcí, ale že půjde o výběrové dílo elitního evropského historika, který po zralé úvaze vybral ty ze svých studií, které považoval za průlomové, důležité nebo zajímavé.

Reifova práce je rozdělena do dvou nestejně dlouhých oddílů. První část s názvem „Auf der Suche nach der composite elite“ se skládá z devíti studií. Je chronologicky vymezena zhruba obdobím od konce *ancien régime* po Výmarskou republiku a zahrnuje jak práce obecného či zobecňujícího charakteru, tak studie zcela konkrétní.

Z první skupiny můžeme jako vzorovou vybrat kapitulu „Adelspolitik in Preußen zwischen Reformzeit und Revolution“, která má zásadní význam zejména pro české historiky, kteří se zabývají strukturou pruské (potažmo německé) šlechty např. na bázi biografii či sociálního vývoje tohoto prostoru. Z českých autorů Reifovy poznatky dosud reflektoval ve své německy vydané dizertaci jen Rudolf Kučera.¹ Reif upozorňuje na úzkou propojenost mezi pruskou

šlechtou a půdou, která v první polovině 19. století vedla k (ne zcela úspěšnému) pokusu transformovat zdejší elity podle britského vzoru: spojit šlechtický titul s držbou velkostatků a nahradit většinu dědičných nobilitací šlechtictvím *ad personam*. Tento pokus sice ztroskotál, vyšší šlechtictví (stav svobodných pánů, hraběcí stav a knížecí stav) ale bylo v Prusku, na rozdíl od podunajské monarchie, skutečně svázáno s držbou velkostatku (navíc fideikomisně zajištěnou). To v době vzepjatého nacionalismu druhé poloviny 19. a počátku 20. století hrálo (nebo spíše mělo hrát) důležitou roli při germanizaci převážně polských oblastí Horního Slezska, Západního Pruska a Poznaňska.

Jako příklad „konkrétní“ studie může v této části knihy posloužit kapitola „Metropolenkultur und Elitenbildung. Harry Graf Kesslers Berliner Welten 1892–1905“, která zachycuje etapu života zajímavé a kontroverzní osoby německého šlechtického světa Harryho Kesslera (1868–1937). Ten totiž v rozporu se svým vysokým šlechtickým titulem nepocházel z aristokratického rodu, ale byl synem bankéře Adolfa Wilhelma Kesslera (1839–1881), jenž byl teprve roku 1879 povýšen do šlechtického stavu knížectví Reuss, a tamtéž získal (k velkému rozhořčení německé aristokracie) již roku 1881 hraběcí titul. Harry Kessler, jehož deníky z let 1880 až 1937 jsou v celé řadě ohledů mimořádně cenným pramenem, byl pozoruhodnou, v mnoha ohledech renesanční osobností, rozkročenou díky jeho anglické matce mezi Německem a Velkou Británií. Byl znám nejen jako mecenáš a sběratel, ale také coby spisovatel a pacifista, který po roce 1918 proslul jako průkopník ideje Společnosti národů. Reifova studie zachycuje léta jeho mladosti prožitá

1 Rudolf KUČERA, *Staat, Adel und Elitenwandel. Die Adelsverleihungen in Schlesien und Böhmen 1806–1871 im Vergleich*, Göttingen – Bristol, CT, USA, 2012.

v císařské metropoli, kde se proslavil nejen jako milovník umění a dandy, ale i jako bystrý myslitel úvahami a studiemi nad projektem nové elity a nového uspořádání společnosti.

Druhá část knihy, nazvaná „Begriffe und Konzepte der Adels- und Elitenforschung“ je mnohem útlejší, zahrnuje jen čtyři kapitoly. Na rozdíl od části předchozí je zaměřena výrazně konkrétněji a věnuje se čtyřem, Reifem pečlivě zvoleným a v textu podrobně rozebraným, tématům. První „Die Ordnung der Familie“ se zabývá proměnou sociální struktury a myšlení uvnitř šlechtických rodin a změnami jejich životního cyklu období druhé poloviny 18. století.

Kapitola druhá je chronologicky posunutá o půlstoletí dále a nese název „Vor der Stände- zur Klassengesellschaft: Adel um 1800“. Reif tu zajímavě zachycuje přelomovou dobu konce *ancien régime*, jež nastává po vypuknutí Velké francouzské revoluce (a v říši ještě více spolu s napoleonskými válkami). Pokouší se zachytit proměnu myšlení i chování této společenské vrstvy i její chápání vnějším světem, stejně jako „revitalizaci“ a upevnění pozic šlechty v novém Prusku po roce 1815.

Třetí kapitola „Die Junker“ se pokouší o obecnou charakteristiku mimořádně specifické části pruské šlechty, tzv. junkerů. Autor rozebírá tento pojem jak v lexikálním, tak literárním významu, neopomíjí ani jeho literární ztvárnění a upozorňuje na schematizované vyobrazení tzv. junkerů v dobových karikaturách. V prvé řadě se ale zabývá sociálními specifiky této šlechtické skupiny a otázkou, z jakého důvodu se junkeré stali synonymem pruské elity a konzervatismu.

Kapitola čtvrtá a poslední, „Adeligkeit“ - historische und elitentheoretische Überle-

gungen zum Adel in Deutschland seit der Wende um 1800“, zkoumá samotný pojem šlechtictví (Adligkeit), diskutuje jednotlivé koncepty a názledy historiků na tuto otázku. Kromě toho se také zabývá tím, co vlastně šlechta je (a není), stejně jako (v obecné rovině) jak je chápána ve vědeckém diskurzu.

Knihy *Adel, Aristokratie, Moderne* sice není komplexní, natož uzavřenou studií, přináší však řadu cenných informací k podobě, proměnám a vývoji šlechty a aristokracie v německém prostoru v průběhu dvou minulých staletí. Pro studium dějin elit a šlechty kniha (zejména její na konkrétní problémy zaměřené kapitoly) představuje nepřehledný soubor důležitých informací, nezbytných k náležité reflexi vývoje elit ve středoevropském prostoru.

Jan Županič

Marcela EFMERTOVÁ –
André GRELON (dir.)

Avec la collaboration de Jan Mikeš.

***Des ingénieurs pour un monde nouveau.
Histoire des enseignements électrotech-
niques (Europe, Amériques),***

XIXe – XXe siècle

Brussels, P.I.E. – Peter Lang S.A. 2016,
548 s., ISBN 978-2-87574-246-9.

Komparačně pojatá publikace, vycházející z dlouhodobého výzkumu, na němž se podílelo 28 světových specialistů z mnoha zemí Evropy a Ameriky, se zaměřila na historii (elektro)technického vzdělávání a uplatnění (elektro)technických elit a kádřů. Vzešla ze setkání odborníků na mezinárodní konferenci *Le monde progressivement connecté – Les électrotechniciens au sein de la société européenne au cours des XIXe et XXe*

siècles, podporované Comité d'histoire de l'électricité et de l'énergie při EDF v roce 2010. V centru pozornosti stál proces, kterým se elektrotechnika jako studijní obor začlenila do národních vzdělávacích programů, dále otázka, jak se projevil transfer technických poznatků mezi jednotlivými zeměmi v oblasti vzdělávání i průmyslové praxe. Diskutováno bylo i o tom, jak se absolventi moderních technických oborů uplatnili v praxi, např. při realizaci elektrifikace, jež se stala důležitým strategickým průmyslovým (státním) programem v podstatě ve všech evropských vybraných zámořských zemích mezi dvěma světovými válkami. Množství dosud nepublikovaných výsledků vedlo organizátory konference k myšlence vytvořit z prezentovaných materiálů nikoliv sborník, ale kolektivní monografii s širším praktickým dopadem pro pedagogické účely, ale především pro nasměrování dalších výzkumů technických elit a jejich vlivu na dobovou společnost. Záštitu nad publikací převzalo Comité d'histoire de l'électricité et de l'énergie při EDF. Uvedená kniha je sedmým vybraným příspěvkem této řady.

Úvod publikace napsal současný prezident komitétu, prof. Alain Beltran,¹ vědecký půdorys publikace zhodnotil prof. André

Grelon,² sociolog a historik technického vzdělávání a kádrů. Kniha obsahuje rozsáhlé rejstříky: jmenný, odborných společností, technických škol, institucí a podniků a odborných periodik.

Publikace byla rozdělena na čtyři základní okruhy: Vzdělávání techniků v srdci Evropy – český a slovenský prostor (s. 77–217), počátek vzdělávání elektrotechniků v 19. století (s. 221–317), vzdělávání elektrotechniků – dlouhodobé vyhlídky (s. 321–472) a pedagogika pro elektrotechniku (s. 475–486). V první části jsou shromážděny články týkající se českých zemí, Československa, České republiky a Slovenska. Sledují především vznik a vývoj elektrotechnického školství a technického myšlení a jejich specifika a zvláštnosti. Od obecného pohledu na myšlení o technice v české společnosti (Zdeněk Beneš) a o vazbách technické výuky mezi pražskou univerzitou a technikou (Ivan Jakubec) se další příspěvky zaměřují na analýzu vysokoškolského vzdělání v jednotlivých elektrotechnických oborech. Geneze elektrotechnických studií je sledována paralelně především v Praze a v Brně, dvou centrech česko-německého technického úsilí. V Praze první profesor elektrotechniky Karel Domalíp (1891) se postaral o vyškolení první generace elektrotechnických inženýrů v češtině a stál u prvopočátků rozvoje samostatné české

1 Viz Marcela EFMERTOVÁ, *Hospodářské dějiny a business history ve francouzské historiografii*, Český časopis historický 115, 2017, s. 779. Alain Beltran (directeur d'études, CNRS a Université Paris 1) převzal vedení komitétu po významném francouzském historikovi techniky a hospodářských a světových dějin Françoisi Caronovi (1931–2014), zakladateli Association pour l'histoire de l'électricité en France (AHEF) v roce 1981, na kterou navázal současný komitét.

2 André Grelon (directeur d'études, EHESS a CNAM) se specializuje na historii školení inženýrů ve Francii a v Evropě. Z jeho děl o elektrotechnice lze připomenout účast na třídílné historii elektrotechniky ve Francii – např. François CARON – Fabienne CAR-DOT (dirs.), *Histoire générale de l'électricité en France. Tome premier, 1881–1918*, Paris 1991. Viz též M. EFMERTOVÁ, *Hospodářské dějiny*, Český časopis historický 115, 2017, s. 779.

elektrotechniky. Jeden z jeho žáků, Vladimír List, pak přešel na českou techniku do Brna a položil zde solidní základy pro následný vzestup elektrotechnických studií (Marcela Efmertová). Další příspěvky se zaměřily na rozvoj technických středních škol, který se šířil po celém území českých zemí, na příkladu střední elektrotechnické školy v Teplicích Šanově (Jan Mikeš), na legislativní úpravě ve vztahu k elektrotechnické praxi a k elektrifikaci. Nehledě na teoretickou základnu by složitý proces elektrifikace československého území nemohl nastat bez solidního legislativního zakotvení. Záhy po vzniku samostatného státu byly tyto snahy vyslyšeny a za přispění již vyškolených odborníků byl koncipován potřebný zákon, který v roce 2019 oslaví sté výročí užívání (Jan Štemberk). Uplatnění vzdělaných elektrotechniků v průmyslové praxi bylo sledováno na příkladu Ludvíka Otčenáška (Lukáš Nachtmann), formování vzdělávání elektrotechniků na Slovensku (Ludovít Hallon a Miroslav Sabol). Další referáty se zaměřily na porovnání jaderných programů pro elektrárny mezi Francií a Československem v letech 1950–1970 (Grégoire Vilanova) a charakteristiku archivních dokumentů pro elektrotechniku v Archivu ČVUT v Praze (Magdalena Tayerlová). Oproti univerzitnímu technickému vzdělání střední školy školily kádry, jejichž úkolem bylo doprovázet technickou elitu a podílet se spolu s ní na rozvoji celého elektrotechnického oboru. Společně tak byl vytvářen onen monde nouveau.

V druhé části publikace jsou shromážděny příspěvky, které představují předpoklady a vznik teoretického zázemí pro rozvoj elektrotechniky od 19. století. Např. Irina Gouzévitch se věnuje rychlosti vývoje vzdělávání v elektrotechnice v Rusku, sleduje

genezi tohoto procesu, vznik jednotlivých škol a jejich úspěch/neúspěch v letech 1832–1917. Robert Fox popsal vysokoškolskou strukturu ve vzdělání v elektrotechnice ve Velké Británii v letech 1850–1914. Serge Paquier se témuž věnoval pro inženýrské školy v Curychu a v Lausanne a jejich vlivu na švýcarský průmysl. Italský příklad vzdělávání v elektrotechnice popsal Ferruccio Ricciardi, belgický Ludovic Laloux, německý Peter Hertner a brazilský Flavio M. Heinz.

Třetí část publikace rozšiřuje charakteristiku vzdělání v elektrotechnice a v praxi pro Španělsko (Joan Carles Alayo i Manubens), pro Francii (André Grelon), pro severní Afriku (Yamina Bettahar), Portugalsko (Ana Cardoso de Matos), pro Bulharsko a Rumunsko (Alexandre Kostov), pro Řecko (Michalis Assimakopoulos a Apostolos Boutos) a pro severní Ameriku (Sonja D. Schmid) včetně MIT (Christophe Lécuyer). Příspěvky ze třetí části posouvají historii elektrotechnického vzdělávání dále a poukazují na její rozvoj zejména v průběhu 20. století. Každý národní systém se vykazoval svými specifiky. V Brazílii se technické elity aktivně zapojily do budování republiky a staly se oporou nového politického systému. V Rusku se elektrotechnika začala vyvíjet v období, kdy jí ještě mnohé národy nevěnovaly velkou pozornost. Ruští vědci tehdy zaznamenali neočekávané výsledky, které se ale bohužel neprojevyly v praxi a v konečném důsledku nenašel rozvoj elektrotechniky politickou podporu tak, aby se prvotní pokrok cíleně proměnil v úspěch. Ruská elektrotechnika tak nabrala zpoždění oproti ostatním zemím, které ji předstihly. Co nemohlo poskytnout Rusko svým nadějným studentům, umožnilo Německo, které dokázalo výhodněji podpořit rozvoj elektro-

techniky. S jiným problémem se potýkala Velká Británie. Anglický průmysl se dlouho zdráhal upřednostnit teoreticky vyškolené inženýry a dával přednost lidem z praxe. Technické školství si tak muselo vydobýt důvěru průmyslu, že se jím školení odborníci mohou vyrovnat odborníkům vyškolným praxí. Každý národ tak tvořil svůj, avšak v mnohých ohledech podobný, monde nouveau a elektrotechničtí odborníci si v něm nárokovali přední místo.

I když cílem publikace nebylo podat ucelené světové dějiny dané problematiky, je nutno poznamenat, že poskytuje velmi široký záběr a množství zastoupených zemí je úctyhodné. Celkem mimo českých zemí a Slovenska je ve druhé a třetí části publikace představeno dalších 15 zemí a oblastí, z nichž je 12 evropských (Rusko, Anglie, Švýcarsko, Itálie, Belgie, Německo, Španělsko, Portugalsko, Bulharsko, Rumunsko, Řecko a Francie), jeden se váže k severní Africe a dva jsou americké (Brazílie a Spojené státy americké).

Čtvrtá část popisuje způsoby výzkumu pro doložení dobových praktik ve výuce elektrotechniky (vynálezy mezi vědou a technikou, kde autorka Christine Blondel vyvrací např. mýty utvořené okolo zakladatelů elektrotechniky, jako byl Ampère či Faraday) a pro badatelské výsledky při prezentování elektrotechnických přístrojů (např. v Musée EDF Electropolis, Claude Welty).

Jednotlivé příspěvky o národních elektrotechnických systémech umožnily editorům podat nástin badatelského a metodologického směřování v oblasti historie elektrotechniky a především v segmentu historického vývoje elektrotechnického vzdělávání a formování napříč evropským, africkým a americkým kontinentem. Odpověděly na otázky formování a úlohy elektrotechnických inženýrů v budování elektrických systémů a sítí

jednotlivých nových (moderních) národů, a otevřely tak cestu k další výzkumné práci v oboru a k budoucímu vydání ucelených světových dějin této problematiky.

Pavel Borkovec

Pavla HORÁKOVÁ – Jiří KAMEN

Přišel bejel od císaře pána: polní pošta – příběhy Čechů za první světové války

Praha, Argo 2015, 291 s.,

ISBN 978-80-257-1675-5.

Se stoletým výročím první světové války se na českém trhu objevuje řada publikací deníků či válečných spisů vojáků z této doby. Syntetickou publikaci několika těchto textů zpracovali redaktoři Českého rozhlasu Vltava Pavla Horáková a Jiří Kamen v knížce o příbězích Čechů za světové války. Obsah je členěn do kapitol po pěti válečných letech. Každou kapitolu doprovází úvodní sumář zásadních událostí toho kterého roku a shrnutí informací z vojákých deníků, citovaných v textu. Následují zápisky devíti vojáků, kteří postupně popisují své příběhy všech válečných let. Přetištěné deníkové záznamy doprovází fragmenty vzpomínek některých (tehdejších či budoucích) osobností veřejného života, jako byl novinář Jan Herben nebo spisovatelka Jarmila Glazarová. Vybrané záznamy se vhodně doplňují pokrytím odlišných zkušeností: seznámí nás se situací např. v ruském či italském zajetí, s formací legií ve Francii nebo s českým svědectvím o arménské genocidě v Baku. Podobně je pokryto i rozličné vnímání vyhlášení a konce války na různých frontách.

Text doprovází dobové obrazy: válečné pohlednice a plakáty, poštovní známky, fotografie dobových novin a snímky z fronty. Jak léta v knize plynou, oficiální c. a k. materiály

nahrazují české legionářské grafiky Vojtěcha Preissiga, z nichž jednu najdeme také na obalu knihy. V díle dále najdeme snímky dalších deníků, které přepsány nebyly, ale čtenář má možnost přečíst je v původním dochování. Přidanou hodnotu mají též exkursy, začínající vždy školním diktátem z válečného Rakouska-Uherska. Na něj navazuje pojednání o podobném tématu jako v diktátu. Diktát popisuje idealizovanou realitu, návažný text kontrastně to, „jak to bylo doopravdy“. Mezi témata cvičení patří různé fenomény války, jako např. zvířata na frontě, „švejkovské“ příběhy, Rumburská vzpoura, vánoce na bojišti nebo dobové „fake news“. Na konci knihy nalézáme životopisné medailony autorů deníků, ediční poznámku, poděkování a obsah.

Jako prameny byly použity deníky, reflektující život ve válce; metodicky se tedy jednalo o zpracování privátního narativu. Autoři knihy ne vždy snadno rozhodovali, jak správně zredigovat jazykově různorodé zápisky. V denících se setkáme s řadou germanismů a se směsí českých a německých výrazů. Autoři tak stojí před otázkou, zda germanismy počesťtit nebo alespoň dovysvětlit. Některé deníky nadto již rodinní příslušníci vojáků zredigovali, jak vysvětluje ediční poznámka. Autoři se rozhodli rozlišnosti v jazycích ponechat a výsledkem této snahy je amalgám stylisticky odlišných textů, v nichž je vidět autentické vyjadřování různě vzdělaných vrstev té doby. Řadu v knize použitých pramenů autoři využili také v rozhlasovém vysílání „Polní pošta“. Dílo si neklade ambice poskytnout odborné rozkrytí problematiky nebo předložení odpovědi na zásadní otázky první světové války; jeho hlavním cílem je podat o válce autentické svědectví osob zatažených do světového konfliktu, a to v populárně naučné podobě. Zajímavé deníkové čtení doprovází medailony o historických reáliích války

a v tomto historicky osvětovém směru je i hlavní význam úspěšné knihy.

Kamil Beer

Jaroslav HRDLIČKA

Životem a dílem historika

Františka Michálka Bartoše

(= Pontes Pragenses, sv. 76)

Praha – Chomutov, Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy – Nakladatelství L. Marek 2015, 133 s., ISBN 978-80-87127-73-5.

Publikace je příspěvkem pro poznání díla kdysi významného, pozapomenutého historika a husitologa. Jde o soubor autorových – přepracovaných a doplněných – textů, věnovaných F. M. Bartošovi, které byly uveřejňovány na počátku třetího tisíciletí. Hrdlička chce takto přispět k hlubšímu pochopení života a díla tohoto historika i k bádání o dalších žácích V. Novotného, mezi něž Bartoš náležel.

Autor nejprve stručně připomíná Bartošův životopis: Zmiňuje jeho studium historie na FF UK, završené roku 1912 disertací o Petru Chelčickém, i Bartošovu učitelskou praxi v letech 1914–1931. Po svatbě s Jarmilou Michálkovou (pocházela ze starého učitelského rodu) se Bartoš rozhodl přidat si po vzoru TGM jméno Michálek. Bartošovy habilitační pokusy na FF UK byly pro odpor (není šťastné užívat v tomto případě slovní obrat „díky odporu“) Josefa Pekaře neúspěšné. Hrdlička zdůraznil, že tu hrály roli ideové důvody: Pekař se zřetelně vymezoval vůči husitství a Masarykovu pojetí smyslu českých dějin. Zdařila se však habilitace na Husově československé evangelické bohoslovecké fakultě v Praze v roce 1922; od roku 1937 se tam stal Bartoš řádným

profesorem českých dějin. Od roku 1946 byl členem ČAVU, což pomohlo jeho badatelské a publikační činnosti. Po Únoru 1948 se navzdory nepřejnému postoji Zdeňka Nejedlého v roce 1956 dočkal v ČSAV titulu doktora historických věd (DrSc.). V době postupující normalizace v roce 1972 profesor Bartoš umírá ve věku 83 let.

První z editovaných textů je věnován dlouhé cestě k vydání Husova spisu *De Ecclesia*. F. M. Bartoš se seznámil již v roce 1925 s americkým husitologem Samuelem Harrison Thomsonem, který studoval mj. na Karlově univerzitě v Praze, kde získal i doktorát. Na konci třicátých let Bartoš Thomsonovi navrhl, aby se ujal vydání Husova spisu *De Ecclesia*. K vydání spisu v USA však došlo až v roce 1956. Po dalším Bartošově úsilí bylo pak toto dílo vydáno i na půdě Komenského evangelické bohoslovecké fakulty v Praze. Na Thomsonův počín mohli navázat Amedeo Molnár a František Mrázek Dobiaš, když roku 1965 přeložili spis do češtiny pod názvem *O církvi*.

V další kapitole Hrdlička přibližuje kontakty F. M. Bartoše s významným římskokatolickým církevním historikem Paulem de Vooghtem i s dalšími katolickými historiky. Upozorňuje zejména na tři z nich, kteří Bartošovi zpřístupnili Vooghtovo myšlení: Jaroslav Kadlec, Karel Laburda a Václav Bartůněk. Rozhovory i polemiky nad Husovým dílem, v otevřenějším českém prostředí poloviny šedesátých let obohacené myšlenkami Druhého vatikánského koncilu, znamenaly přínos v tomto důležitém rozhovoru, jehož další vyústění autor vidí na konferencích o Janu Husovi v devadesátých letech 20. století.

Základní význam mělo vydání Bartošova životního díla, dvoudílné *Husitské revoluce*. Tomu předcházela v roce 1947 Bartošův

spis *Čechy v době Husově*, což roku 2009 označil Jiří Kejř za dílo, jehož hlavním motivem je Husovo působení. Po Únoru 1948 se situace komplikovala, plánovanou *Husitskou revoluci* již nemohlo vydat zrušené Laichterovo nakladatelství. Oslovil Státní pedagogické nakladatelství, odkud přišla roku 1960 zamítavá odpověď stejně jako z ČSAV. Po dalších peripetiích Bartoše v roce 1962 podpořil Josef Macek. Bartoš mezitím oslovil se žádostí o pomoc i zahraniční přátele. První díl knihy *Husitská revoluce. Doba Žižkova 1415–1426* pak skutečně spatřil světlo světa roku 1965. V témže roce schválila ediční rada ČSAV i vydání 2. dílu *Vláda bratrstev a její pád 1426–1437*. Konec 60. let byl příznivý dokonce tomu, aby ještě v roce 1970 mohlo být odevzdáno nové přepracované vydání. V době začínající normalizace bylo však druhé vydání krátce nato zastaveno. Ani po listopadu 1989 se situace v tomto ohledu nezměnila. Klasické dílo české husitologie se onoho druhého vydání nedočkal. Hrdlička k tomu dodává, že alespoň důležitou část Bartošovy *Husitské revoluce* I. (první kapitola, s. 11–31), vydali roku 2002 v německém teologickém prostředí prof. Jan B. Lášek a ThDr. Norbert Kotowski (Frantisek M. BARTOŠ, *Der Gewittersturm des Jahres 1415 und der Kampf um den Laienkelch*, Homiletisch-Liturgisches Korrespondenzblatt-Neue Folge 19, 2001/2002, č. 72, s. 7–28). Kromě toho byla vydána Bartošova *Husitská revoluce* již o něco dříve v USA (František Michálek BARTOŠ, *The Hussite Revolution 1424–1437*, New York 1986).

Dalším zajímavým námětem je Bartošovo dlouhodobé úsilí o prozkoumání díla a života Jakoubka ze Stříbra, které započalo již v roce 1910, kdy mladý historik přepisoval v zemském archivu Jakoubkovu latinskou

postilu. Hrdlička zmiňuje, že se Bartoš v knize *Svěťci a kacíři* vyjadřuje mj. právě o Jakoubkovi ze Stříbra jako o druhém zakladateli husitství a tvůrci programu husitské revoluce. V tomto ohledu se Bartoš střetával např. s Janem Evangelistou Sedlákem (římskokatolický pohled) nebo s Josefem Mackem (marxistická pozice). V posledních letech života mohl Bartoš promýšlet úsilí o postižení Jakoubkova života z pera Paula de Vooghta. Hrdlička přitom konstatuje, že tento Vooghtův spis dosud nevyšel; podrobněji se k příčinám bohužel nevyjadřuje. Ani sám F. M. Bartoš se už nedostal k tomu, aby jakoubkovskou monografii stačil napsat.

Dále autor upozorňuje na zajímavé *Regule* Mistra Matěje z Janova, které již František Palacký označil za jednu z nej památnějších knih. Vlastimil Kybal pak kromě monografie o Matěji z Janova vydal postupně i ony *Regule*. Na něj navázal Rudolf Schenk, který z nich vydal výběr v roce 1954. A právě Bartošovo osobní nasazení napomohlo k edici tohoto díla. Původním záměrem překladu bylo přitom seznámení českého čtenáře s myšlenkami Matěje z Janova při 550. výročí jeho úmrtí.

Cenným osobním shrnujícím spisem F. M. Bartoše jsou *Vzpomínky husitského pracovníka* (původně určené v roce 1950 při odchodu na operaci pouze rodinným příslušníkům, později rozšířené a doplněné) z roku 1969. Hrdlička popisuje i různé reakce na toto dílo. Mezi kladné ohlasy lze např. zařadit reakce Miloslava Kaňáka, Přemysla Pitterra či Františka Šmahela. Hrdlička přitom upozorňuje na méně známý spis vzpomínek, konvokační přednášku na Komenského evangelické bohoslovecké fakultě (autor omylem vynechal slovo „evangelické“) z roku 1959.

Dostáváme se k postavě Jana Žižky z Trocnova, kterému Bartoš věnoval značnou část

své badatelské pozornosti. Již ve 20. letech byl Bartoš znám jako znalec problematiky a objevitel různých pramenů spjatých s Žižkovým životem. Střetával se zejména s pojetím Josefa Pekaře. V tomto ohledu ani není bez zajímavosti Bartošova korespondence se spisovatelem Aloisem Jiráskem. Hrdlička upozorňuje na sborník *My Jan bratr Žižka* z r. 2006, kde najdeme i bibliografii Bartošových prací o Janu Žižkovi.¹

V posledním zamyšlení se J. Hrdlička věnuje vztahu F. M. Bartoše k Zdeňku Nejedlému. Na rozdíl od předešlého textu jde o vlastní Bartošův spis. Jeho první část napsal historik r. 1961 na vyžádání Kabinetu Zdeňka Nejedlého. Text byl následně ještě doplněn. Máme proto vedle sebe vlastně dva texty, vnitřně cenzurovaný a svobodně vyjádřený. Autor to takto formuluje ve svém doslovu.

V závěru knihy autor vysvětluje svůj vztah k osobnosti historika a husitologa Františka Michálka Bartoše. I když se s ním již autor osobně nesetkal, stal se mu blízký svým osobním nasazením i pojetím. Hrdličkova kniha, která obsahuje též německé shrnutí, přehled literatury, jmenný rejstřík a fotodokumentaci, je přínosem nejen v bádání o F. M. Bartošovi, ale i o problematice českých dějin obecně. Autor odkazuje na množství archivních pramenů, zejména i z Archivu Národního muzea, fond F. M. Bartoš, o které se průběžně opírá. Poněkud pozapomenutá osobnost Františka Michálka Bartoše se tak díky autorovi může stát novou inspirací pro další vědecké poctivé úsilí české historiografie.

Petr Melmuk

1 Jan Blahoslav LÁŠEK – Jaroslav HRDLIČKA (eds.), *My Jan bratr Žižka. Sborník z kolokvia „Jan Žižka a Žižkov“, které se konalo 11. října 2004*, Brno 2006.

Tanja BAENSCH –
Kristina KRATZ-KESSEMEIER –
Dorothee WIMMER (edd.)
*Museen im Nationalsozialismus.
Akteure – Orte – Politik*
Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag
2016, 416 s., ISBN 978-3-412-22408-0.

Kolektivní monografie dvaceti dvou autorů představuje pestrý svět muzejnictví nejen v rodící se Třetí říši, ale také v několika obsazených zemích, jako Rakousku, Polsku, Francii či Chorvatsku. Práce je rozčleněna do pěti hlavních okruhů: „Politika muzeí“ – „Aktéři v muzeích“ – „Výstava, propaganda, publikum“ – „Umění a ideologie“ – „Symbolická místa“. Jednotlivé příspěvky jsou vzhledem více méně do regionálního prostoru a tvoří sondy do fungování konkrétních institucí, osudů jejich ředitelů či význačných představitelů, ale také do strastiplných cest sbírkových předmětů. V téměř všech studiích překročili autoři rok 1945, aby zdůraznili následky a případné napravení škod, jež přinesla kolaborace s nacistickým režimem.

Jako všechny ostatní organizace v Třetí říši byl i Svaz německých muzeí, založený dlouho před nástupem nacistů k moci, spolutvůrcem nového pojetí „národa“ a pohledu na dějiny germánství. Jako tolikrát v dějinách již požrala revoluce své děti, dočkali se zpočátku nadšení tvůrci nového režimu postupného zničení, pokud se plně nepodřídili prosazovanému nadšení pro válku a rasovou čistotu.

Radikální rozchod nacistických představ o múzách s moderními trendy ve výtvarném, literárním a hudebním umění představovala výstava *Entartete Kunst* (Zvrhlé umění), která byla naplánována a veřejnosti představena v průběhu roku 1937. Už dříve

bylo ze státních sbírek vyřazeno na 16 000 uměleckých děl, která byla nacisty prodána, anebo rovnou zničena. Část z nich byla představena veřejnosti jako díla „šilenců“. Na výstavu navázalo setkání ředitelů muzeí, kteří byli sezváni Říšským ministerstvem výchovy. Tři listopadové dny roku 1937 stačily, aby ředitelé v naprosté většině přišli o své iluze o pokrokovosti nacionálního socialismu. Řada z nich zaplatila později své postoje životem, další se dokázali přizpůsobit požadovanému směřování „nacistického umění“. O dva roky později se již setkání netýkalo ideologického směřování, ale praktické ochrany muzeí a památek v čase války.

Na mezinárodní scéně se nacisté snažili o vyzdvihnutí německé kultury nad ostatní národy. Projevilo se to již v době berlínské olympiády, kdy Německo získalo za své výstavy první cenu. Ještě výraznějším úspěchem bylo získání Grand Prix v Paříži v roce 1937 pro ředitelství státních muzeí v Berlíně. Výstavní prostor a především některé artefakty byly vybrány záměrně z oblasti Porýní, jež Německo opět remilitarizovalo v březnu 1936. Vystavení objektů právě z této části Německa bylo zdůvodněním obsazení i políčkem do tváře západních států. Prezentace rozsáhlých výstav se stala doménou nacistického režimu, který skrze témata z oblasti strojírenství, těžkého průmyslu, zemědělství i lékařství (rasové hygieny, antropologie) připravoval obyvatelstvo na válku. Prezentace probíhala mimo muzea na výstavištích či přímo v továrních komplexech, přesto se v nich objevovala řada artefaktů z muzejních sbírek. V dané době se také výrazně prezentovala Itálie, kde však proces „zglajchšaltování“ byl prosazován pomalejším tempem, přesto však byl stejně důsledný jako v Německu.

Autoři se ve sborníku věnují také vývoji muzejnictví pod taktovkou nacistů v dalších zemích. Nejedná se pouze o popisy obsahů, ale také o rozbor vizualizace jednotlivých témat – jako na příkladu výstavy „Neue Werkstoffe – Neue Wege“ v mnichovském „Deutsches Museum“ v roce 1935, „Geht mir vier Jahre Zeit“ z roku 1937 v Berlíně, „Das seelische und körperliche Erscheinungsbild der Juden“ v roce 1939 ve vídeňském Naturhistorisches Museum, nebo „Der Feldzug in Polen“ v roce 1940 v berlínském Zeughaus.

Důležitým fenoménem, který v článcích zvláště z období války postupně akcentuje, je nacistická loupež uměleckých děl z celé Evropy. Ale nejde jen o „ukradení“ výtvorů, nýbrž o zcizení kulturních odkazů celých epoch, jak ukazuje kapitola Paula Kahla „Geschaffen durch die Hochherige Unterstützung des Führers und Reichskanzlers Adolf Hitler. Das Weimarer Goethe-Nationalmuseum in der Zeit des Nationalsozialismus“. „Goethovo národní museum“ ve Výmaru, jehož stavební rozšíření proběhlo v roce 1935, bylo vůbec prvním nově vystavěným muzeem pod nacistickou vládou. Akci navíc osobně spolufinancoval Adolf Hitler. Vůdcův zájem sice spočíval ve vyzdvihnutí Goetha jako průkopníka, ale současně měl vrcholného umělce upozadit jako představitele výmarského humanismu a liberalismu (výmarského ducha) oproti pruskému militarismu (ducha Postupimi). Hitler se následně výrazně orientoval na vyzdvížení jiného velikána, ve kterém nacisté spatřovali pramen své mentality, ve Friedrichu Nietzsche, jehož nové muzeum ve výmarské čtvrti Silberblick „vůdce“ v roce 1938 sponzoroval a opakovaně navštívil. Není nutné zvyrazňovat kontrast Goethova domu, Výmaru spojeného s nacisty nenávi-

děnou Výmarskou republikou a svého času největšího koncentračního tábora v nedalekém Buchenwaldu. Kahlovy závěry ukazují, jak dlouho trvá, než se symbolická místa a osobnosti zbaví zamlčování nepohodlné minulosti.

Kniha je vybavena nejen podrobným poznámkovým aparátem, ale velice rozsáhlým seznamem literatury. Jednotlivé příspěvky mají sice rozdílnou kvalitu a hloubku zpracování i v závislosti na dochované pramenné základně, čtenář však získá přehled o problematice z několika nacisty okupovaných zemí.

Vojtěch Kyncl

Karel BLÁHA

***Jednota. Od začátku českého tisku
v Chorvatsku do roku 2015***

Daruvar, NVI Jednota 2016, 240 s.,
ISBN 978-953-6607-96-9.

Téměř nepozorovaně se rozvíjí jedna větev českého dějepisce, která vyrůstá z kulturní a vědecké činnosti velice vitální české menšiny v Chorvatsku. Vzniká především badatelskou prací pedagogických pracovníků a redaktorů místního tisku, kteří mají zpravidla univerzitní vzdělání humanitního typu a jsou disponováni k tomu, aby překročili rámec historické vlastivědy. Značná část prací je věnována novějším a soudobým regionálním nebo lokálním dějinám, přičemž tématem se mnohdy stává historizace života místních komunit a spolkové činnosti, zejména „besed“, jež vycházejí z obrozené tradice, ale své národně osvětové úkoly plní i ve 21. století. Další skupina prací je věnována významným osobnostem české menšiny a zároveň česko-chorvatských vztahů, což nedávno vedlo dokonce k vydá-

ní dvousvazkového biografického slovníku (referát v ČČH 114, 2016, s. 840–841). Nutno zdůraznit, že vědecké ambice představitelů menšiny se odrážejí i v pěstování kritické reflexe těchto prací ve vědecké ročence Přehled kulturních a historických, literárních a školských otázek, který vychází již od roku 1962.

Nejnovější souhrnná monografie se zaměřuje na hlavního institucionálního nositele české menšinové kultury v Chorvatsku – Novinovou a vydavatelskou instituci Jednota v Daruvaru. Autorem publikace je dlouholetý redaktor stejnojmenného krajského týdeníku Karel Bláha, který již vydal řadu publikací historických, ale také beletristických, což je kombinace v menšinovém prostředí dosti častá.

Jádro knihy tvoří šest historických kapitol. První z nich podává základní informace o krajském tisku v letech 1911–1946 (efemérní listy, významný týdeník Jugoslávští Čechoslováci, partyzánský tisk z doby druhé světové války), další kapitoly pojednávají o vývoji v pěti periodách existence Jednoty od založení roku 1946 až téměř do současnosti. Autor v nich podává přehled vývoje nakladatelství a jeho ústředního časopisu nejen zasvěceným pohledem zevnitř (organizace, financování, redakce, tiskárna atd.), ale také se zřetelem k proměnám vnějších podmínek – politické situace v Jugoslávii a v Chorvatsku, ale i v Československu a Česku, což mělo přímý dopad na českou menšinu. Do zdánlivého mikrokosmu města Daruvaru a okolí se promítly problémy spjaté s poválečnou hospodářskou tísni, reemigrací části krajanů do Československa, s roztržkou mezi Jugoslávii a sovětským blokem roku 1948, s pražským jarem a následky okupace Československa, s rozdělením Československa, rozpadem Jugoslávie

a občanskou válkou na území Slavonie. Přes všechny problémy se slavonským Čechům podařilo vybudovat silnou krajskou infrastrukturu s nakladatelstvím a řadou publikací periodických (vedle týdeníku Jednota založili a udrželi také měsíčník Dětský koutek, beletristickou přílohu Studnice, Český lidový kalendář a vědeckou ročenku Přehled) i knižních (české školní učebnice, dětská literatura, knihy poezie a prózy místních autorů, odborné monografie, příležitostné tisky).

Značná pozornost je v knize věnována čelným osobnostem, mezi nimiž zvláště vynikli vysokoškolský profesor Josef Matušek, který dodal vydavatelské činnosti Jednoty nadregionální a mezinárodní rozměr, a jeho pokračovatelé (mj. Jiřina Staňová, Libuše Stráníková a další), kteří získali univerzitní vzdělání v Praze a dokázali i za obtížných podmínek udržet a rozvinout spolupráci s kolegy v „normalizovaném“ Československu. O redaktorech, fotoreportérech, ilustrátorech, graficích a tiskařích, ale i administrativních pracovnících Jednoty pojednávají biografická hesla doprovázená jejich portréty. Důležitým doplňkem je bibliografie knižních publikací nakladatelství Jednota, na nichž se podíleli přední krajanští pracovníci. Text doprovázejí stovky dokumentárních ilustrací, které zachycují jak prostředí a osobnosti české menšiny, tak i ukázky krajských tiskovin.

Řada publikací Jednoty dosáhla ohlasu i u nás. Zejména týdeník Jednota sehrával v období pražského jara a krátce po něm pozoruhodnou úlohu v československo-jugoslávských vztazích. Přinášel informace, které odrážely jugoslávský pohled na vývoj v Československu a které byly už po srpnu 1968 v pražských časopisech nepublikovatelné. Právě v roce 1969 stoupl počet vý-

tisků časopisu z průměrných 2000 (1966) na 8780, z čehož se do Československa distribuovalo 6830 výtisků, tedy více než tři čtvrtiny nákladu. S nástupem husákovské „normalizace“ vznikly takové politické překážky, že od května 1970 bylo zasílání předplatitelům zastaveno (náklad se vzápětí snížil na 2050 kusů) a pouze jednotlivci měli možnost dostávat od redakce jednotlivá čísla, z nichž některá navíc konfiskoval cenzurní Úřad pro tisk a informace v Praze.

Pro českou komunitu v Chorvatsku znamená Jednota už sedm desetiletí mnohem víc než jen časopis a nakladatelství. Je to kulturní a intelektuální centrum rozvětveného krajanského života. Velký význam Jednoty lapidárně vyjádřil jeden ze zasvěcených posuzovatelů: „Těžko bychom si českou menšinu bez našeho nakladatelství vůbec mohli představit. Platí samozřejmě i opak. Myslím si, že by nebylo přehnané na základě monografie usoudit, že menšina vytvořila Jednotu, a Jednota zásadně pomohla dotvořit menšinu“ (Alen Matušek, *Přehled kulturních a historických, literárních a školských otázek* 35, Daruvar 2017, s. 136). Těmto slovům lze dát za pravdu i při kritickém pohledu zvenčí. Publikace Karla Bláhy, autora patřícího k nejstarší dnes aktivní generaci krajanů, je zpracována způsobem, který by sloužil ke cti i velkým nakladatelským domům. Její vnější podoba svědčí o tom, že se redakce a designu ujala mladá generace, která se odpoutala od výtvarně poněkud jednotvárných starších publikací a zpracovala historickou tematiku vizuálně atraktivním, ale zároveň velice kultivovaným způsobem. U komplexně pojaté knihy, která přináší značné množství informací, bude však čtenář postrádat jednak dostatečně vypovídající (identifikační) popis některých ilustrací, jednak – což je zvláště důležité – důkladný

osobní rejstřík. Neuškodilo by zařadit kromě chorvatského souhrnu i anglické resumé, které by přiblížilo hlavní publikační výsledky české menšiny v Chorvatsku širšímu srovnávacímu výzkumu. Přes drobné výhrady lze říci, že si Jednota v této krásné knize postavila důstojný pomník.

Jaroslav Pánek